”När jag var åtta år lämnade jag mitt hem och jag har ännu inte kommit tillbaka”

MINNESBILDER FRÅN SAMERNAS SKOLTID

1550

1500

1600

1650

1700

1526
Gustav Vasa skriver ett brev till munken Bengt från Vadstena som var på väg till Norra botten (Norrbotten) som missionär och ger honom i uppdrag att upprätta en skola för lapparnas barn. Skolan startade aldrig.

1606
Tvångshämtning av 16 samepojkar som skulle utbildas till präster i Uppsala. Samtliga pojkar rymde under färden så utbildningen kunde inte genomföras.

1607
De fyra första kyrkorna inom lappmarkerna byggs i Lycksele, Arvidsjaur, Jokkmokk och ett kapell är under uppbyggnad i Simojärvi. Timmer är dessutom framkört till en kyrkobyggnad i Enontekiö.

1619–1632
Den första lappskolan i Sverige startas. Skolan etableras i Piteå.

1619
Utkom de två första samiska läroböckerna, en ABC-bok med Luthers lilla katekes samt en kyrkohandbok med gudstjänstordning.

1632
Skytteanska lappskolan i Lycksele inrättas. Skolan uppkallas efter donatorn Johan Skytte. Endast pojkar tillåts att gå i skola. Skolan var det första skolinternatet för samer i Sverige.

1750

1800

1740
Unga samiska pojkar anställs som vandrande kateketer. De bedriver undervisning hos de nomadiserande samiska familjerna. Kateketerna vandrar mellan de olika vistena och undervisar samiska barn i deras egen hemmiljö, dvs i kåtorna.

1739
Etableras ”Direktionen öfver Lappmarkens ecklestiastikverk” Direktionen blir den centrala ledningen för skol- och kyrkverksamheten i lappmarkerna.

1732–1813 etableras 7 lappskolor i lappmarkernas olika kyrkplatser.

1723
Den första kungliga förordningen som reglerar samernas skolväsende utkommer.

1818
Ecklesiastikverket beslutar om en omorganisation. Två missionsbefattningar utlyses, varav en tillsätts av Petrus Laestadius. I hans arbetsuppgifter ingår prästerliga uppgifter samt att vara inspektör för kateketundervisningen.

1819
Ecklesiastikverket beslutar att samtliga lappskolor ska upphöra. De fasta lappskolorna ska ersättas med kateketundervisning.
Tre fasta lappskolor blir kvar: Skytteanska skolan i Lycksele, Lappskolorna i Jokkmokk och Gällivare. Arjeplogs lappskola stängs.

1839
Svenska Missionsällskapet öppnar sina tre första skolor för samiska barn. Skolorna ligger i Knaften och Mårdsele i Lycksele församling i Bastuträsk (Gunnarn) i Stensele församling. 54 barn tas emot, vilket är fler än det antal elever som finns i statens lappskolor.

1842
Skytteanska skolan omvandlas från lappskola till allmän folkskola.

”När jag var åtta år lämnade jag mitt hem
och jag har ännu inte kommit tillbaka”

MINNESBILDER FRÅN SAMERNAS SKOLTID

”När jag var åtta år lämnade jag mitt hem och jag har ännu inte kommit tillbaka”

MINNESBILDER FRÅN SAMERNAS SKOLTID

© 2015 Artikelförfattarna, författarna och Svenska kyrkan
© Rose-Marie Huuva, dikterna på sidorna 51, 67, 115, 167, 187 och 211
PROJEKTGRUPP: Huvudredaktör Kaisa Huuva och medredaktör Ellacarin Blind
För- och eftersättsbladen är sammanställda av Ellacarin Blind och Eric-Oscar Oscarson
OMSLAG OCH FORMGIVNING: Maria Mannberg
TRYCK: GPS Group, Slovenien 2016
ISBN: 978-91-526-3484-4

Verbum AB | Box 22543 | 104 22 Stockholm

Innehåll

6 Förord
10 Inledning

16 Per Gustav Sparrocks berättelse
27 Ibb-Ristin Tuordas berättelse
33 Susanna Huuvas berättelse
40 En anonym kvinnas berättelse från arbetsstugan
45 Laila Wiks berättelse
51 Lars Levi Sunnas berättelse

61 Trehundra år av samisk skolhistoria
Av Ellacarin Blind
71 Rastänkande och särskiljande av samer
Av Erik-Oscar Oscarsson
85 ”Kåtasystemet ägde det allra närmaste samband med lapparnas sedvänjor”
Av Erik-Oscar Oscarsson

109 Samebarns skolgång i en brytningstid
Av Lars Thomasson
125 Kan sorg ärvas?
Av Katarina Pirak Sikku
141 Minnen från Nomadskolan
Av Karin Tuolja
150 Nomádskåvllå – jåhttesámij skåvllå
Av Karin Tuolja
161 Minnen från nomadskolan i Dearna, Tärnaby
Av Sagka Stångberg
169 Dearnan nomadskuvleste
Sagka Stångberg´n mojhtesh
181 Jag var född fri
Av Nils-Henrik Sikku
192 Nomádaskuvla rievui mu friddjavuođa
Čálli Nils-Henrik Sikku
205 Kalhyggen, språk och bananträd
Av Leena Huss och Patricia Fjellgren
214 En betraktelse över samisk skolutveckling
Av Ylva Jannok Nutti
229 Arvet från det förflutna
Av Per Jonas Partapuoli

237 Sammanfattningar
240 Register

Förord

EN BIBELVERS som jag tyckt om länge är denna: ”Nu är ingen längre jude eller grek, slav eller fri, man eller kvinna. Alla är ni ett i Kristus Jesus” (Galaterbrevet 3:28). Jag har älskat den för att den raserar hierarkier och talar om radikal jämlikhet och samhörighet. Och jag trodde att de allra flesta upplever dessa ord lika positivt som jag. Ända tills jag en kväll lyssnade till en kollega från Kanadas urfolk. Då fick jag ett helt annat perspektiv på samma ord. Hans folk lärde sig att hata samma ord som jag älskar. De användes nämligen för att trycka in hans folk i majoritetens pepparkaksform. Orden om jämlikhet blev ett redskap i att beröva folket dess språk, kultur och människovärde.

Samma kväll påmindes jag också om att vi har en tendens att värna mer om urfolken ju längre bort de är. Att göra upp med andras koloniala förflutna är enklare än att göra upp med det egna. För då kompliceras bilden. Tillkortakommanden och skuld träder fram i all sin tyngd och komplexitet. Intressekonflikter blir brinnande.

Men det finns inget val! Även Sverige behöver göra upp med sitt koloniala förflutna. Kyrkan hade del i kolonisationen av Sápmi och bidrog aktivt till att utöva makt och kontroll över samerna. Vi levererade teologiska tankemodeller som kunde rättfärdiga det koloniala systemet. Kyrkans företrädare hade också en pådrivande roll i skapandet av nomadskolorna i början av 1900-talet.

Trots att vi vet detta blomstrar fortfarande myten om det en gång homogena landet Sverige. Ända fram till den första vågen av arbetskraftsinvandring på 1950-talet var vi ett och samma folk, lyder berättelsen. Det är fel och varje gång det upprepas osynliggörs också urfolket, samerna, som funnits här långt innan Sverige blev Sverige. Samiska erfarenheter och samiskt liv är fortfarande för osynliga och okända i Sverige och inom Svenska kyrkan.

Den här boken bidrar till en ändring. Vi vill och måste höra berättelserna! Berättelserna i denna bok med glimtar av äldre samers erfarenheter av sin skoltid är en del av ett samiskt kollektivt minne. Här berättas om glädje, kamratskap, familjerelationer, hemlängtan, ensamhet, otrygghet och övergrepp. Boken är också ett vittnesmål om hur både statsmakten och kyrkan behandlat samerna i modern tid.

Nomadskolan har spelat en central roll i samepolitiken. Det var en politik och skolform vars ideologi byggde på rasistiska idéer om högre och lägre raser och som tog ifrån många samer deras språk, kultur och människovärde. Det som hände då påverkar många samer än i dag.

För att kunna tala trovärdigt om vilja till försoning måste vi ha mod att våga beröra smärtpunkterna i det förflutna och visa att vi dragit lärdom av historien.

Det är därför nödvändigt att vi som kyrka tar ställning för att samiska urfolksrättigheter respekteras och stärks i Sverige. Lackmustestet för ett demokratiskt samhälle är hur det handskas med sina minoriteter. Utmaningen är att bygga ett ”vi” utan att skapa en massa ”dem”.

Å Svenska kyrkans vägnar vill jag tacka alla som bidragit med artiklar och berättelser till denna bok. Ett särskilt tack vill jag rikta till de äldre samer som berättar om sina skolminnen. Vår förhoppning är att boken ska sprida ljus över samiska erfarenheter och öka kunskapen om samernas historia i Sverige. Svenska kyrkan vill och måste ta ansvar genom att dokumentera och synliggöra vår del av den svenska koloniala historien.

Ärkebiskop Antje Jackelén, Uppsala

PÅ MÅNGA HÅLL i Sverige och även inom Svenska kyrkan råder en tystnad och en okunskap om samiskt liv och erfarenheter.

Jag tror inte oviljan alltid handlar om illvilja. Snarare handlar det om att man inte har kunskap och insikt om samiskt liv i Sverige. Oftast stannar kunskapen vid stereotypa uppfattningar av oss. Vi samer är så mycket mer än det.

Vi kan såklart inte blunda för att det i dag på sina håll finns förutfattade meningar om hur vi är och rasistiska attityder mot oss samer i Sverige. Det finns det även inom Svenska kyrkan.

Kolonisering och förtryck av urfolk är något som vi inte förknippar med Sverige och inte heller med kyrkan. Kyrkan, så som vi lärt oss, ska stå upp för rättvisa och ge röst åt dem som inte har en röst i ett majoritetssammanhang. Här svek kyrkan oss – samerna. Inte bara genom sin tystnad utan också genom att tillsammans med

statsmakten och som en del av den verkställa ett förtryck av oss. Genom till exempel nomadskolan ville man få oss att känna skam för att vi var samer och vilja lämna oss själva och bli något annat och bättre som vi inte var – svenskar. För många av oss gick det lyckligtvis bra men för andra gick det sämre.

Jag vet vad jag talar om, jag har själv gått i nomadskolan, liksom mina syskon, föräldrar och släktingar.

Min förhoppning med boken *”När jag var åtta år lämnade jag mitt hem och har ännu inte kommit tillbaka” – Minnesbilder från samernas skoltid* är att vi ska lära oss något av historien. Detta får inte upprepas. Människor ska aldrig behöva känna skam över sin identitet.

Vi samer inom det samiska kyrkolivet i Svenska kyrkan ser en kyrka i behov av att börja lyssna på de samiska rösterna! Inte bara för vår skull. Utan för kyrkans egen skull. Kyrkan har något att lära av oss.

Min förhoppning, som ordförande för Samiska rådet i Svenska kyrkan, är att boken därför får stor spridning inom Svenska kyrkan, i Saepmie, i Sverige och bland andra urfolk i världen.

En försoning och förnyade relationer börjar alltid med ett möte och ett samtal. Enligt samisk kultur är det tradition att dela med sig av sin mat och sitt hem till ensamma, vilsna vandrare på fjället. Vi bjuder därför in Svenska kyrkans företrädare att komma och sätta er vid vår värmande aernie[1] för att lyssna på oss.

Sylvia Sparrock, Järpen
Ordförande i Samiska rådet i Svenska kyrkan

1 Aernie betyder eldstad på sydsamiska.

Inledning

BAKGRUNDEN TILL DEN HÄR antologins uppkomst ägde rum under en konferens om samiskt kyrkoliv, kallad Ságastallamat[1], i Kiruna hösten 2011. På konferensen deltog både samiska företrädare från det samiska kyrkolivet inom Svenska kyrkan och kyrkliga ledare. Under konferensen blev det uppenbart för många av de samiska företrädarna att det förelåg kunskapsbrister inom Svenska kyrkans om de samiska erfarenheterna av koloniseringen av Sápmi. De samiska företrädarna uttryckte vikten av att Svenska kyrkan noggrant dokumenterar, redovisar och synliggör den del av det koloniala arv där kyrkan har varit delaktig. Man menade att det behövdes fördjupad kunskap och forskning i form av en ”vitbok” om förhållandet mellan kyrkan och samerna. Man lyfte särskilt upp nomadskolan och dess konsekvenser för många samer som ännu lever idag. Många av de närvarande under Ságastallamat hade egna erfarenheter av nomadskolan.[2] Kyrkostyrelsens arbetsutskott fattade beslut i mars 2012 att bevilja medel till två projekt där syftet var att dokumentera och synliggöra kyrkans roll i det förtryck som utövats mot samerna.[3] Det ena projektet är en ”vitbok”, som är en vetenskaplig antologi som kartlägger förhållandet mellan kyrkan och samerna och är ett samarbete med institutionen för idé- och samhällsstudier vid Umeå universitet.[4] Resultatet av det andra projektet är denna publikation.

Arbetet med den här boken har varit ett tidsbegränsat projekt där vi under tidsperioden januari 2013 till och med september 2015 arbetat med projektet. Kaisa Huuva vid avdelningen för kyrkoliv och samhällsansvar, kyrkokansliet i Uppsala, har fungerat som projektledare och huvudredaktör och Ellacarin Blind har fungerat som projektmedarbetare och medredaktör. Vi har inte arbetat heltid med projektet utan det har skett inom ramen för våra befintliga tjänster.

Samiska rådet i Svenska kyrkan har regelbundet informerats om projektet.

Syftet med projektet har varit att dokumentera och samla in berättelser från äldre samers skolminnen.

Den här boken ger inte anspråk på att ge en heltäckande och fördjupad bild av den samiska skolhistorien och det är inte heller en vetenskaplig publikation, utan vi presenterar olika aspekter av den samiska skolhistorien. Vi presenterar även sju berättelser från äldre samer med minnen från skoltiden. Boken innehåller även tre berättelser, där före detta elever själva skriver på samiska och svenska om sina skolminnen.

Tidslinjen är lång och det geografiska rummet som behandlar ämnet är stort. Tyngdpunkten i artiklarna och berättelserna är mellan tidsperioden 1910–1950 då nomadskolan var en central utbildningsinstitution för samerna.

Samisk utbildningshistoria har tidigare behandlats inom olika ämnesområden, både inom och utanför Sverige.[5] I Norge har det getts ut en serie om samiska skolminnen i sex band. Det är ett omfattande arbete som har pågått sedan år 2003, där före detta elever, föräldrar, personal och lärare har berättat om sina skolminnen.[6]

Även i Finland har det getts ut ett arbete om samiska barns erfarenheter av det finska statliga skolväsendet.[7]

Metod och etik

I projektet har det genomförts ett antal intervjuer med äldre samer från svenska Sápmi och som har gått både i nomadskola och arbetsstuga. Vi har totalt intervjuat 26 äldre samer från Mittådalen i söder till Karesuando i norr. Av dem är 14 kvinnor och 12 män, födda på 1910-, 1920-, 1930- och 1940-talen. Vi vill tacka dem för att de så välvilligt ställt upp och delat med sig av sina minnen och erfarenheter från sin skoltid.

Vi inom projektet har personligen träffat samtliga vi intervjuat, utom en person som vi intervjuat via telefon. De som har velat vara anonyma har fått vara det. Vid vissa tillfällen har vi träffat samma person flera gånger för att säkerställa att vi uppfattat berättelsen korrekt.

Projektmedarbetarna har använt sig av halvstrukturerade intervjuer där samtalen spelats in på bandspelare. Vi har använt ett frågeformulär som har fungerat som ett stöd vid intervjuerna. Frågorna har bland annat berört separation från familjen, första skolminnet, relation till personal, lärare och skolkamrater, språkanvändning, mat och måltider etcetera. Vid behov har vi haft en uppföljande intervju på telefon.

Utgångspunkten för projektet har varit att de äldre äger sin egen berättelse och av det skälet har vi valt att skicka tillbaka samtliga ljudfiler och transkriberade texter till dem som vi har intervjuat. De äldre samernas berättelser är inte

projektets egendom. Projektet menar, i linje med det dekoloniserande synsättet, att urfolkens kunskap, det vill säga i det här fallet det äldres berättelser, skall bevaras på en institution i Sápmi och inte på ett arkiv i Uppsala.[8]

De äldre har fått skriftlig information om att de kan, om de önskar, få arkivera sin nedskrivna berättelse med ljudfil på Ájtte fjäll- och samemuseum i Jåhkamåhke/Jokkmokk.

Inspirationskällor i projektet

Samer, är ett urfolk och del i den globala urfolksrörelsen och bland urfolken världen över förs en debatt om dekolonisering och hur man bryter en assimilering och kolonisering. Förenklat kan dekolonisering vara ett förhållningssätt, men även ett perspektiv som används i akademien, företrädesvis bland urfolksforskare. Bland annat har den maoriska urfolksforskaren Linda Tuhiwai Smith i sin banbrytande bok *Decolonizing Methodologies: Research and Indigenous Peoples* definierat dekolonisering genom att man har en kritisk förståelse av de underliggande antagandena, motiven och värderingarna som ligger bakom den västerländska forskningen och beskrivningen av urfolk.[9]

Dekolonisering handlar också om att skala av de koloniala beskrivningarna av verkligheten som fått en slags universell sanningsstatus. Urfolk, även samer, har i alla tider mer eller mindre blivit beskrivna och definierade av personer i olika maktpositioner. Inte minst av myndigheter, kyrkan och inom forskningen. Vår definition av dekolonisering i det här projektet handlar om att bryta ned och synliggöra de koloniala strukturerna, i det här fallet skolsystemet, som samerna varit utsatta för. Det handlar också om att placera de samiska berättelserna i centrum. Genom det tar vi, utifrån ett samiskt perspektiv, makten över beskrivningen av samerna själva i det här projektet.

Av det skälet har de flesta av artikelförfattarna en samisk bakgrund. Det är ett led i projektets ambition att arbeta dekoloniserande.

Bokens upplägg

Projektet vill tacka de personer som med stort engagemang intervjuat några av de äldre. Tack till er alla: Elin Påve i Bádjel Sohppar/Övre Soppero, Gun Aira i Jåhkamåhke/Jokkmokk, Per-Jonas i Årosjokk och Sylvia Sparrock i Järpen.

Av det samlade intervjumaterialet har vi valt ut sju berättelser som finns med i boken. Vi vill särskilt tacka Susanna Huuva, Giron/Kiruna, Lars Levi Sunna, Giron/Kiruna, Laila Wik, Stuehkie/Stockholm, Louise Bäckman, Stuehkie/Stockholm, Ibb-Ristin Tuorda, Jåhkamåhke/Jokkmokk och den anonyma kvinna som har gått i arbetsstuga för att ni så generöst delat era minnen med oss i denna bok. Vi vill också tacka

Per Gustav Sparrocks efterlevande för att vi får publicera hans berättelse postumt. Gäjtoe/Gijtto/Giitu/Tack!

Boken inleds med sju självupplevda berättelser av de sju ovan nämnda, före detta skolelever, som berättar om sina skolminnen. Detta följs av åtta artiklar, där den första är skriven av Ellacarin Blind som ger en översiktlig redovisning över den samiska skolhistorien från 1500-talet till början av 1900-talet.

Erik-Oscar Oscarsson skriver om hur de rasbiologiska idéerna fick fäste i utformandet av utbildningen för samerna i samband med 1913 års nomadskolereform och hur det i sin tur ledde till ett särskiljande av samerna. Hans artikel om rastänkandet och särskiljandet av samer kommer under våren även publiceras i den så kallade vitboken.[10] I en annan artikel i denna bok beskriver Oscarsson det motstånd mot nomadskolan som artikulerades från samiskt håll och vittnesmål om missförhållanden som många av nomadskolelärarna uttryckte i sina så kallade ”lärarinnebrev”, de brev som lärarna vid nomadskolan skrev till nomadskoleinspektören.

Den före detta nomadskoleinspektören Lars Thomasson berättar i sin artikel om hur det var att arbeta i ledningen i nomadskolan under dess brytningstid mot slutet av 1950-talet. Det var en tid av förändrade synsätt av samer och på pedagogiken, där Lars Thomasson, i sin roll som nomadskoleinspektör, befann sig i händelsernas centrum.

Konstnären Katarina Pirak Sikku undersöker i sin artikel om sorg kan ärvas och om den nu bortgångna Elsa Teilus minne från när rasbiologerna mätte och studerade barnen på nomadskolan i Jåhkamåhke/Jokkmokk. Hon problematiserar skammen och tystnaden kring de rasbiologiska mätningarna.

Språkkonsulenten Patricia Fjellgren och professor emerita Leena Huss vid Uppsala universitet samtalar i form av en brevväxling om den språkförlust som många utsattes för efter att ha gått på nomadskolan. De samtalar också om hur man bryter en språkförlust och hur man återerövrar sitt modersmål. Patricia Fjellgren liknar också nomadskolan som *”en karta av okommunicerad sorg och saknad”*.

Fil. dr i pedagogik och 1. amanuensis vid Sámi Allaskuvla, Ylva Jannok-Nutti har i sin artikel presenterat en analys över den samisk skolutvecklingen i svenska Sápmi. Genom exempel från sin egen forskning i pedagogik visar hon hur undervisningen har förändrats från den dåvarande nomadskolan till den nuvarande sameskolan.

Den tidigare ordföranden i det samiska ungdomsförbundet Sáminuorra, Per-Jonas Partapuoli, vars mor- och farföräldrar gick i nomadskola, frågar sig om arvet från nomadskolan kan utgöra en drivkraft för politiskt engagemang bland unga samer idag.

Bokens titel: *”När jag var åtta år lämnade jag mitt hem och jag har ännu inte kommit tillbaka” – Minnesbilder från samernas skoltid* är ett citat från en av de personerna som vi har intervjuat, konsthantverkaren Lars Levi Sunna. Han ger uttryck för något som många av de äldre har vittnat om; att barnen bar på en ständig hemlängtan och en känsla av att aldrig riktigt komma hem, ens som vuxen.

Under arbetet med projektet har vi blivit smärtsamt varse om att vi arbetat mot tiden, på flera sätt. Två av de äldre som blivit intervjuade har lämnat oss. En av dem är Per Gustav Sparrock vars berättelse finns publicerad i boken. Hans uttryckliga önskan var att många skulle ta del av hans minnen. Vi är ledsna över att Per Gustav Sparrock inte hann se slutresultatet av projektet. Han avled i augusti 2015.

Avslutande ord

För oss båda i projektet har det varit en givande och lärorik erfarenhet att lyssna på de äldres berättelser.

Vi inser genom de äldres berättelser att livsvillkoren och förändringarna har varit omvälvande för det samiska samhället under de senaste hundra åren.

Vår förhoppning med denna bok är att den läses av många och att de yngre lyssnar på de äldres berättelser medan de ännu finns hos oss. Deras kunskap och livserfarenhet är en värdefull tillgång och en gåva till den yngre generationen. Det gäller bara att stanna upp en stund och lyssna.

Ellacarin Blind & Kaisa Huuva

Författarna

Kaisa Huuva arbetar för närvarande som handläggare för samiskt kyrkoliv på kyrkokansliet i Uppsala. Hon har tidigare bland annat arbetat på Sámiid Vuroká Dávvirat i Kárášjohka/Karasjok och Sametinget i Sverige. Hon har en filosofie magisterexamen i socialantropologi. Hennes mor har gått på nomadskolan i Jukkasjärvi.

Ellacarin Blind, Umeå, har en filosofie kandidatexamen i etnologi och arbetar som kulturhandläggare på SSR, Svenska Samernas Riksförbund. Hon har själv gått i nomadskola i Arjeplog.

Noter

1 Ságastallamat betyder samtal, dialog på nordsamiska.

2 Rapport från Ságastallamat, en konferens om samerna och Svenska kyrkan i Kiruna den 11–13 oktober 2011. Se rapporten: *https://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=899745*

3 Se Kyrkostyrelsens arbetsutskott, protokoll 2012:2, § 40.

4 Lindmark, Daniel & Sundström, Olle (Red.)*Den historiska relationen mellan Svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi*. Artos förlag. Under publicering 2016

5 Se ett urval: Sten Henrysson, *Darwin, ras och nomadskola: Motiv till kåtaskolereformen* (Umeå 1993), Patrik Lantto, *Tiden börjar på nytt: En analys av samernas etnopolitiska mobilisering i Sverige 1900–1950* (Umeå 2000)
Simone Pusch, *Nomadskoleinspektörerna och socialdarwinismen 1917–1945* (Umeå 1989) David Sjögren, *Den säkra zonen: Motiv, åtgärdsförslag och verksamhet i den särskiljande utbildningspolitiken för inhemska minoriteter* (Umeå 2010), Brit Uppman, *Samhället och samerna 1870–1925* (Umeå 1978)

6 *Sámi skuvlahistorjá. Samiske skoleminnen 1–6*. Red. Svein Lund, Dávvi Girji forlag. Kárášjohka. Se länk om projektet: http://skuvla.info/index-n.htm

7 Rasmus, Minna, *Baggu vuolgit, Baggu Birget. Sámemánáid ceavzinstrategiijat Suoma* álbmotskuvlla ásodagain *1950–1960-logus*. Giellagas-institutet. Oulu universitet. (Uleåborg, 2008)

8 Tuhuwai, Smith, Linda, *Decolonizing Methodologies: Research and Indigenous Peoples* (1999) Zed Books, London.

9 Ibid.

10 Lindmark, Daniel & Sundström, Olle (Red.) *Den historiska relationen mellan Svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi*. Artos förlag. Under publicering 2016

Per Gustav Sparrocks berättelse

JAG FÖDDES 1928 i Hotagens lappby i Jämtland. Hösten 1935 började jag på nomadskolan i Håkafot, det var en liten skola för ca åtta–nio barn. Där gick jag tills jag kom till fjärde klass. Sedan började jag i Änge nomadskola. I Änge gick jag till sjätte klass. Fast jag fick gå om en klass, tvåan. De tyckte väl att jag var för dum.

Till Håkafot följde min far mig över fjället. Första gången gick vi från Avanäs till Häggnäset. Och sedan med båt över till Håkafot. Annars gick vi via Lobbasjön och Munsvattnet. Vi bodde i Vinklumpen då, åtminstone under höstterminen. Under vinterterminen åkte jag buss från vinterlandet.

Under höstterminen åkte jag inte hem alls, inte förrän till jullovet. Då var man hemma över jul och nyår. Sedan var man i skolan tills skolavslutningen. Men en del år fick vi åka hem till påsk om vi bodde bra till, så att det inte blev en för dyr resa för föräldrarna.

Vi barn kom mest från Frostviken och Hotagen. Det var de lappbyar som hade elever i skolan i Håkafot.

I Håkafot trivdes jag bra, för där i byn bodde många släktingar till mig.

I Håkafot var undervisningen på samiska. Jag hade svårt att lära mig svenska. Eftersom jag hörde dåligt uttalade jag orden fel. Varje gång doktor Hummel kom förbi skulle han höra om jag fått till det med uttalet på svenska. Om jag hade fått till det något så när fick jag 25 öre av honom.

Det värsta var att läsa svenska ur en bok med en tupp på framsidan. Jag började med läsningen redan hemma innan skolan började. Jag grät och grät varje gång mamma tog fram den boken och jag skulle plugga in. Det var ganska tungt.

Per Gustav Sparrock i juni 2015 vid Hotagens kyrkogård.

Nomadskolan i Änge klass 4–6

På Nomadskolan i Änge pratade vi mest svenska, vi fick inte prata samiska. Några ord på samiska kunde det bli; man var inte så hämmad som med svenskan.

Prästen brukade säga: ”Ni får inte prata samiska. Ni ska skola in er på svenska.”

När jag kom till Änge började jag hata skolan. Både personalen och lärarna var hårda. Och den gamle prästen, kyrkoherden, var som ”hin håle” själv. På fredagarna kom han till skolan för att ha kvällsbön. Då läste husmor upp vad vi hade gjort för rackartyg och så skulle prästen tukta oss. Husmodern, hon satt på en fåtölj mitt på golvet i vardagsrummet och sken som en sol.

Varje gång kom kyrkoherden med en sparbössa. Det var en färgad, afrikansk man som nickade varje gång någon la pengar i sparbössan. Vi skulle ge ett öre var. Då knipsade vi till den så huvudet for av och då var det att ställa upp sig i kö och få ris.

Det fanns någon same som arbetade på skolhemmet, men ingen som var av ”högre personal”. Husmor och sjuksköterskan var till exempel inte samer.

Läraren på Änge

Det fanns en lärare på Änge som vi menade var livsfarlig. En gång hade vi bestämt att nu skulle vi ta och sticka ned honom, men först skulle vi se vilken rock han hade på sig. De äldsta pojkarna skulle sitta längst framme i skolsalen när han kom, jag satt lite längre bak. Om läraren hade en trenchcoat och hatt på sig var han på bättre humör. Men hade han en lurvmössa och en grå och rödaktig ulster, då var han på dåligt humör, och om det var så skulle vi ta honom.

Vi hade tänkt ta fram kartstället och där skulle vi hänga honom. I lådan hade vi knivarna som vi skulle sticka honom med. Och så kom han med sin ulster. Då blev vi rädda, så det blev ingenting, för vi vågade inte ta honom. Om han hade kommit med trenchcoat, tänkte vi, då var han lite snällare, men när han kom med ulstern var han nog livsfarlig. Det var alla pojkar som var med. De äldsta planerade upproret.

Man såg på lärarens kläder när han kom från lärarbostaden upp till skolan vilket humör han var på, om han var elak.

Stryk fick vi nästan varje dag. Ibland fick vi stryk på frukostrasten. Då fick allihop gå upp till skogen för att leta upp varsitt knippe ris, vi skulle ta av oss byxorna och lägga oss på plinten.

Doktorn brydde sig om oss. En gång vid en läkarundersökning frågade han: ”Varför har pojkarna blivit så rispiga på ändan?” Då svarade läraren: ”De åker i backen på kälkar med spik och river sig.” Ingen av oss vågade säga att vi hade fått stryk.

”Varför har pojkarna blivit så rispiga på ändan?” Då svarade läraren: ”De åker i backen på kälkar med spik och river sig.” Ingen av oss vågade säga att vi hade fått stryk.

Den första gången jag fick stryk var min andra dag på skolan. Jag kom på eftermiddagen och det var mycket folk där. Det var många karlar. Jag tänkte att dessa personer tillhör nog inte skolan så jag behöver inte handhälsa på dem. Jag såg en man med kostym och jag tänkte ”han hör nog inte hit”, men det var ju läraren!

Jag och L hade en gång gått upp till skolan och där stod en lada i svängen. Vi var där och tittade och så pinkade vi där utanför. Under tiden kom läraren i svängen och såg oss, så det första vi fick göra, jag och L, det var att gå upp till skogen och leta efter ris. Då fick jag stryk. Läraren sa: ”Per Gustav ska lära sig att hälsa på folk!”

Jag svarade: ”Det var så mycket folk som jag hälsade på, och på alla föräldrar, och inte visste jag vilka alla var.”

Lärare sa: ”Per Gustav ska veta att ni inte får kissa upp efter huset häruppe. Ni ska gå till påven” (dasset hette påven).

Jag svarade: ”Jag visste inte om att det fanns någon påve här.” Då var det till att få stryk – och stryk fick man. Örfilar fick jag för jämnan, han drog mig i öronen.

Första tiden satt jag längst bak; de hade placerat mig där, och när jag inte hörde riktigt och svarade, så frågade han om jag låg och sov. Han kallade mig ”fårskalle”. Så kom han fram till mig, elak som bara den, och fick tag i örat och drog mig över bänkarna fram och tillbaka.

Ofta hade vi diktamen, då läraren läste upp något och vi skulle skriva ner det. Jag hann aldrig följa med, så jag hoppade över och frågade inte om. När de skulle rätta detta blev han arg på mig. Jag sa att jag inte hann med. Då sade läraren:

”Du ska lära dig fråga!”

Nästa gång när jag inte hörde – och frågade, sa läraren:

”Du ska lära dig höra!”

Och så blev det en örfil. Det spelade ingen roll hur jag bar mig åt. Jag fick ändå örfilar och till slut visste jag inte om jag skulle våga fråga.

Läraren sa ofta: ”Ni ska lära er att höra efter. Ni ska lära att fråga efter.”

När jag frågade honom, då kom han och var elak och sade: ”Men Per Gustav ska lära att höra efter!”

När jag inte skulle höra efter, då blev det att jag skulle lära mig att fråga efter.

När man kom till barnhemmet var man heller inte fri från örfilar. För där var hon som vi kallade M, en hårding, och I, en sköterska. De brukade

vara i matsalen och tukta barnen när vi skulle äta.

Läraren visste att jag hade nedsatt hörsel eftersom överläkaren på lasarettet hade skrivit en skrivelse till läraren. Doktorn var inkopplad på min hörselskada. Jag gick i behandling hela tiden. Jag var tre år när det upptäcktes att jag hörde dåligt och under skoltiden förvärrades hörseln av alla kraftiga slag mot örat.

Det var mest pojkarna som blev tuktade och slagna. Vid läxläsningen på kvällarna satt vi längst inne i rummet. När vi skulle gå ut gick vi ut sist. Var det någon som fnittrade till litegrann eller sa någonting, då skulle alla pojkarna i klassen kollektivt bestraffas, även de som inte hade sagt eller gjort någonting.

För varje gång fick vi gå ut och leta nytt ris som han kunde slå oss med. Mycket stryk fick vi och det blev till en vana.

När husmor på elevhemmet skvallrade till läraren om någonting som inte var bra, då fick vi stryk.

En gång när vi skulle till affären i Slagsån genade vi förbi Sundströms gård och det gamla slakteriet. Då mötte vi Kyrkskolans pojkar alldeles invid bron som var gränsen mellan nomadskolan och bondskolan. Där blev det slagsmål. Det var påkar och stenar och allt och så blev vi anmälda för att vi hade bråkat. Men bondskolans ungar fick inte någon bestraffning. Det var bara vi Ängebarn som blev bestraffade. Det var alltid bråk med bonnskolans ungar. Varje lördag när vi skulle till affären mötte de upp oss på andra sidan bron. Det var som ett veckoslagsmål.

Varje lördag gick vi i skolan och varje söndag var det att gå till kyrkan i räta led som en militärtrupp. Husmor gick först och vi gick två och två. Ingen fick gå förbi och ingen fick bli för långt efter. Var det någon som blev för långt efter anmäldes det till läraren som sedan tuktade oss för att det var oordning och oreda.

Jag minns särskilt en gång då jag blev slagen av läraren. Vi var flera pojkar inblandade, det var egentligen en klasskamrats fel och vi satt i samma bänkrad. Då fick alla som satt bredvid honom stryk. I vanlig ordning fick vi gå ut i skogen för att leta efter ris som läraren kunde använda för att slå oss. Jag hade hittat styva pinnar av torra grenar. Jag tänkte att jag tar sådana som går av fort. När läraren fick tag i mitt knippe så gav han sig på mitt huvud och mina öron, och han slog och slog. Han drog och kastade ner mig på golvet. När jag försökte resa mig så knuffade han ner mig igen. Efter det fick jag en inflammation i öronen. Jag kunde inte meddela mina föräldrar om vad som hade hänt. Jag ville ringa hem och be dem att de skulle komma så att jag skulle få träffa en doktor, för jag hade sådan värk i örat. Hörseln blev sämre och sämre. Detta pågick någon vecka. Det blödde ur örat och det var blod på kudden varje morgon. Läraren ville inte att jag skulle åka till doktorn

Barnen utanför Änge sameskola.

med en gång, men en av samerna i personalen sa: ”Så här går det inte ha det!”

Då fick jag tillsammans med en klasskamrat som skulle följa med mig ta sparken till Järpen som låg 7–8 kilometer ifrån Änge. Jag gick då i femte klass. Det var ingen av personalen som följde oss till doktorn. När vi kom till doktorn i Järpen ringde han till lasarettet i Östersund och fick prata med överläkaren. Då fick jag åka in dit och det blev operation eftersom läraren hade slagit sönder trumhinnan.

De opererade in en konstgjord trumhinna. Det gick inte skriva hem till föräldrarna och berätta vad som hade hänt, för varje brev man skrev skulle läsas igenom innan det stoppades i kuvertet och postades iväg.

Mina föräldrar kom till Änge i samband med att doktorn från Östersund kom dit. Han ville kalla till ett möte med anledning av mina öronproblem. Det var ett möte med läraren, husmor, mor, far och doktorn. Jag fick också vara med. När alla hade åkt hem efter mötet fick jag stryk av läraren. Han var arg på mig och trodde att jag hade skvallrat på honom. Till en början vågade jag inte berätta för doktorn och mina föräldrar varför min trumhinna hade slagits sönder. Det var först efteråt som det kom fram under ett sjukhusbesök i Östersund. Doktorn ville göra en utredning och anmäla och stämma läraren. Han tyckte läraren var olämplig. Men mor och far gick inte med på att anmäla honom, de var rädda att jag skulle få lida ännu mera senare.

När jag några år senare hörde att läraren gått ur tiden kände jag en lättnad. Han var så elak och jag förstår än i dag inte att han fick vara lärare.

I vuxen ålder funderade jag på att ge igen och dänga till den här läraren vid tillfälle. Jag minns när jag gick första året i Jokkmokk, på Samernas folkhögskola, då kom den där läraren dit. Då var det nära ögat, men rektor Vallmark förstod vad jag ville göra eftersom jag hade berättat för honom att han hade förstört min hörsel och att jag önskade dänga till den lärare som hade gjort så mot mig. Istället tog Vallmark mig med hem till sig för att dricka kaffe. När jag några år senare hörde att läraren gått ur tiden kände jag en lättnad. Han var så elak och jag förstår än i dag inte att han fick vara lärare.

Maten på nomadskolan

Det var sådan konstig mat på nomadskolan. En hösttermin fick vi bara äta kokta potatisar med skal, som de öste upp, och så fick vi själva mosa potatisen. Så var det varje dag hela hösten. Till

frukost fick vi potatisvatten. På söndagarna kunde det vara någon sorts köttfärslimpa.

Vi fick aldrig kött utan det var gröt och välling på morgonen tillsammans med potatisröran. Den godaste maten var nog ändå den där gröten, för vi fick mjölk till den. Jag minns en gång när statsrådet Bagge kom på besök. Han kom med anledning av att staten skulle köpa skolbyggnaden i Änge från Svenska Missionssällskapet, och han skulle inspektera skolbyggnaden.

De hade dukat med en fin duk på ett långt bord. Då sade Bagge: ”Men får ni ha så vackra dukar på bordet och brukar ni alltid äta kött och kyckling?”

Då opponerade sig barnen och sa att de aldrig tidigare sett någon duk på bordet och att det var första gången de fick äta kött och kyckling och att de aldrig fick äta med så fina skedar. Vanligtvis var det zinkskedar som gick av när vi mosade potatisen, eftersom de var så hårda.

Bagge blev förvånad att vi åt så mycket potatis och frågade om det var potatismos vi åt eftersom vi fick mosa potatisen i potatisvattnet. En hel hög med potatisar låg i spadet och de var hårda som bara den och skedarna gick av.

Annars fick vi sällan kött. Det enda kött vi fick kunde vara den på söndagarna, den där köttfärslimpan, och vilket kött det var kan man inte veta. Vi fick choklad och husmansbröd, välling på morgonen, gröt till lunch och potatis till middag. Vi var hungriga och vi fick lite mat men vi lyckades spara på det renkött som vi fick med oss hemifrån. Det gick bra när det var kallt. Det förvarades i en soffa med lock. Vi hade varsin påse där. Man kunde äta av det på fredagskvällarna. Det blev ju mögligt och fick mögelsmak till slut men man var ju rädd om det, så vi sparade det det längsta vi kunde.

Hur vi bodde

Pojkar och flickor bodde var för sig i varsin sovsal. Vi pojkar var över 20 stycken och flickorna var kanske cirka 15. Vi var totalt ca 40–50 elever när jag gick där. Om natten kunde det bli kallt. I sovsalen var det alltid kallt eftersom det var stenväggar. Det fanns något element men vaktmästarna eldade inte så bra för det kom ingen värme upp till sovrummen.

Vi hade två hinkar mitt på golvet, men de blev snabbt fulla och svämmade över. Rummen var låsta och vi hade ingen chans att gå ut. På morgonen när vi skulle gå ut fick den som låg längst in hoppa från säng till säng, för man ville inte ner på golvet och blöta fötterna, eftersom det var som en sjö på golvet. Och trots att det fanns toaletter i närheten fick vi inte gå dit. Det var bara personalen och de elever som var sjuka och sängliggande som fick använda toaletterna. Vi andra fick gå upp till ”påven”, vid skolan, som låg uppe i backen.

Hygien och bad

Varje fredag var det bad i källaren och där var det kallt minsann. Vi badade i en liten badbalja, det var I som mest skötte om badningen, hon som också skulle vara sjuksköterska.

På lördagarna fick vi pojkar under två timmar gå till vedboden och klyva vedklabbar, ved som skulle till köket. Det fanns ingen yxa heller som bet så vi måste klyva med järnspett för yxskaftet hade gått av. Vi var fyra pojkar per gång som måste hugga och trava veden. Vedtraven var en och en halv meter hög och en och halv meter lång. Nästa gäng fick fortsätta att göra likadant.

Flickorna hade också sysslor, men de behövde inte vara på vedbacken. De kom och bar in veden till köket. Vi gick dagligen med kolt men jag behövde inte ha den, jag hade bara en mössa. Men flickorna hade kolt med något slags barmkläde. Det var väl något broderat, men de hade mest vardagskolt. Jag hade mest vanliga bondkläder, fast jag ägde en kolt. Vi pojkar behövde inte ha kolt men mössan fick vi inte ta av oss. Den måste vi ha på oss jämt. När vi skulle till affären måste vi ha den, för då kunde personalen ringa till affären och fråga om de såg några lappojkar eller lappjäntor med lapphuva på sig. Det var ett sätt att känna igen oss i byn.

På rasterna var vi mest på en liten plan uppe vid skolan. Vi kunde sparka boll under barmark, men på vintern åkte vi skidor från skolan och ner till elevhemmet. Vi var tvungna att hålla oss inom skolområdet hela året. Vi fick inte gå utanför utan att be om lov. På samma område som skolan låg det samiska ålderdomshemmet Fjällgård ingärdat. Dit fick vi gå.

Jag kan inte minnas något roligt under min skoltid. Jag tyckte om att slöjda. Men läraren skrämde livet ur oss, om man hyvlade eller sågade fel, eller hade fel bräda på hyvelbänken.

Jag kan inte minnas något roligt under min skoltid. Jag tyckte om att slöjda. Men läraren skrämde livet ur oss, om man hyvlade eller sågade fel, eller hade fel bräda på hyvelbänken. Då kunde läraren komma och skruva loss den och slå oss med plankan på rumpan eller på fingret. Man blev förskräckt när han kom och bankade på oss med något tillhygge.

Konfirmationstiden

Det som faktiskt blev roligast var min konfirmationstid. Eftersom jag hade dåliga erfarenheter av prästen som slog oss i skolan så ville jag inte konfirmera mig. Jag ville inte ha med kyrka och präster att göra. Det var min mor och far som övertalade mig att konfirmera mig.

Vid inskrivningen var det en predikant som såg ut som hin håle själv. Jag tänkte för mig själv att det här kommer att bli jobbigt. Men så var det en ung präst i Gåxsjö. Han såg på mig att jag var skeptisk till allt men han pratade och pratade. Jag fick följa med honom in till prästgården och han bjöd på kaffe och glass. Jag tyckte han var så snäll, den där prästen, så till slut fick jag en annan syn på kristendomen också. Annars hade nog hatet legat kvar. Jag fick berätta vad jag hade gått igenom och prästen frågade mig. Han tyckte att jag var så tillbakadragen jämfört med de andra konfirmanderna. Jag ville till en början inte berätta hur jag kände. Då ville han veta mer och mer om mig och han frågade om jag hade varit i kyrkan förut eller om det bara var nu som jag kom till kyrkan.

Det var då som jag berättade sanningen för honom, att jag hade varit i skolan och blivit utsatt för lärare och präster, och att det var därför jag blivit så hatisk till kyrkan. De hade tvingat in oss i allt, och lärarna och prästen hade varit så elaka att jag inte kunde tro på *Jupmelaehtjie*, när det fanns sådana människor.

En dag följde jag med prästen till prästgården och vi blev som kompisar där vi satt och pratade, jag, prästen och hans fru. Jag fick till slut en helt annan syn på präster. Han gjorde så att jag ändrade mig. Det var nog det bästa jag varit med om under konfirmationen.

Nu när jag går till kyrkan tänker jag ofta med tacksamhet på min konfirmationspräst som lyssnade på mig och hade så fina förklaringar. I början var jag väldigt skeptisk och kunde tänka om honom: Du är säkert en luring, du också.

Ja, det var mina sju skolår, ”mina tre hundår i Änge”, som jag brukar säga. Jag har alltid önskat att jag kunde skriva ned allt i en bok och att den skulle få titeln: ”Mina tre hundår i Änge!”

Men nej, det blev ingen bok, det är synd för det är inte många som förstår hur det var för mig. En av mina kompisar från Änge sa senare att han tyckte det var synd att jag fick lida så mycket genom att jag hörde så dåligt. De andra fick också stryk, men jag fick stryk för att jag inte hörde vad läraren sa och inte kunde svara rätt.

Läraren i Änge blev senare förflyttad norrut, men så slog han en elev där och han blev helt fördärvad. Den pojken var 15 år. Trots detta fick läraren fortsätta att vara lärare, fastän han blev anmäld och stämd, har det berättats för mig.

Det fanns en bra lärare på Änge, men han fick inte vara kvar. Han var säkert för snäll.

Intervju: Sylvia Sparrock.
Bearbetning: Ellacarin Blind och Kaisa Huuva.

Ibb-Ristin Tuorda utanför Jokkmokks gamla kyrka i samband med ett barndop, september 2015.

Ibb-Ristin Tuordas berättelse

Sommarskolan

Jag heter Ibb-Ristin Tuorda och är född i Njavve den 29 oktober 1916, i Jåhkkagaska sameby. När jag var sju år gammal började jag i sommarskolan som varade från 15 maj till 15 september. Första året gick jag i Staloluokta, andra året gick jag i Sitojaure. Under första året i sommarskolan var det en kvinna som inte var same som undervisade oss. Hon hette Nia Simu. Det var en ambulerande skola så den flyttade till de ställen där vi bodde. Tältkåtan var vår skollokal, där fick vi vår undervisning. Mitt första skolminne var då den siida[1] jag tillhörde skulle flytta upp till fjälls. Några av renskötarna hade farit västerut för att hämta härkarna[2]. Mamma och min avlidna ibmearávke[3] hade var sin härk som Stina Aira, gift Spik, och jag fick rida på när vi for till Sitojaure. Vi var väl lata och ville inte gå, så då fick vi rida på de tama härkarna.

Erik Kuoljok var min lärare i Sitojávrre under mitt första skolår. När lektionerna var slut fick pojkarna ibland vittja näten, ta upp fisken och göra upp eld och vi flickor fick gáhkkit[4]. De övriga lärarna hette Aina Rensund och Lisa Stinnerbom. Lisa var min lärare och sen, när jag blev vuxen och började arbeta på nomadskolan, blev hon min kollega.

En gång tog mjölet slut och hushållaren, ”Savka Anna”, fick åka och hämta mjöl. Hon gick från Saltoluokta till Sitojávrre. Det var långt att bära mjölet över fjället.

Andra året i skolan och två år framåt gick jag i Staloluokta och sedan i Tarrajaure inom Jokkmokks kommun. Min bror, Nils som är sex år yngre än jag gick i skola i Tarra i tre år.

Från årskurs fyra till sex pågick sommarskolan från den 15 juni till oktober.

Skolkåta i Jokkmokk. På bilden husmodern ”Buotta Magga”, Magga Aira, född Husi.

Vinterskolan

Från den första december till den femtonde april gick vi vinterskola i Vajkkaijávrre som ligger ungefär en mil utanför Jokkmokk. Tidigare fanns det inga skolkåtor, barnen var inhysta hos ortsbefolkningen.

Vi pratade bara samiska med varandra i skolan. Vi kunde ju inte prata svenska. Läraren fick säga på svenska och sedan på samiska och sedan igen på svenska. Sen skrev hon ordet på svarta tavlan.

Vår lärare hette Lisa Stinnerbom, hon var same och kom från Vilhelmina. Hon kunde tala samiska med våra föräldrar. En av personalen på skolan var Elsa Airas mamma. ”Buot Magga” kallades hon på samiska, på svenska hette hon Magga Husi, gift Aira. En gång fick jag besök av min áhkko (farmor). Då lämnade jag maten jag höll på att äta och sprang iväg för att möta henne, jag tyckte om henne jättemycket. Vi var många från Tuorpons sameby som gick i skolan. Vi fick lära oss att tycka om all mat. Man fick sitta och vänta tills alla hade ätit färdigt. Jag har nog varit en sån där som har ätit det jag har fått. Ja, något var det kanske som inte var lika gott. Det måste ha varit ärtsoppan i Vajkkajávrre. Men i dag tycker jag ärtsoppa är gott.

Vi fick ibland kokt, stekt eller rökt fisk. När vi var ute och vandrade med läraren Lisa Stinnerbom stekte vi rökt fisk, det tyckte vi om. Vi vandrade runt i fjällen. Lisa Stinnerbom var så flitig på att gå ut och hon kokade kaffe med oss.

I skolan fanns det fullt med kompisar. En lekkamrat hette Sigga Åstot (gift Sandqvist). Vi lekte bland annat att vi var en renhjord, vi lekte att vi hade hundar och härkar och vi pratade samiska med varandra, det var det språk vi kunde. Ibland kunde något barn säga ett svenskt ord, men vi andra förstod inte vad som sades.

Skolbyggnader

I Vajkkajávrre var det kalla brädkåtor. I ett vanligt hus, hos familjen Brännström, var det skolundervisning.

Vi for inte hem på fyra månader. Vi gick även i skola på lördagar. Vare sig elever eller hushållerskor fick något lov.

Jag var glad när jag fick fara hem. Mina föräldrar hämtade mig. Jag tror inte de hade med sig härkar när vi for österut. Från Vajkkajávrre färdades vi ibland med häst, ibland åkte vi skidor.

Från skoltiden minns jag att en del lärare blev jättearga om man inte mindes vad de sa. De kvinnliga lärarna slog inte skolbarnen, men de manliga lärarna slog ibland skolbarnen över handen.

Min bror Nils fick fara till sommarskolan i Tarra trots att han hade kikhosta. Det var bra att vara ute, tyckte läkaren.

Vi hade kolt, päls, byxor, bällingskor och näbbskor. Jag minns inte om vi frös när vi sov. Vi sov ju under en fårskinnsfäll i Vajkkajávrre.

Vi tvättade oss varje kväll i kåtan och varje lördag bytte vi kläder. Vi hade våra egna kläder. Vi hade inga löss, men nog förkom det löss på skolan. Vi hade extra arbete på skolan, det innebar att pojkarna sågade ved och vi flickor hämtade vatten.

Vi kanske hade med oss någon krona i fickpengar. Vi hade suovas[5] med oss som vi hade i en säck med vårt eget bomärke på för att kunna känna igen säcken. Och när vi längtade efter suovas kunde vi steka det efter skolans slut.

Jag minns att vi läste ABC-boken. I läroboken var en apa avbildad under bokstaven A. Vi visste inte vad det var, vi hade aldrig sett en apa, vi visste inte ens att det fanns sådana djur. Under bokstaven E var en elefant avbildad, vi visste inte att det fanns elefanter heller.

Vi hade läxor, vi skulle kunna bokstäverna. En av mina klasskamrater frågade:

– Vad är det här, sa hon och pekade på apan i boken.

Ingen av oss visste vad det var. Vi hade aldrig sett en apa.

Åh, vad lärarinnan skrattade. Vi skrev in orden i en liten bok.

Anställd i 44 år

När jag var 17 år började jag som hushållerska i Tarra. Då var det bara fem skolbarn som gick där. Vi lagade sådan mat som man kunde laga

i kåtan över öppen eld. Vi kokade soppa med kams (klimp) med getmjölk i. Skolan hade två getter som man tog med upp till fjälls under sommaren. Under vintern var getterna inhysta i nån ladugård hos några bönder.

Vi kokade renkött, ”goasste bierggo”, det var renkött från slakten på hösten, som var rökt och torkat. Vi kokade även ärter och vi stekte pannkakor. Vi lagade samma mat som när jag själv började skolan. Vilken annan mat kunde man laga i kåtan över öppen eld?

Under åren 1932 till 1976, det vill säga 44 år, var jag anställd som biträde på nomadskolan. Det var jag, läraren med tre elever, och två barn som egentligen inte hade börjat skolan men var med ändå. Ibland gick de två ut och lekte men de var också inne och skrev, de var så duktiga.

Det var ett ganska tungt jobb, man fick jobba med händerna och vi tvättade kläder för hand. Det gick ju när man var ung. Man fick ha barnen med sig när man tvättade kläder vid en mindre bäck. Men i Lillselet var det en brant bäck, då fick jag tvätta kläder på natten, annars hade barnen drunknat om de hade ramlat i. När klockan blev tio på kvällen och jag hade lagt barnen gick jag ner till bäcken och tvättade. Jag sprang och såg efter barnen då och då, för att se om de sov. Läraren var ute just då och upptäckte en eld och såg mig stå och tvätta kläder.

Jag arbetade i Vájkkajávrre under fyra vintrar innan jag började arbeta på sameskolan i Jokkmokk under 1940-talet. I Vajkkajávrre hade vi renskinns- och fårskinnsfällar som eleverna hade med sig hemifrån. Jag minns speciellt tre syskon med en riktigt stor fäll som de hade med sig till skolan. I sommarskolan i Tarra fanns det en fårskinnsfäll. Det var klart den var smutsig eftersom den hade varit i en kåta hela sommaren. Jag skulle tvätta den. Jag funderade på om jag skulle orka tvätta den i bäcken. Kanske fällen försvinner i bäcken, tänkte jag. Jag la fällen i en sandbank bredvid stranden. Där låg fällen hela natten, så den blev hård. På morgonen tvättade jag och gnuggade den så den blev mjuk, då blev den fin och ren och gick att använda igen.

När jag började arbeta på nomadskolan i Jokkmokk var det så lätt. Det var bara att tända lamporna istället för att hålla på med fotogenlampor. Mina arbetsuppgifter bestod i att städa, tvätta och laga kläder samt storstäda höst och vår.

Vi höll ofta till i källaren och hjälpte barnen att sko sig, bland annat. Men när vi skulle tvätta lakan skulle de kokas i stora grytor. Det var ett tungt jobb.

Det var många elever på nomadskolan i Jokkmokkk. Det var 60 elever och den var byggd för 56 barn. Vi var från början två i personalen samt en kokerska.

Skolbarnen hade olika arbetsuppgifter, de fick till exempel lära sig diska.

När skolbarnen fick lov och skulle åka hem följde jag barnen till bussarna.

Jag pratade alltid samiska på skolan, men under 1960–1970-talet började barnen tala svenska med varandra.

Skohö och renskinnsskor

Skolbarnen hade inga sockar i skorna, utan de hade enbart skohö (gamá suonje) i skorna.

Alla skolbarnen hade hemsydda renskinnsskor ”nuvtaga” på vintern. Vi fick hjälpa de yngre skolbarnen att ta på sig renskinnsskorna. De hade svårt att ta på sig renskinnsskorna, man skulle dra på sig dem så att hälen kom på plats i skorna, och dessutom var det svårt för dem att linda skobanden. Vi fick hjälpa dem med det. Vi var två från personalen som hjälpte de yngre barnen att ta på sig renskinnsskorna varje morgon. Vi fick laga bällingskorna åt barnen. Bällingskorna blir ju nötta, när håret nöts bort blir de trasiga på en gång. Föräldrarna skulle hålla med bällingar så att vi kunde laga de hemsydda bällingskorna. Vi lagade alla barnens kläder. I Lillselet hade en elev en redan lagad kolt som vi lagade och lagade tills det inte gick att använda kolten längre.

Våra arbetsuppgifter bestod i att hjälpa barnen med läxläsning bland annat.

Om skolbarnen inte tyckte om den mat som serverades på skolan så fick de i alla fall smaka lite så att de klarade sig, eller också fick de äta någon smörgås.

I början var vi under många söndagar med i kyrkan med skolbarnen.

Under det första året när jag på arbetade på nomadskolan umgicks barnen nära med varandra. Dom fick ofta influensa, mässling och till slut fick de även scharlakansfeber. Då fick ingen gå ut. Vi var isolerade i sex veckor och vi for inte till sjukstugan.

Israel Ruong som då var nomadskoleinspektör besökte oss en gång och frågade oss om det var mycket jobb på nomadskolan. Jag svarade att det var mycket jobb, vi var endast två personal. Men det gick, man var ju ung. Vi hade till exempel ingen sjukvårdsutbildning, vi hade lärt oss själva. Då sa Israel Ruong:

– Så här kan ni inte ha det!

Jag svarade att vi är så lite personal. Barnen sprang inte till föreståndarinnan utan till oss biträden. Efter Ruongs besök anställdes en kokerska.

Jag hade 40 kr i månadslön. Vi hade även nattjänstgöring. Senare fick man några kronor extra i timmen om man arbetade övertid.

Vi människor är så olika, en del är noggranna en del är det inte. Så som människan är, så blir det också, sa min mamma. Jag har alltid tyckt om barn, och trots att jag är så gammal, så klappar mitt hjärta fortfarande för barnen.

Intervju: Gun Aira.
Bearbetning: Gun Aira och Ellacarin Blind.
(Intervjun är genomförd på lulesamiska och översatt till svenska.)

Noter

1 Siida är den grupp inom Samebyn som hjälps åt med renskötseln.
2 Härk är en tämjd kastrerad rentjur som används vid flytt.
3 Ibmearávke är morbrors fru på lulesamiska.
4 Gáhkku är en glödkaka, som kan gräddas på en sten över öppen eld.
5 Suovas är rökt renkött.

Susanna hemma i vardagsrummet
i Kiruna, september 2015.

Susanna Huuvas berättelse

JAG HETER SUSANNA HUUVA (född Blind) och är född i november år 1925 i en by som heter Orusjohka/Årosjokk, på vägen mot Giebmegáisi/Kebnekaise, cirka 9 mil sydväst om Kiruna. Den är belägen inom Leavaš/Leavas sameby.

Mina föräldrar hette Johannes Blind, från Leavas sameby, och min mor hette Ingrid Blind. Hon var född Skum och kom ursprungligen från Girjas sameby. Hennes farbror var den välkände konstnären Nils Nilsson Skum. Vi var åtta barn i syskonskaran och jag är tredje äldst.

Mina föräldrar var renskötande liksom hela min släkt i området så länge vi kan minnas. Under vintern flyttade mina föräldrar till Vettasjärvi, Parakka och Pilijärvi; där i skogslandet betade våra renar om vintern. På den tiden, i alla fall fram till 1936, flyttade hela familjen med, kvinnor, barn och äldre. Vi bodde hos våra verdde[1] i vinterlandet; bland annat var Frans Wettainen vår verdde.

Föräldrarna brukade lämna oss barn som var i skolåldern i skolan i Jukkasjärvi på vägen till vinterlandet.

Vi gick totalt sex år i skolan. Jag hade äldre syskon i skolan, Johan och Mariana. Mina yngre syskon hette Elsa, Sara, Isak, Nikolaus och Astrid.

Jag började sommarskolan i Orusjohka endast fem år gammal. Vi började i skolan strax efter midsommar och den höll på tills efter höstslakten runt den 10 september. Vi brukade vara med på höstslakten.

Vinterskolan i Jukkasjärvi började i november och höll på fram till slutet av april. Vi fick inte åka hem över julen och vi hade ingen ledighet.

Jag gick i sommarskola mellan årskurs 1 och 3 och vinterskolan mellan årskurs 4 och 6.

Redan vid sex års ålder blev jag lämnad. Jag var inte ens sex år när jag började i sommarskolan. Jag är ju novemberbarn – och ändå fick jag gå ett extra år. Jag fick gå sexans klass två gånger.

Mina föräldrar och min farmor som hette Susanna Blind var goda vänner med en polis i Kiruna som hette Rune Hietala. Han brukade hjälpa dem att skriva på svenska till olika myndigheter, särskilt om det som hade med renskötseln att göra. Han hjälpte dem även att skriva till den här nomadskoleinspektören Calleberg och be om att jag kunde få börja skolan ett år senare, eftersom jag var så liten. Men nej, jag var tvungen att börja fastän jag inte ens hade fyllt sju år.

Sommarskolan i Orusjohka/Årosjokk

På den tiden var Orusjohka/Årosjokk ett sommarviste. Jag gick i sommarskola i Orusjohka/Årosjokk och kunde bo hemma hos mina föräldrar eftersom vi bodde så nära skolan. Det kom även barn från Nihkkáluokta/Nikkaluokta, Ratekjokk och Pårraskårsa till sommarskolan. Varje dag gick jag till skolan med en ryggsäck med smörgås och mjölkflaska på ryggen.

Min äldre syster gick i sommarskola i grannbyn Aitijokk, men sedan flyttade de den till Orusjohka/Årosjokk.

Första året hade vi Rut Lindblad som lärare, sedan Elisabeth Huuva som vi kallade Elleskuvluk. Vår husmor i sommarskolan hette Ellen Pingi och hon kom från Aitijokk. Jag tror det var genom lärarna på sommarskolorna som myndigheterna fick reda på vilka barn som sedan skulle skickas till nomadskolan (vinterskolan) i Jukkasjärvi. Föräldrarna var ju tvungna att skicka oss dit. Jag vet inte vad som hade hänt om de hade nekat. Då hade nog polisen kommit och hämtat oss. Vi fick heller inte gå i skolorna i Kiruna.

Vinterskolan i Jukkasjärvi

På vintern gick jag och de andra barnen i vinterskola i Jukkasjärvi som ligger cirka 2 mil öster om Kiruna. Jukkasjärvi är den gamla kyrkplatsen i området och har varit kyrkby sedan 1600-talet. Från mitten av 1700-talet slog sig ett flertal finskspråkiga nybyggarsläkter ned i byn.

När vi skulle ta oss till vinterskolan i Jukkasjärvi fick vi åka skidor från Orusjohka/Årosjokk till Jänkänalusta. Det var en sträcka på 6 mil. Därifrån tog man buss till Kiruna och i Kiruna bytte man till en annan buss som gick till Jukkasjärvi. Vägen till Orusjohka/Årosjokk byggdes först på 1940-talet.

Vi sov i kåtor byggda av trä medan klassrummen var i en annan byggnad. Jag tror det hade varit en bondgård egentligen. På ena sidan av hushållskåtan bodde flickorna och på den andra sidan bodde pojkarna. Vi sov och åt i samma kåta. Vi hade en husmor som tog hand om oss och lagade mat åt oss. Oftast kom husmödrarna från samma by som vi barn. Jag tror att föräldrarna kunde önska vilken husmor de ville ha till sina barn; det var en trygghet både för föräldrarna och för oss barn, särskilt om husmor var släkt med en. Jag hade Maria Pokka från Rensjön till husmor. Hon var ju släkt med mig så det var en trygghet. Min farmor Susanna var faster till Marias man. Hon var riktigt bra på

att laga mat, och så älskade hon barn. Hon hade själv fyra döttrar och hade blivit änka. Varje dag klockan fem brukade hon låsa kåtadörren och koka kaffe och göra smörgåsar åt oss. Fastän det knackade på dörren så öppnade hon inte. Hon sa att ”nu ska vi fika i lugn och ro”. Vi hade det trevligt med henne.

När vi skulle äta plockade hon fram en stor rund träplatta som fungerade som bord. Vi bodde sex flickor och sex pojkar i varje hushållskåta.

Vi sov på risgolvet på renhudar och med ranor som täcken. Vi hade med oss egna kuddar från föräldrahemmet.

Det var björkris på golvet och det blev fort dammigt. Varje vecka fick vi hjälpa husmor att damma det där riset.

Vi fick jobba mycket, vi hämtade vatten från en brunn och gick ut med slaskhinken. Vi sågade och klöv veden. Det var den där Calleberg som hade hittat på att vi skulle jobba. Han tyckte att ”samerna var som hundar. Man skulle lära dem att jobba”.

Det fanns en man i byn som hette Häggroth som brukade köra ved till oss. Med hjälp av ett järnspett gjorde han hål i snön där vi kunde tömma slaskhinken. Han var som en vaktmästare för skolan.

Hemma i Orusjohka/Årosjokk bodde vi i ett stort timmerhus. Det var min mors släktingar i Kaalasluspa som hade timmer och som kunde bygga timmerhus. Därför var jag inte van att ligga och sova på risgolv, hemma hade vi brädgolv och riktiga sängar med lakan. Mina klasskamrater, om jag inte minns fel, bodde också i timmerhus. I Orusjohka/Årosjokk fanns det mycket timmerhus. Medan man i Jukkasjärvi skulle bo i skolkåtor och hugga och bära in ved, hämta vatten från brunnen och bära ut slaskhinken, och hjälpa husmodern att damma risgolvet varje lördag. Vi barn hade ett arbetsschema som vi följde, så vi turades om att jobba.

Vi satt på knä på risgolvet inne i hushållskåtan när vi skulle äta. Vi hade i alla fall tallrikar och bestick. Maten lagades på en järnspis i kåtan. Till en början hade vi Maria Pokka som husmor och det sista året hade vi Amanda Pokka från Rensjön, eftersom Maria hade blivit äldre och inte orkade arbeta mer. Jag tyckte om maten, vi åt ”vanlig” mat. Husmödrarna bakade ju laibi[2], och mjölk hämtade vi från bönderna i byn. Ibland gjorde de renkok, jag minns att renkropparna kom ända från Karesuando. De hade säkert ett avtal med Karesuando. Pojkarna brukade hjälpa husmor att stycka kropparna med sågen. Vi behövde inte äta upp maten om vi inte ville, men oftast åt vi upp allt eftersom vi var ute hela dagarna och lekte och vi blev fort hungriga. När vi inte hade lektioner så skulle vi vara ute och leka.

Nog har vi haft det tungt. Men vi klagade inte. Föräldrarna klagade inte heller. Det var bara att ta på sig skidorna och åka till skolan. Var och en hade sina egna skidor, det var bara att ta fram dem på gården och börja skida mot Kiruna.

Husmor sov med oss i kåtan, och hon var jämt där. Hon var en trygghet för oss, och det är fina minnen. Vi flickor och pojkar som bodde

Foto taget på valborgsmässoafton 1939 inne i en hushållskåta i Jukkasjärvi. Husmodern på bilden heter Ingrid Gaup.

tillsammans i kåtan, vi blev såklart kamrater och lekte tillsammans. När vi lekte så gjorde vi snögrottor. Vi var alltid tillsammans. Jag kan inte minnas att det förekom mobbning mellan oss barn. Vi bodde ju ihop och jobbade ihop hela tiden. Jag tror att det blev mer mobbning när man byggde internatskolbyggnaden på 1940-talet.

Lärarna

Jag hade Elisabeth Huuva som lärare i ettan och i tvåan. Terese Torgrim undervisade en annan klass i ettan och tvåan. I trean och fyran hade vi Rut Lindblad som kom från Uppsala. I femman och sexan hade vi Israel Ruong som lärare. Det var bara Elisabeth som talade samiska av lärarna.

Vi fick lära oss ABC-boken i ettan och i tvåan. Vi fick också lära oss att skriva och matematik.

Mina skolkamrater kom från alla grannbyar runtomkring, det kom också barn ända från andra sidan Torneträsk, från Vuoskujaur, Kortolahti, Laimuluokta och Pålnoviken.

Inga lov

Våra föräldrar hade sagt åt oss att vi var tvungna att åka till Jukkasjärvi och bo där hela vintern. De kom varje månad och tittade till oss. När det var skolavslutning i slutet av april eller början av maj så åkte vi samma väg hem igen.

Vi hade inget lov eller fri dagar mellan november och maj. Vi var alltid på skolan. Under julen brukade Frälsningsarmén komma till Jukkasjärvi. Det tyckte vi var roligt, de sjöng så glada sånger och vi fick godis av dem.

Vi hade heller inget höstlov eller påsklov. Vi fick inte åka hem mellan november och maj månad. Men det konstiga var att det gick det också. Vi hade ju kamrater, man längtade inte, ja någon gång längtade man, när föräldrarna hade varit och hälsat på, då ville man följa med. Men föräldrarna kunde inte lova det. Den tiden har gått den också. Man blev ju van att vara i Jukkasjärvi. Vi sade till oss själva: ”Nä, nu får vi inte gråta efter mamma och pappa.”

När vi slutade skolan i april var vi alltid så glada, särskilt när vi åkte hem över Luossajärvi.

Om språket

Innan vi började i vinterskolan i Jukkasjärvi hade vi lärt oss lite svenska. Vår lärare Elisabeth Huuva kunde ju också samiska. Men vi fick inte tala samiska i skolan.

Vi hade inga samiska lärare och ingen av lärarna hade lärt sig språket. Vi hade ju Ester Näsvall, Rut Lindberg och prästens dotter från Pajala, Terese Torgrim, och Israel Ruong, han kunde inte heller samiska på den tiden. Det var Per Stenberg som höll på att lära honom samiska.

Vi fick inte tala samiska på rasterna men vi var ju tvungna att tala samiska med varandra när vi lekte. Särskilt när vi lekte renar och rengärde. En kväll när vi var ute och lekte rengärde kom Rut Lindberg förbi oss. Vi lekte på samiska som vanligt, men hon trodde att vi pratade om henne

för att hon inte skulle förstå. Oj, oj, vilken uppståndelse det blev! Nästa morgon kallade Israel Ruong oss till den stora salen och skulle förhöra oss om vi talat bakom ryggen på Rut Lindberg. Det hade vi ju inte gjort utan vi hade lekt som vanligt, där de minsta flickorna var kalvar och de större flickorna var vajor och sedan var det tjurar.

Vi brukade inte bli bestraffade om vi talade samiska men de brukade alltid förhöra oss om de hörde att vi talade samiska, de ville veta om vi hade sagt något ofördelaktigt om fröknarna. De trodde att vi talade bakom ryggen på dem.

Fick inte lov att ha kontakt med föräldrarna

Mina föräldrar hade ingen kontakt med lärarna, Israel Ruong eller med Calleberg. Nej, de kom bara till skolkåtorna där vi var inkvarterade och frågade om vi hade tillräckligt med kläder, de brukade fråga vår husmor i kåtan, hur vi hade det.

Jag minns en söndag då jag och min väninna Ester hade fått lov av vår lärare Lindblad att åka till Svappavaara för att hälsa på hennes föräldrar Per och Kristina som var där i samband med flyttning under vintern. Vi skulle bara åka över dagen och komma tillbaka med bussen på kvällen. Ester skulle få kläder av sina föräldrar. Vi hade planerat så att vi skulle hinna byta buss från Jukkasjärvi till Svappavaara. När vi kom tillbaka på kvällen fick vi en riktig utskällning av Rut Lindblad för att vi besökt Esters föräldrar, trots att vi hade fått lov att göra det. De brukade låsa in oss i kåtan som straff.

Ibland kom min mamma och pappa och besökte oss i Jukkasjärvi. De brukade alltid övernatta hos våra släktingar, Pappilas som bodde i byn. När de kom på besök var vi alltid rädda för att gå och besöka dem. Vi ville men vågade inte, för vi fick alltid en utskällning och blev bestraffade av läraren när vi hade kontakt med dem.

Vi fick inte heller ha kontakt med den finsktalande befolkningen i byn Jukkasjärvi. Det var förbjudet. De var väl rädda att vi skulle bli bjudna på en bulle eller kaka av dem och bli bortskämda!

Det var ju ett staket runt hela gården där vi hade skolbygganden och kåtorna där vi sov, vi fick inte någon gång under skoltiden lämna det ingärdade skolområdet. Vi skulle hålla oss innanför, så vi lekte där och vi hade ju trampat upp snön och lekte rengärde.

Lärarna predikade hela tiden för oss att vi inte fick springa i byn så vi lydde och vi blev vana vid att det skulle man inte göra.

På våren fick vi i alla fall lov att skida till olika berg i närheten såsom Karhuvaara, Puimuinen och Altavaara. Det tyckte vi var roligt och det skyndade vi oss att göra så fort lektionerna var slut för dagen. När vårsolen började titta fram då ville vi bara ut och åka skidor.

En ny tid

När jag var liten så skickade alla sina barn till nomadskolan. Vi kunde inte strejka, vare sig föräldrar eller barn. När mamma och pappa sade att nu ska vi åka till skolan i Jukkasjärvi så gjorde vi det.

Myndigheterna behövde inte komma och hämta oss utan våra föräldrar tog oss till Jukkasjärvi. Det har jag tänkt mycket på. Tänk, hela den långa vägen förbi Kiruna. Den där Calleberg sade att vi var tvungna att gå i nomadskolan i Jukkasjärvi för att samebarnen skulle lära sig att jobba, såga ved och bära vatten. Men sedan skedde en förändring. Det var en kvinna, Ida Niia i Rensjön, som på 1950-talet valde att inte skicka sina barn till Jukkasjärvi eftersom hon ville att hennes barn skulle lära sig att läsa och lära ordentligt. Så hon var den första som inte skickade sina barn till nomadskolan i det här området. Det är klart att det blev bråk från myndigheternas sida när hon gjorde det. De hade ju sagt förut att vi skulle bli straffade om vi inte skickade våra barn till nomadskolan, men ingenting hände när Ida Niia inte skickade sina barn dit. Mina egna döttrar är ju födda på 1940-talet och jag minns att min äldsta dotter som är född 1946, Margareta, gick första året i Jukkasjärvi nomadskola på 1950-talet, men på grund av ett hjärtfel som hon hade läkarintyg på, så slapp hon gå i nomadskolan och kunde börja i den vanliga skolan i Kiruna. Min andra dotter, Majlis, som är född 1952 kunde på en gång börja i den vanliga skolan här i Kiruna. Så det lossnade. Båda mina flickor fick gå i den vanliga skolan i Kiruna.

Avslutande reflektion

Jag har ju inte lidit något men det var det att vi var tvungna att fara genom Kiruna och bo i kåtor med risgolv! Det kan jag inte förstå.

Vi har pratat om det, att någon borde skriva och berätta om hur vi har haft det i skolan, och det skulle gjorts för länge sedan. Det är bra att alla får veta att vi inte ens hade vita lakan och var tvungna att sova på en risbädd på golvet.

Jag tror man tänkte att vi inte var lika mycket människor, att vi var dåliga och fattiga människor! Det var vi inte alls! Vi var inte alls fattiga, vi hade alltid kött och fisk och mat. De som hade det fattigt var de som fick arbeta i gruvan, de hade det hårt.

Jag har tänkt på den där Calleberg som sade att ”samebarnen skall lära sig att jobba”. Vi var rädda för honom. Jämt och ständigt sade han det. Nog behandlades samerna som hundar. Skicka oss till Jukkasjärvi där vi inte ens hade en säng eller ett bord!

Intervju och bearbetning: Kaisa Huuva.

Noter

1 Verdde betyder gästvän. Renskötande familjer hade etablerade relationer till speciella familjer hos de icke-samiska, bofasta familjerna i vinterbeteslandet. Gästvänrelationen ärvdes i flera generationer.

2 Laibi är nordsamiska för runda vetebröd.

En anonym kvinnas berättelse från arbetsstugan

MINNESBILDER från arbetsstugan i Arjeplog
Anonym samekvinna född 1935. Bodde på arbetsstugan i Arjeplog i sju år, mellan 1942 och 1949.

Jag var en duktig elev i skolan, jag kunde alltid läxorna. Men vi hade en husmor som inte var snäll, hon slog barnen och drog dem i håret. Några av barnen blev hennes hackkycklingar. Det var ett sätt för henne att visa makt. Hon var som en militär. De som hon tyckte om fick lite mer frihet än vi andra. Men hon vågade aldrig ge sig på mig eftersom jag var så duktig i skolan.

Vi gick i skola nedanför sjukstugan och vi bodde på arbetsstugan. Varje morgon gick vi till skolan, på lunchen gick vi tillbaka till arbetsstugan och sedan tillbaka till skolan. Sammanlagt gick vi ca 5 kilometer per dag så vi fick mycket motion.

Till frukost fick vi sill eller ansjovis och potatis. Lunchen på arbetsstugan bestod av en kopp varm choklad och hårda smörgåsar utan pålägg.

Det märkliga var att vi inte fick doppa brödet i chokladen, husmodern vaktade oss medan vi åt. I dag är jag över åttio år gammal, och om jag nån gång tar en kopp choklad så doppar jag inte brödet i chokladen, den regeln sitter fortfarande i, fast jag är så gammal. Innan den varma chokladen serverades fick vi dricka en halv deciliter tallbarrsavkok. Den var alldeles grön, det var inte gott men vi drack det i alla fall. Jag vet inte varför vi skulle dricka det. Avkoket kanske innehöll vitaminer och mineraler.

På arbetsstugan var vi tvungna att ha arbetsstugans kläder på oss, vi hade inte våra egna kläder. Många söndagar var vi tvungna att gå till kyrkan, då hade vi arbetsstugans svarta kappor på oss. Det var personalen på arbetsstugan som

sydde dessa kläder. De enda kläder vi hade hemifrån var hemstickade strumpor. Hemma hade vi bara skohö i skorna.

Fiskpudding

Ibland fick vi fiskpudding med ris i. Jag kunde inte för allt i världen svälja fiskpuddingen, det gick inte. Som straff fick jag ta min tallrik och sitta i köket tills det var dags att gå och lägga sig. Husmodern tvångsmatade några av barnen. Hon tog tag i barnets huvud och böjde det bakåt och stoppade in maten, barnet spydde, hon stoppade ner den uppspydda maten igen i halsen på barnet. På det här sättet tryckte husmodern ner oss. Vår självkänsla och vårt självförtroende försvann.

Jag minns en annan händelse. På arbetsstugan fanns det en pojke som var två år äldre än jag. Han var väldigt försiktig av sig. En gång hade storpojkarna varit inne i lekhallen och sprungit med gummistövlar på sig så att det blev svarta streck på golvet. Husmodern upptäckte det, men de erkände inte att det var de som orsakat de svarta strecken på golvet. De skyllde istället på den försiktiga pojken som förnekade att han hade lekt med storpojkarna i lekhallen.

”Jag har inte gjort det. Det är storpojkarna”, sa han. Hon blev rasande när han nekade. Hon lyfte upp honom och slog honom i huvudet tills han började blöda. Sedan hällde hon upp vatten i en hink och blandade vattnet med skurpulver. Hon beordrade alla barn att se på när hon tvingade den lilla pojken att skura golvet.

En i personalen som kallades för ”Lillpigan” tog kontakt med pojkens föräldrar och berättade vad som hade hänt. Föräldrarna flyttade omedelbart den lilla pojken från arbetsstugan. Jag var släkt med den pojken men jag kunde inte flytta från arbetsstugan. Det kändes tråkigt. Men vilket civilkurage den här unga flickan, ”lillpigan”, hade som vågade berätta för barnets föräldrar vad som hade hänt. Händelsen anmäldes inte, och ”lillpigan” fick sparken. Efter den här händelsen tänkte jag att om husmodern slår mig så ska jag slå tillbaka. Men hon slog mig aldrig, det tror jag beror på att jag var så duktig i skolan.

Min mamma tyckte att vi hade det knapert med mat på arbetsstugan så hon bakade mjukkakor som hon tog med sig och gav oss när hon besökte oss en gång. Det gillade inte husmodern. Som straff fick vi sitta i köket och äta bara mjukkakor, jag tror inte ens vi fick smör på brödet. Hon berättade för de andra barnen att vi hade sagt till vår mamma att vi fick för lite mat. Jag tror att vi fick vara ett avskräckande exempel för de andra barnen, att veta att om nån klagar på maten så blir man bestraffad. Det kändes inte roligt för oss att sitta i köket och äta mjukkakorna. Det var som en maktdemonstration från husmoderns sida.

De undangömda skorna

Denna händelse inträffade 1942 i juni. Jag var åtta år, hade gått ut första klass, och det var mitt första sommarlov.

På skolavslutningen hade jag på mig norrbottensdräkten och svarta skor. Jag ville helst ha mina egna, nya bruna mockaskor på mig, men det fick jag inte. Efter skolavslutningen bytte jag om och tog på mig en småblommig sommarklänning och skulle ta på mig mina egna mockaskor som jag fått av mina föräldrar.

När jag kom ner till källaren på arbetsstugan där skorna förvarades så hittade jag inte skorna. Jag blev jätteledsen och letade överallt men hittade inte skorna, de var försvunna. Jag frågade husmor om hon hade sett skorna, men det hade hon inte.

”Du kan ju ta på dig lappskorna”, var det svar jag fick av husmodern.

Jag blev jätteledsen, och eftersom jag inte hade några andra skor att ta på mig än lappskorna var jag tvungen att ta dem. Jag skämdes, jag ville inte gå i vinterskor mitt i sommaren. (Lappskor är hemsydda skor av renskinn där pälshåret fortfarande är kvar.) Vilken kränkning det var! Än i dag kan jag minnas den känsla av förnedring och skam som jag kände när jag hade på mig lappskorna och min sommarklänning. Det var ca två kilometer att gå från arbetsstugan till busstationen, Jag gick längs med diket och hoppades att ingen skulle se mig. Tack och lov var det ingen som upptäckte mig.

När jag kom till busstationen retade de andra barnen mig för att jag hade lappskor på fötterna och inte sommarskor.

Jag hade sån respekt för husmodern på arbetsstugan så jag tänkte aldrig på att jag kunde tagit av mig lappskorna när jag klev på bussen.

När jag kom hem och berättade vad som hade hänt ringde mamma till husmodern och frågade om hon hade sett mina skor. Husmodern förnekade att hon hade sett dem. När jag kom tillbaka till hösten stod mina skor i skofacket på arbetsstugan.

Fast det är över sjuttio år sedan det inträffade minns jag denna händelse klart och tydligt.

Intervju och bearbetning: Ellacarin Blind.

Skuvlamánnán
bođiimet diehtit
iežamet sáji
árvvu

bearraša boazolohku

sohka ja ustitvuohta
oahpaheddjiide
ja internáhta bargiide
mearridii min árvodási

čuorbbimussii nai
adde oahpaheaddjit
buoremus árvosáni
jus váhnemat
ledje biergguin
doarvái árvasat

Som skolbarn
får vi veta
vår plats
vårt värde

familjens renantal

släkt- och vänskapsband
till lärarna
till internatets personal
bestämmer vår status

även den mest obegåvade
får de bästa betygen
av lärarna
om föräldrarna
är tillräckligt generösa
med köttet

Laila Wik hemma i vardagsrummet
i Stockholm, september 2015.

Laila Wiks berättelse

JAG KOMMER FRÅN Grönfjäll, Vilhelmina, och är född år 1933 och hette då Laila Gorek. Jag har gått i sommarskola i Velmesmakke, Vilhelmina kommun, Västerbotten mellan 1939 och 1943. Jag gick i skola tre år i Skarvsjöby, från 1940 till 1943, samt tre år på nomadskolan i Tärnaby under åren 1943–1946. Jag är bosatt i Huddinge sedan 60 år tillbaka.

Sommarskola i Velmesmakke

Jag gick i sommarskola i Velmesmakke från klass ett till tre. Jag skulle fylla sju år på hösten. Vi började skolan i början av juni. Då ville man absolut inte vara i skolan, då ville man vara i fjällen.

I Velmesmakke fanns en sovkåta, en hushållskåta och en skolkåta. Vi var inte många elever, det var bara barnen från Vilhelmina, Dorotea och Tärna som hade sommarskola. Ammarnäs hade en egen sommarskola. Vi var bara sex–sju barn i sommarskolan i Velmesmakke. Vi gick där till och med mitten av september. Vi hade undervisning i dessa kåtor. Röken från eldstaden sved i ögonen, man satt i riset med en bräda i knäet och skulle skriva. Det tyckte jag var väldigt jobbigt. Men att vara hemifrån var det värsta. Jag hade hemlängtan, så ibland grät jag.

Från september till januari var vi hemma, efter jullovet for vi till vinterskolan i Skarvsjöby.

Vinterskola i Skarvsjöby

När vi skulle till skolan i Skarvsjöby åkte vi buss från Dikanäs. Vi startade tidigt – klockan sju på morgonen. Det tog hela dagen att ta sig Skarvsjöby.

Ingen följde med oss. Först åkte vi buss till Vojmån. Där fick vi sitta hela dan och vänta på ett tåg. Vi satt på stationen, vi hade matsäck med

oss. Vi var tre barn. Sen åkte vi till ett ställe som hette Vinlitsberg i Storumans kommun. Där klev vi av tåget, sen fick vi åka med en mjölkbil till Skarvsjöby. Vi hade ingen vuxen med oss.

Vi började i Skarvsjöby i januari efter jullovet. Vi stannade där i fem månader tills skolan slutade. Jag kommer inte ihåg om vi åkte hem på påsklovet. Sportlov fanns inte på den tiden. Mina föräldrar som var renskötande samer från Vilhelmina Norra sameby flyttade med renarna, så ibland hade de redan flyttat upp till fjälls då det var påsklov. På vintrarna bodde de i Nordanåsby. Det fanns en del barn som inte for hem under påsklovet, så de var hemifrån i fem månader. Efter fjärde klass hade vi ingen sommarskola, då hade vi sommarlov. Det var skönt.

Värst var det när vi kom till Skarvsjöby på hösten, då var det jobbigt. Min syster och bror gick också i Skarvsjöby. Jag tyckte det var så gräsligt när jag kom dit. Det var så många barn. Dom sprang, stojade, skrek. Jag sa till min äldre bror Teo:

– Jag vill åka hem.

Jag längtade efter renkött och hembakat bröd. Min bror Teo skrev ett brev hem till våra föräldrar och bad att de skulle skicka lite renkött och gáhkku[1] till oss. Det gjorde de. När paketet kom la han det under kudden i min säng i sovsalen.

Det var långt att gå mellan skolan och skolhemmet i Skarvsjöby. När barnen från byn såg oss skrek de: *”Lapponga, lapponga!” (lappungar)* Vi skrek tillbaka: *”Bonnonga, bonnonga!” (bondungar)*. Vi umgicks inte med varandra.

Vi fick bära vatten, elda kaminen i sovrummen, bära ut slasken och kisshinkarna. Pojkarna som gick i högre klass, fyran till sexan, fick såga ved. Det fanns inte mycket tid att leka.

I Skarvsjöby bodde vi flickor på övervåningen, pojkarna på nedre våningen. Vi gick uppför trappan, min syster Sigrid och jag. När vi kom uppför trappan mötte vi vår husmor som hette Karin. Min syster kände henne för de hade varit patienter på Hällnäs sanatorium. Jag tyckte det var roligt att hon kände husmor. Det var mitt första stora skolminne från vinterskolan i Skarvsjöby.

Vår lärare i småskolan (klass 1–3) hette Hanna Bergman.

Då vi bodde i Skarvsjöby fick vi bära vatten, elda kaminen i sovrummen, bära ut slasken och kisshinkarna. Pojkarna som gick i högre klass, fyran till sexan, fick såga ved. Det fanns inte mycket tid att leka. Vi hade ju kökssysslor som startade efter middagen. Sen skulle vi städa och ha det snyggt. Det var som barnarbete. Vi hjälpte även till när personalen tvättade i bryggstugan. Då fick

vi gå dit och hjälpa till att hänga upp kläderna. Vi var så inkörda med det där. Så skulle det vara, trodde vi. Vi var ju indoktrinerade. I Skarvsjöby fanns det tvättfat, sen fick vi gå och bada bastu en liten bit bort. Det var en bonde som hade en bastu där vi badade. Vi tyckte bastun var varm och läskig. Det fanns inte vatten eller vask i våra rum. När vi var sju år fick vi bära ut vatten och slask, vi fick verkligen jobba. Man fick lära sig det, fast vi var så små.

Nomadskolan i Tärnaby

Till Tärna fick vi åka buss. Då fick vi också vänta länge på bussen. En gång när jag gick i fjärde klass satt vi och väntade. Då var det en familj som förbarmade sig över oss och bjöd oss att komma in till deras hus. Det var några timmar kvar tills bussen kom från Storuman.

Skolan och föräldrarna hade ingen kontakt med varandra. Det var plus minus noll kontakt.

Vi hade Israel Ruong som nomadskoleinspektör, Han var med på lektionerna, minns jag, Han satt alltid med och lyssnade.

Vi hade kolt på oss varje dag, både i Skarvsjöby och på Nomadskolan i Tärnaby. Vi var tvungna att ha kolt. Vi flickor hade hemstickade yllestrumpor under kolten. Strumporna hade vi med oss hemifrån och de kliade, minns jag. På söndagarna när vi skulle till kyrkan i Tärnaby var vi tvungna att ha helgkolten på oss. Jag hade två koltar under skoltiden, en vardagskolt och en helgkolt. När vi började skolan i Skarvsjöby fick vi sy ett förkläde till kolten. Vi tog på oss förklädena när vi gjorde våra sysslor.

När jag gick ut sexan fick vi åka på skolresa till Stockholm. Vi ville ha tunnare skor på oss, det var ju varmt, men det fick vi inte. Vi skulle ha kraftiga kängskor på oss. Längst upp på kängskorna hade vi våra samiska skoband. Vi skulle alltid ha förkläde på oss, som vi hade sytt själva.

Vi hade en lärare från Stockholm, Helfrid Leijer. Hon hade varit i Karesuando innan hon kom till Tärnaby. Hon var inte same. Hon hade en Karesuandokolt på sig när hon kom till skolan. Jag tror hon hade varit lärare i Karesuando innan hon kom till Skarvsjöby.

Helfrid Leijer var religiös. Vi fick bara sjunga religiösa sånger och psalmer. Jag undrar om hon tillhörde Frälsningsarmén för det vara såna sånger vi sjöng.

Man fick ju alltid den där morgonbönen. Hon sjöng en psalm och så läste hon nånting. *”Tryggare kan ingen vara”* sjöng vi väldigt ofta. Vi hade psalmböcker. Vi fick till och med en bibel när vi slutade.

Då vi gick i fjärde klass fick vi gå till skogen och leta rätt på torrved till vår fröken, Helfrid Leijer. Vi tyckte det var roligt att springa i skogen och leta efter ved, det gjorde vi mer än gärna.

Det fanns även en diakon i Dikanäs, Johan Larsson, som åkte runt bland samerna. Han sjöng och predikade. Vi tyckte alltid det var så roligt när de kom och hade julfester. Då fick man en julklapp. I Skarvsjöby fanns det ingen kyrka.

På söndagar gick vi till söndagsskolan som hölls i kyrkan. Det var ett måste att gå i söndagsskola när vi kom till Tärnaby. Det var långt mellan skolan och kyrkan. När vi gick till kyrkan skulle vi gå i en trupp. Då hade vi tagit på oss helgkoltarna. När vi mötte eleverna från Skytteanska skolan blev det ett himla liv på vägen. Vi skrek och kastade snö på varandra. Det var likadant när vi skulle tillbaka till skolhemmet.

Vi gick i samma söndagsskola som barnen från Skytteanska skolan. De var också tvungna att gå i kyrkan, det var ingen skillnad. Det kom också barn från byarna. Söndagsskolan kanske pågick en timme. De hade flanellografer och berättade lite om kristendomen. Vi såg inte fram emot att gå till söndagsskolan, men vi var tvungna att gå dit. Ingen fick stanna på skolhemmet. Möjligtvis kunde vi leka de söndagar vi inte gick i kyrkan.

En lärare följde med oss till kyrkan.

Vi gick även i skola på lördagar. Dessutom hade vi sysslor på skolhemmet. Den värsta sysslan man fick delades alltid ut på söndagar och det var att vara i köket. Då skulle man rensa sill.

När man sedan åt mitt på dagen (lunch) då fick man den där sillen som var stekt i ugnen i långpanna. Vi fick vitsås till det. Åh, vad vi tyckte det var besvärligt. Det var inte gott. Vi var inte vana vid sill. Min bror hade stoppat sill i gaptan (kolten).

Både pojkar och flickor rensade sill. Vi var ju så illa tvungna, man hade helst velat slippa sysslorna. Så fort vi kom till samhället, innan jag hade börjat skolan, skulle mamma och pappa gå på gudstjänst. När jag ledsnade och sa att nu vill jag gå härifrån, då fick man en ”pix”, så man skulle vara tyst. Det var långa mässor, från klockan elva till klockan ett.

I Tärnaby fanns det badrum och varmvatten. Det var så mycket bättre än i Skarvsjöby. Det fanns rinnande vatten på våra rum och vi hade tvättrum. Vi hade även toalett inne, och inte torrdass som i Skarvsjöby. Det var underbart, vi trodde inte det var sant. Vi sprang omkring där och var så glada. Vi hade dessutom så nära till skolan. I Skarvsjöby var det så långt mellan skolhemmet och skolan. I Tärna var skolan uppe i backen … Ja, vad man har fått lärt sig … huvvaligen.

Fortsättningsskolan i Änge

1948 då jag var 14 år började vi på fortsättningsskolan i Änge, både pojkar och flickor. Flickorna fick lära sig laga mat, pojkarna att slöjda. Det var roligt i Änge eftersom vi fick träffa andra samiska ungdomar. Vi hade praktiska ämnen. Kursen

pågick under sex veckor. Vi hade en bra lärare. Vi läste lite ekonomi och vi fick lära oss laga mat. Våra fortsättningskurser pågick under två somrar. Då hade vi gått ut skolan, slutat skolan för vår del.

Fortsättningsskolorna var väldigt roliga. Då var vi mera fria, då var vi ute. Vi var bland annat till Ristafallet.

Uppfödd med kyrkan

I dag är jag inte religiös, men jag har en tro. Jag har väldigt mycket med kyrkan att göra. Jag är med på deras sammankomster, högmässan med mera.

Jag är uppfödd med kyrkan. Jag känner mig trygg när jag är i kyrkan. Jag dricker ju vin, jag har dansat mycket i unga dar. Nån sorts tro har jag. Vår kyrkoherde kommer från Vännäs. Det är så roligt, vi brukar prata om samerna.

Om jag ska sammanfatta min skoltid, vad som var mest positivt eller negativt, är det nog fifty-fifty. Vi gjorde ju roliga saker ibland men det var ju negativt ibland också. Och det var jobbigt att vara borta så länge innan man fick åka hem.

Intervju och bearbetning: Ellacarin Blind.

I dag är jag inte religiös, men jag har en tro. Jag har väldigt mycket med kyrkan att göra. Jag är med på deras sammankomster, högmässan med mera.

Not

1 Gáhkku är en glödkaka, som kan gräddas på en sten över öppen eld.

Lars Levi Sunna hemma i köket
i Kiruna, september 2015.

Lars Levi Sunnas berättelse

JAG FÖDDES I SEPTEMBER år 1944 i den lilla fjällbyn Orusjohka/Årosjokk som ligger på vägen mot Giebmegáisi/Kebnekaise, i Kiruna kommun, 9 mil från Kiruna stad. Vi flyttade dit 1950 för att komma närmare landsvägen mot Holmajärvi och det var för att vår far var sjuklig, det var lättare att komma till ambulans om så behövdes. Vi hade tre km att gå till landsvägsändan i Holmajärvi. Det var så man färdades där. Skoter fanns inte.

Min mor hette Ella Maria Persdotter Sikku, gift Sunna och kom ursprungligen från Särevuopmi/Sarivuoma sameby, och min far hette Erik Knutsson Sunna, född i Talma sameby.

Jag började 1951 eller 1952 i Jukkasjärvi nomadskola och jag gick ut 1958, samma år som Ingemar Johansson vann världsmästerskapen mot Floyd Patterson. Jukkasjärvi nomadskola låg i byn Jukkasjärvi som är en gammal kyrkplats sedan 1600-talet. De flesta som bodde där var finsktalande nybyggarättlingar.

Mina föräldrar sökte och fick uppskov från skolan ett år för mig, för de ansåg att jag var för liten att börja i nomadskolan. De kanske anade att nomadskolan och livet på internat inte var bra för mig.

Jag var därför ett år äldre än de andra barnen när jag började skolan. Jag var åtta år.

Mitt första skolminne kommer jag ihåg hur bra som helst. Mina föräldrar följde mig den första och andra gången till nomadskolan i Jukkasjärvi. De lämnade mig, en åttaåring, till okända, till personalens godtycke, man kände ju inte någon. Det var i slutet av augusti och vi åkte båt från Aitijok till Holmajärvi och sedan buss till Kiruna. På vintern gjorde vi färden på skidor.

Det var förskräckligt, just det att komma från ett tryggt hem och sedan hamna i det stora internatet. Vi var ungefär 80 barn där. Visserligen hade jag ju varit i Kiruna förut med mina föräldrar och handlat, men det här var någonting annat. Jag var

dessutom yngst i syskonskaran och hade tidigare sovit med mina föräldrar, varit nära dem. Det blev en stor kontrast att hamna ensam i en sovsal med sex främmande pojkar. Jag sov inte de första nätterna. Man tänkte och funderade. Man kände sig helt övergiven som åttaåring. Det är något som följt mig hela livet.

Jag hade ju två äldre bröder, Tore och Helge, som också gick på nomadskolan. Men de sov i andra sovsalar eftersom vi var uppdelade klassvis. Man blev avskild på ett brutalt sätt. Vi fick inte sova i samma sal. Man sov med helt okända barn, bara killar. Killarna låg på nedre planet och flickorna på övre planet i byggnaden. Det var egentligen en fruktansvärd upplevelse. Man kom till en miljö som var helt främmande, både inomhus och utomhus.

På morgonen när man steg upp var det frukost, det var choklad och hårt bröd, men det fanns inget pålägg. Och så kom man till klassrummet med gammaldags träbänkar med lock.

Personalen

I Jukkasjärvi nomadskola ansvarade lärarna för oss under lektionstid. Vi hade Elisabeth Huuva som lärare i klass ett och två, Ester Näsvall i trean och fyran och i fyran och femman hade vi Gösta Andersson. I sjuan fick vi Lars H:son Simma från Idivuoma-trakten som lärare. Klassrummen var i en separat skolbyggnad. Det fanns också en husmor som hade hand om köket och matlagningen. Sedan fanns det särskilda föreståndarinnor som ansvarade för sovsalar och såg till att vi uppförde oss som civiliserade svenskar.

Vi hade två föreståndarinnor. En av dem fick ständiga raseriutbrott. De var inga snälla människor utan kunde vara elaka mot oss. Till sin hjälp hade de biträden som hjälpte dem med städning och som hjälpte oss att ta på våra nuvttagát[1].

Biträdena kom från takten och de talade samiska med oss; de var själva samer. De hette Ella-Karin, Sigrid och Ella-Maria. Med dem kunde man prata samiska men inte med husmor och föreståndarinnorna trots att de egentligen också var samisktalande. Biträdena hade en underordnad roll; det var väldigt tydligt. Det var föreståndarinnorna som var chefer över dem. Föreståndarinnorna var satta att upprätthålla ordning och ha pli på oss och till exempel se till att vi kom till kyrkan på söndagarna.

Det var alltid uppställning innan man gick till matsalen. Vi var tvungna att stå i två led, pojkar för sig och flickor för sig. Det är klart, när jag tänker tillbaka på det så förstår jag att det inte var lätt för dem, de flesta föreståndarinnorna hade inte egna barn och skulle ha hand om 60–70 barn från sjuårsåldern upp till tonårsåldern. Det säger sig självt att det inte går.

Jag minns en gång när jag varit hemma på nå-

got lov och mina föräldrar hade följt mig tillbaka till Jukkasjärvi nomadskola med bussen från Kiruna. Vi kom fram vid 15-tiden och klockan 15.30 serverades det middag. Föräldrarna fick stå vid dörren och föreståndarinnan växlade inte ett ord med dem; hon hälsade inte ens på mina föräldrar eller bjöd dem på kaffe eller bjöd in till samtal.

Om språkanvändning

Vi hade en lärare som jag minns särskilt väl och det var Lars H:son Simma. Han talade inte svenska med oss på sina lektioner. Han inpräntade vikten av att kunna samiska, på riktigt. Inte bara att tala utan att kunna läsa och översätta samiska. Lars H:son var en person som gav styrka och vägledning.

Långt efter att jag hade börjat läsa teologi gav han mig en bok som han hade skrivit. Den hette *Sámi antologija*[2]. Han sade åt mig att ”Gud förstår även samiska, det ska du ha klart för dig, Lars Levi”. Han var så mänsklig. Det var aldrig något hot eller något sådant från honom.

Vi liksom förstod att han var en av oss. Det var ju så. Han var en av oss.

Vi hade en lärare som hette Elisabeth Huuva, hon kallades för ”Elle-skuvluk”, Skol-Elle.

Hon pratade inte samiska med oss fast hon var från samma trakter som vi, istället talade hon bara svenska. Jag vet inte om hon inte fick eller inte ville. Och det är klart att vi inte hade så goda kunskaper i svenska språket. Därför var vi till en början stumma i klassrummet. Eftersom vi inte kunde svenska så vågade vi inte öppna munnen. Vi var istället tysta. Knappt att man svarade på frågor. På rasterna däremot så talade vi samiska med varandra. Vi var ju från Dálbma/Talma sameby, ifrån andra sidan Torneträsk, från byarna Rensjön, Rautas och Kalix älvdal, och vi hade ju samma dialekt, bara litegrann skiljde de sig åt.

Sinsemellan talade vi samiska men det var värre när vi skulle tala med lärarna i klassrummet. Och de talade bara svenska med oss. Vi kunde bara svara dem ”Nä” och ”Jo” för vi kunde ingenting annat på svenska. Lärarna förstod inte samiska.

Kyrkan

Varje söndag var det högmässa och det var obligatorisk närvaro för oss barn från nomadskolan. Gick man inte på det fick man inte kyrkkaffe. Kyrkkaffet serverades i skolan. Det måste ha funnits ett bevakningssystem mellan prästgård och nomadskola eftersom föreståndarinnorna visste vilka som inte var på gudstjänst.

Vi skänkte aldrig pengar till kollekt.

Flickorna satt på ena sidan och pojkarna på andra sidan.

Det jag tycker är märkligt är att ingen av

byskolans barn var där. Det var bara en fem-sex äldre Jukkasjärvibor, det var den gamle Raattamaa, Ollikainen, Herman Fjällborg som var gammal kyrkvärd och Paksuniemi – och så vi nomadskolebarn som satt med under gudstjänsten. Byskolans barn behövde inte gå på högmässa eftersom de var hemma hos sina föräldrar och inte kunde tvingas till kyrkan. Eftersom kyrkan kontrollerade internatet så var det väl inte så konstigt att vi hamnade i kyrkan. Men man höll i alla fall ingen straffpredikan för oss.

Frälsningsarmén brukade komma och besöka oss på lördagseftermiddagarna, de sjöng så vackra glada sånger. Det var musik och glädje i vår för övrigt torftiga tillvaro. När det var jul, då bjöd de oss och ordnade med buss så vi kunde vara med på julfest i Kiruna. De hade blåsinstrument och vi sjöng med. Kyrkan var ju väldigt tråkig i jämförelse och prästen var illa omtyckt av oss barn.

Om maten

Jag minns att vi var tvungna att äta upp all mat. En gång serverades fiskbullar och det gick bara inte ned. Man försökte gömma maten under bordsskivan eller i börsen. Man var ju tvungen att äta upp allt. Annars fick man sitta kvar under hela frukostrasten och så fick man äta samma mat till middag igen. Det är först 30–40 år senare som jag har kunnat äta fiskbullar i hummersås.

Vi satt i en matsal. I början var det ett långbord utan stolar men med bänkar längs sidorna, med sex barn på varje sida, och vi hade en föreståndarinna som bevakade oss. Vi var bevakade hela tiden för att vi skulle äta upp maten. Ibland spydde man upp den efteråt när man kom ut. Man var ju inte van vid den maten hemifrån. Det var en annan slags mat. Samma sak var det med tomater. Det var ju så fruktansvärt okänt. ”Ska vi äta ruttna äpplen?” frågade vi. Vi hade inte kommit i kontakt med tomater tidigare, när föräldrarna hade handlat frukt och grönsaker. De enda frukter vi kände till var äpplen och apelsiner.

Om mobbning

Det är klart att det förekom mobbning oss barn emellan. Jag minns en händelse där de äldre barnen som gick i sjuan hade kommit på ett knep för att slippa bära in ved i pannrummet. Värmen till skolan kom från en vedpanna. Bakom huset låg vedtravar och det var de äldre barnens uppgift att bära in veden. Istället tvingade de oss yngre barn som gick i ettan och tvåan att bära in veden. De äldre utövade utpressning mot oss yngre. Man kunde köpa sig fri genom att betala av sin veckopeng till de äldre barnen. Alla våra veckopengar gick till att betala de äldre barnen. Vår veckopeng gick till ingenting! Men sedan uppdagades detta och det blev bättre. Vi blev friare på rasterna.

Det var ett hårt klimat på skolan, särskilt för oss yngre. Kanske pennalism är det rätta ordet.

Det var ett hårt klimat på skolan, särskilt för oss yngre. Kanske pennalism är det rätta ordet. Men å andra sidan, när vi blev äldre så var vi ju inte bättre själva. Vi lärde ju oss av de äldre.

Det var inte bara de yngre man gav sig på. De som man ansåg vara fattiga föräldrars barn, de var oftast utsatta för väldigt mycket mobbning. De vuxna såg nog det, men de kunde inte hantera det.

Det var en trygghet att ha äldre syskon på nomadskolan. Mina två äldre bröder gick samtidigt med mig. Jag vet inte om det var mina föräldrar som hade instruerat dem att hålla koll på mig, men det var så att de äldre syskonen beskyddade de yngre. När syskonen blev utsatta för övergrepp av personal eller lärare, då mådde man fruktansvärt dåligt, det var som om de angrep en personligen.

Hemlängtan

Vi började skolan i slutet av augusti. Vi fick åka hem till Mikaelhelgen/Mihkkal bassi, om föräldrarna hade råd att ta hem en. Sedan kom rengärdeslov, när det var renskiljning någon gång i november, sedan kom vi hem över jul, sedan påsk och sedan till sommaren.

15 maj slutade vårterminen och då fick vi åka hem. Så fem gånger fick man åka hem. Jullovet slutade den 7 januari. Då var det tillbaks till skolan. Det var väl dagarna före jul man fick åka hem, likadant vid påsk. Det var inga långa lov vi hade. Oftast när vi åkte till och från internatet gjorde vi syskon sällskap. I Kiruna bytte vi buss till och från Jukkasjärvi. Det enda vi kände till av Kiruna var busstationen, fruktaffären och leksaksaffären. Genom skolan visste vi var Folktandvården fanns. Något annat visste vi inte om Kiruna. De barn som skulle åka till byarna nordväst om Kiruna stad visste också var järnvägsstationen låg.

Det var lika jobbigt varje gång jag skulle åka tillbaka till internatet. Det var inte bara fruktansvärt för en själv utan det var lika svårt för mina föräldrar. Man grät ju och ville till varje pris stanna kvar hos dem. Det var jättejobbigt för dem också. Tänk dig en sjuåring som gallskriker och klamrar sig fast i koltfällen och skriker att man inte vill fara till skolan. Det måste varit lika hjärtskärande för föräldrarna som för oss. Men man var ju tvungen att åka.

Jag tänker också på det som min mamma upplevde när hon var barn. Hon kom ju från Soppero, och vid ett tillfälle när hon och hennes syster var små blev det riktigt dåligt väder. Min

morfar, morbror, moster och mamma befann sig i närheten av Lannavaara där de för tillfället hade sin renhjord. På grund av vädret kunde de inte ta sig därifrån. Morfar var ju på väg att följa dem till skolan i Lannavaara. De gick i August Lundbergs missionsskola. Plötsligt möter de polisen som för dem till skolan. Men de hade ju inte hållit sig undan frivilligt, utan det var ju på grund av ovädret de inte hade kommit fram till skolan.

Det är klart att det där satte stora spår både hos moster och hos min mamma. De var ju väldigt noga med skolan och kände nästan skräck över att inte komma i exakt tid till skolan. De kände nog också en slags rädsla och skräck i kontakten med personalen på nomadskolan just på grund av det som hänt dem när de var små. Polisen var ju verkligen en makt, särskilt på den tiden.

Hemlängtan känns ju som en slags sorg; längtan kom som attacker och var svåra att hantera. De äldre syskonen var inte i en sådan ålder att de kunde hantera min hemlängtan och sorg. Förmodligen var jag inte den enda av barnen som kände det så. Ett av biträdena, som jag träffat långt senare, i vuxen ålder, har berättat för mig under flera samtal som vi haft, att hon såg att jag hade det jättejobbigt som barn i nomadskolan, men att hon valde att avskärma sig och distansera sig från mig i min sorg istället för att ge mig tröst. Hon berättade att hon inte visste hur hon skulle hantera situationen. Jag har tänkt mycket på det där, att den känsla man har när man skiljs från sina föräldrar är lika svår som att känna djup sorg.

En annan minnesbild jag har är från min mormors begravning. Efter begravningen skulle jag bli kvar i nomadskolan. Jag tror jag gick i fyran eller femman, och allt kändes så sorgligt. Man grät ju. Mina föräldrar följde mig till nomadskolan och husmor skrek som en galning och körde bort mor och far från skolan.

Det här måste ha varit väldigt tungt för mina föräldrar. De tänkte kanske varje gång jag kom hem att jag skulle tillbaka till skolan och då skulle det här slitsamma avskedet börja igen.

Relationen till andra barn i byn Jukkasjärvi

Barnen i Jukkasjärvi gick ju i byskolan och det var ständiga slagsmål med dem. De första åren slogs vi bara med varandra och särskilt innan loven försökte vi alltid spöa varandra. Vi brukade lurpassa på byungarna när de skulle till posten och i gengäld så attackerade de oss när vi skulle handla på Konsum. När jag gick i sexan hade vi fått en väldigt bra lärare, Gösta Andersson. Han och byskollärarna upptäckte att vi ungar slogs med varandra för jämnan och att det ju var ohållbart. Förklaringen till det var att det inte fanns en organiserad fritidssysselsättning för byskolans 90 barn och nomadskolans 70 barn.

Förändringens vindar på Jukkasjärvi nomadskola

Han var klok, denna Gösta, för han ordnade med idrottsaktiviteter, sommartävlingar och brännboll för flickorna. Slagsmålen upphörde och man kan säga att krigspilarna utbyttes mot Amors pilar när vi kom upp i ålder.

Gösta införde också andra positiva förändringar. Inga dörrar fick längre vara låsta. Dagrummet utrustades med spel, klassrummet fick målarfärger och vi fick gå dit utanför lektionstid för att måla. Innan han kom var våra uppehållsrum alltid låsta. Vi fick också tillstånd att lyssna på radio. Med Gösta åkte vi på skolresa till Kautokeino och Karasjok och vi fick träffa sameungdomar på norska sidan. Vi visste ganska lite om livet utanför nomadskolan, man levde som i ett äggskal. Med honom och de reformer som han pö om pö införde blev det en mycket mera positiv och öppen atmosfär på skolan.

Mitt sista år fick vi också nya möbler till nomadskola. Med Gösta blev allting annorlunda och till det bättre. Då fick vi vanliga bord, maten serverades i karotter och vi fick själva ta av maten, och bestämma hur mycket och vad vi ville ha. Det blev mer mänskligt. Jag tänkte att det blev mer civiliserat.

Reflektioner

När jag tänker tillbaka på min tid i nomadskolan så förstår jag inte hur man kunde placera barn på internat. Jag var åtta år när jag for hemifrån för första gången och sedan dess har jag inte kommit hem. Vad som stör mig mest, och många andra, är den förlorade barndomen. All den tid som vi inte var med våra föräldrar. Vi har bara fått träffa dem under korta lovstunder. Ingenting kan ersätta den förlusten. Inga pengar eller bidrag i världen kan ersätta en förlorad barndom. Jag kan heller inte förstå hur kyrkan kunde vara huvudman för en sådan skola. Inte heller kan jag förstå att trots att vi bodde i Årosjokk, och det några kilometer från oss låg en byskola, i Pirttivuopio liksom i Kaalasluspa, så skulle vi deporteras så långt bort från föräldrarna som möjligt. Jag kan inte förstå att det var förbjudet för oss att gå i en svensk skola. Efter nomadskolan fick man ordna med sin skolgång på sitt eget sätt. Ibland funderar man på att, om skolsystemet hade varit annorlunda, var hade man då varit i livet?

Intervju och bearbetning: Kaisa Huuva.

Not

1 Nuvttagat eller bällingskor är gjorda av renskinn. Bällingar är skinnet som renen har på benen.

2 Betyder samisk antologi på nordsamiska.

Guokte sohkarbinná	Två sockerbitar
bálkán	betalningen
mánáid barggu árvu	värdet på barnens arbete
čiežajahkásaš internáhtamáná gudni	äran
oažžut oahpaheaddjái biigut	för det sjuåriga internatbarnet
leahkit jegolaš gohčostat	är att bli lärarens piga
	lydig hjälpreda
čorget	städa
lihtiid bassat	diska
láhttiid sihkkut	torka golven
boarsttu luvdet	sopa farstun
gávppis gálvvuid guoddit	bära varor från butiken
su nieida	hennes dotter
čuojahii piano	spelar piano
nubbe oahpaheaddji	den andra läraren
lei iežas biiggáide	är generös
árvvas	lönar sina pigor
bálkáhii njálgáiguin	med godsaker
juovllaide doalppá	till julen tjugofem öre
guokte sohkarbinná	två bitar socker
olgun	ute
gurasteimmet sohkkariid	kastar vi sockerbitarna
obbasii	i snödrivan

Sommarskola från Rautasluspa.

Av Ellacarin Blind

Trehundra år av samisk skolhistoria

I DEN HÄR ARTIKELN ges en översikt av det samiska utbildningssystemets etablerande och framväxt i Sverige under 300 år. Kyrkan har haft en central roll inom de olika samiska utbildningsinstitutionerna. Under denna period har det funnits både ambulerande och fasta skolor parallellt.

1600-talet. Undervisning för samer påbörjas

Ända sedan medeltiden har den svenska staten med olika medel försökt få den samiska befolkningen inlemmad i den svenska nationalstaten. Kronan har dels via missionsverksamhet och dels med tvång försökt få samerna att lämna sin egen religion och övergå till kristendomen. Det finns dock väldigt lite källmaterial från den nordligaste delen av Sverige före 1500-talet, men att samerna bedrev handel vid norska kusten är känt.[1]

Från mitten av 1500-talet och i början av 1600-talet var Gustav Vasas och hans söners mål att bygga upp Sverige till en stark nationalstat som skulle expandera norrut mot Norra Ishavet med dess rikliga fiskeförekomster. Ett led i dessa strävanden var att få kontroll över Lappmarken.[2]

Gustav Vasa påbörjade en missionsverksamhet bland samerna men med föga framgång. Hans son Karl IX fortsatte. 1603 beslutade Karl IX som då var riksföreståndare att kyrkor skulle byggas i lappmarken. Kyrkorna byggdes i Lycksele (Ume lappkyrka), Arvidsjaur (Pite lappkyrka), Jokkmokk (Lule lappkyrka) och Enontekis (Torne lappkyrka). Vid dessa kyrkplatser skulle befolkningen samlas till ting, marknad, skattebetalning samt gudstjänster. Samerna var ålagda att vistas vid dessa platser under vissa perioder under vintern, från Tomasmässan (21 december) till Kyndelsmässan (2 februari) samt en

Fortfarande var det svårigheter att rekrytera präster till Lappmarken och de var dessutom ovilliga att resa runt på missionsresor bland samerna.

vecka vid Marie bebådelsedag som infaller i mars månad. Under dessa samlingar ingick troligtvis även förhör som syftade till att kontrollera samernas kristendomskunskaper samt undervisning[3] 1607 blev Karl IX kung och han utropade sig även till Lapparnas konung.

På uppdrag av Karl IX tvångshämtade magister Daniel Hjort[4] sexton samiska pojkar som skulle utbildas till präster i Uppsala. Några av dem lyckades dock rymma på väg till Uppsala och när de kom fram var det endast sju pojkar kvar, och det är oklart om de genomgick prästutbildningen.

Trots samernas motstånd mot att låta sig utbildas till präster gav statsmakten inte upp sina försök att kristna samerna utan missionerandet bland samerna fortsatte.

1619 utkom de två första samiska läroböckerna. Kyrkoherde Nicolaus Andreae skrev en ABC-bok samt en mässbok på ume/sydsamiska, (både ock) men det var dock stora svårigheter bland annat med ortografin och de många olika samiska språkvarieteterna.[5] 1633 kommer nästa bok på samiska. Det är *Luthers lilla katekes* som är skriven på bristfällig sydsamiska.

Fortfarande var det svårigheter att rekrytera präster till Lappmarken och de som kom var dessutom ovilliga att resa runt på missionsresor bland samerna. De svenska myndigheterna gjorde förmodligen inga stora framsteg i att införliva samerna i det svenska samhällssystemet, att kristna dem och att ge dem en grundläggande undervisning. Bidragande orsaker kan vara långa avstånd i glesbygden samt dåliga kommunikationer.

I kyrkorna i Lappmarken undervisade och predikade prästerna mest på samiska, men utan någon större framgång, och samernas traditionella religion levde kvar. Dessutom var Sverige indraget i krig under 1600-talet och i början av 1700-talet.[6]

Den svenska kyrkan har historiskt sett haft en betydande roll för framväxten under organiserandet av det samiska skolsystemet. Under mer reglerade former har kyrkan varit involverad i samiska skolfrågor under 300 år och från 1600-talets inledning fram till mitten av 1900-talet.[7] För att kristna samerna och införliva dem i det svenska samhällssystemet var det nödvän-

digt att se till att det fanns lärare, präster och ämbetsmän som var samisktalande. Det var ett av skälen till att det redan 1617 startades en lappskola i Piteå, men den lades ner efter ett par år.[8] 1632 inrättades Skytteanska lappskolan i Lycksele som under drygt etthundra år var den enda skolan i Lappmarken. Initiativtagare till skolan var prosten Olaus Petri Niurenius. Skolan fick stor betydelse för samernas utbildning. Olaus Petri Niurenius framförde idén om att grunda en skola för samiska skolpojkar till riksrådet Johan Skytte som ansåg att det var ett bra förslag. Skolan fick namn efter grundaren, Johan Skytte, som dels genom egna donationer och dels genom hopsamlade medel bidrog till skolans grundande och fortbestånd. Ett av syftena med skolan var att undervisa blivande samiska präster, klockare med mera i läsning och kristendom.[9] Skolan tog emot ett begränsat antal samiska elever som under några år fick lära sig läsa ABC-boken på svenska, och undervisning i samiska, kristendom och räkning. Eleverna fick även undervisning om katekesen på samiska, i syfte att de i sin tur skulle undervisa andra samer som bodde i lappmarkerna i kristendom. Därför måste utbildningen förläggas till det område där samerna själva bodde, menade grundarna.

Efter några år fick de samiska pojkarna även undervisning i latin och till och med i grekiska för att förbereda sig för den högre undervisning som gavs vid t.ex. Härnösands gymnasium eller Uppsala universitet. Samepojkarna fick även lära sig att räkna och att skriva.

Skoltiden var två år och undervisningen bedrevs i internatform. De samiska eleverna kom från olika delar av lappmarkerna och bodde på internatet. Barnen undervisades av en skolmästare som till sin hjälp hade en skolpiga. Långt in på 1700-talet var den Skytteanska skolan den enda skolan för samer.

1700-talet. Lappskolor grundas

Samernas kristnande och den traditionella schamanistiska religionen levde kvar i det fördolda.[10] Efter Karl XII:s krig kom frihetstiden (1718–1772) och Sverige började återhämta sig. Intresset för att missionera bland samerna ökade, en av de

pådrivande var den norske prästen, ”samernas apostel” Tomas von Westen (1682–1727). År 1717 grundade han ett seminarium i Trondheim för utbildning av samiskspråkiga präster och lärare och som kom att tjäna som förebild för sameskolor och kateketundervisning i Sverige. De svenska ständerna ville få samerna kristnade. Samtidigt skulle de införlivas i det svenska samhället; därför var det nödvändigt att få dem att bli mer bofasta. Samtidigt ville man få fler nybyggare till Lappmarken. Dessa åtgärder skulle stimulera fler samer att börja med eget jordbruk.

Den 3 oktober 1723 kom den första kungliga förordningen som reglerade samernas skolgång. ”… Lappländernes flitigare undervisande i Christendomen och Scholors inretteande der i orten.”

Förordningen innehöll sju huvudpunkter. I den tredje huvudpunkten slogs det fast att vid varje huvudkyrka i Lappmarken skulle det anläggas en skola och skolornas antal skulle bli sju.[11] I skolorna skulle samerna först undervisas i kristendom på sitt eget modersmål, samiskan, och därefter lära sig det på svenska.

Ovannämnda förordning innebar att skolor i Lappmarken etablerades ca 100 år innan 1842 års svenska folkskolestadga tillkom.[12] 1714 inrättades ett missionskollegium i Köpenhamn. Israel Ruong[13] menade att det är troligt att den svenska *”Direktionen för Lappmarks Ecklesiastikverk”* som invigdes 1739, inrättades med förebild från Köpenhamn. I ledningen satt universitetskanslern, ärkebiskopen, två kansliråd samt som adjungerade landshövdingarna och representanter för domkapitlet i berörda områden. Denna direktion kom att i olika skepnader verka ända fram till 1900-talets början.

Direktionen fick huvudansvaret för hela det samiska kyrko- och skolväsendet.[14]

Ett flertal så kallade ”lappskolor” grundades vid de olika kyrkplatserna i Lappmarken.

Ort och årtal när ”lappskolan” grundades:

Åsele, Jokkmokk	1732
Arjeplog, Utsjoki	1743
Jukkasjärvi	1744
Gällivare	1756
Föllinge	1748
Enontekiö	1813[15]

Många samer utbildade sig till lärare, kateketer och klockare och verkade inom de olika lappmarkerna.

I och med att denna förordning antogs innebar det att skolformen för de samiska barnen blev mer stationär jämfört med de tidigare.

Vid lappskolorna fick skolbarnen undervisning i kristendom på sitt eget modersmål. Skoltiden var två år. Varje skola skulle ha sex elever, kostnaderna för skolbarnen täcktes av staten. Dessa lappskolor täckte dock inte undervisningsbehovet hos alla samiska barn. Men syftet var att de barn som hade gått i lappskolan främst skulle i sin tur undervisa sina syskon, men även andra ungdomar.[16] För att uppmuntra ungdomarna till undervisning i hemmet tilldelades olika belöningar till dem som var duktiga i att undervisa andra barn och ungdomar. Syftet var liksom tidigare att dessa barn skulle missionera bland övriga samer. Många samer utbildade sig till lärare, kateketer och klockare och verkade inom de olika lappmarkerna.

1700-och 1800-talet. Reformarbete inleds

Ända sedan 1700-talet och fram till mitten av 1900-talet har det funnits dels fasta, dels ambulerande skolor. De ambulerande och de stationära undervisningsformerna har funnits parallellt inom de olika lappmarkerna. Samernas nomadism, de långa avstånden och en bristfällig infrastruktur gjorde det svårt att organisera både missionsarbete och undervisning bland samerna.[17]

Redan 1740 anställdes ”vandrande kateketer”, det vill säga unga samiska pojkar (icke prästvigda missionärer) och missionärer, som följde med samerna på deras flyttningar i syfte att undervisa de yngre samiska barnen i kåtorna. De hade en relativt kort utbildning och kvalitén på undervisningen var bristfällig.[18] Deras uppgift var att predika, förhöra samt undervisa andra samer i kristendom. Kateketskolorna innebar helt enkelt att kateketerna undervisade barnen i kåtor där de bodde tillsammans med sina föräldrar. Det var det statliga Ecklesiastikverket som avlönade dem, men samerna skulle bistå dem med mat och kläder, något som många samer var ovilliga att göra. De fattiga samerna var dock undantagna ovannämnda plikt.

Församlingarnas kyrkoherdar var nöjda och menade att de hade lyckats hitta en undervisningsform som passade de nomadiserande samerna. Vid

lappskolorna i Gällivare och Jokkmokk samt i Arjeplog undervisades barnen på samiska. På Skytteanska skolan i Lycksele fick barnen undervisning i svenska, i Jukkasjärvi och Karesuando på finska, i de övriga lappskolorna skulle barnen undervisas på svenska.

1818 förordade ecklesiastikverket att lappskolorna i Föllinge, Jukkasjärvi, Karesuando och Arjeplog skulle dras in under slutet av år 1819. Endast skolorna i Lycksele, Gällivare och Jokkmokk behölls i drift.[19]

Under 1840-talet prioriterades på nytt de fasta skolorna, och kateketsystemet avskaffades. Nya reglementen föreskrev att undervisningsspråket skulle vara på det språk som majoriteten av barnen talade som modersmål. Barnen fick undervisning i samiska, svenska eller finska i lappmarksförsamlingarna beroende på vilket modersmål barnen hade. Undervisningstiden förlängdes till fem–sex läsår.

Men i slutet av 1870-talet öppnades lappfolkskolan för icke-renskötande samebarn och även barn till svenska föräldrar fick möjlighet att gå lappfolkskola. Detta trängde undan samiska och finska som undervisningsspråk.

Kateketskolorna återinfördes för de skolbarn som hade långt till de fasta skolorna.[20]

Någon enhetlig språkpolitik hade inte Direktionen för Lappmarkens ecklesiastikverk.[21] I dessa lappskolor skulle endast samiska barn som var tio år och äldre gå. Föräldrarna fick själva bekosta deras underhåll i skolan. Fattiga barn var befriade från den utgiften, skolan svarade för underhållet. Tillsynen över skolorna ålades lappskolmästaren som skulle övervaka barnundervisningen i distriktet.

Kristendomens framväxt hos samerna skulle övervakas av kyrkoherden och skolmästaren. Kyrkoherden skulle i egenskap av inspektör ha tillsyn över lappskolorna. I sista hand var det Domkapitlet som hade det övergripande ansvaret för lappskolorna.

1896 fastställdes ett nytt reglemente för Lappmarkens ecklesiastikverk där lappskolans skolstadga överensstämde mer med folkskolestadgan än det gamla reglementet gjorde.

Den viktiga förändringen var att den gamla benämningen *lappskola* ändrades till *lappfolk-*

Trots att det var samiska barn som undervisades och som hade samiska som sitt modersmål sades det att undervisningsspråket i både kateketskola och lappfolkskola skulle ”så vitt kan ske” vara svenska.

skola där undervisningstiden var 36 veckor om året i fem år och läroplanen följde den allmänna folkskolan. Skolrådets ordförande ordnade tillsyn och folkskoleinspektör och domkapitlet övervakade så att reglementet följdes.[22]

Trots att det var samiska barn som undervisades och som hade samiska som sitt modersmål sades det att undervisningsspråket i både kateketskola och lappfolkskola skulle *”så vitt kan ske”* vara svenska.[23]

Fram till 1895 fanns det tre undervisningsformer för de samiska barnen, nämligen kateketskola, lappfolkskolor samt den allmänna folkskolan.

Men Ecklesiastikverket var inte nöjd med den undervisning som erbjöds de nomadiserande fjällsamernas barn. Därför beslöts den 1 februari 1895 att inrätta *vinterkurser* inom Karesuando församling där barnen under 10 veckor skulle få undervisning vid folkskolan i Karesuando eller i folkskolor i Mertajärvi eller Kuttainen. Vinterkurser gavs även vid Lannavaara missionskola. Liksom tidigare utgick det underhåll till de fattiga barnen, i det här fallet fick tio fattiga samebarn underhåll med 35 öre per dag upp till ett belopp av 245 kr. Året därpå utökades vinterkurserna till att även omfatta Jukkasjärvi lappfolkskola där undervisning skulle ges under januari till april månad. Även här utgick ett inackorderingsbidrag till fattiga lappbarn på 600 kronor.

Vinterkurserna verkar ha varit framgångsrika; en bidragande orsak till detta var den morot i form av ekonomiskt bidrag som utgick till de fattigaste samefamiljerna.

De övriga skolformerna som fanns vid slutet av 1800-talet, det vill säga kateketskolor, missionsskolor samt vinterkurser, var endast komplement till lappfolkskolorna. Skolåldern var från 7 till 14 år. Men i Härnösands stift fanns inga lappfolkskolor. De samiska barnen fick istället undervisning i missionsskolor.

Under den här tidsperioden var det främst fjällsamebarnen som inte alls gick i skolan eller gjorde det i mycket begränsad omfattning.
Vid början av 1900-talet var undervisningen för samerna fortfarande bristfällig. Omkring hälften av samerna hade inte gått i någon form av skola, trots att det fanns flera olika alternativ. Det fanns:

- Lappfolkskolor (fortsättning av de gamla lappskolorna)
- Kateketskolor
- Vinterkurser
- Allmänna folkskolor
- Missionsskolor.[24]

Både samerna och Lappmarkens ecklesiastikverk insåg att ovannämnda fem skolformer gav otillfredsställande undervisning för de samiska barnen och att åtgärder måste till för att förbättra undervisningen för samebarnen.

I den här artikeln har en överblick över vilka olika skolformer som fanns under 300 år. Kyrkan har under denna tidsperiod haft en aktiv roll vad gäller undervisningen för de samiska barnen inom de olika lappmarkerna, och de samiska föräldrarna har haft litet eller inget inflytande alls vad gäller barnens undervisning.

Författaren
Ellacarin Blind, Umeå, har en filosofie kandidatexamen i etnologi och arbetar som kulturhandläggare på SSR, Svenska Samernas Riksförbund. Hon har själv gatt i nomadskola i Arjeplog.

Otryckta källor

http//www.samer.se/1004.

Litteratur, referenser

Henrysson, Sten & Flodin, Johnny. 1992. *Samernas skolgång till 1956*. Scriptum nr 35. Rapportserie utgiven av Forskningsarkivet, Umeå universitet. Umeå.

Henrysson, Sten. 1986. *Den svenska sameskolans historia*. Arbetsrapporter från Pedagogiska institutionen Umeå universitet. Pedagogiska inst. Umeå Universitet, Umeå.

Johansson Carl-Henry &Flodin,Johnny. 1990. *Eleverna vid Arjeplogs lappskola 1743–1820 En Analys*. Scriptum nr 21. Rapportserie utg. Av Forskningsarkivet vid Umeå universitet. s. 6.

Lundmark, Lennart. 2008. *Stulet land, svensk makt på samisk mark*. Ordfront förlag Stockholm.

Norlin, Björn & Sjögren, David 2015. *Kyrkan, utbildningspolitiken och den samiska skolundervisningen vid sekelskiftet 1900: Inflytande, vägval* och *konsekvenser.* I: De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi. Umeå universitet.

Ruong, Israel. 1975. Historisk återblick rörande samerna. I: *Samerna i Sverige. Stöd åt språk och kultur. Bilagor.* SOU 1975:100, s. 375-433.

Sjögren, David. 2010. *Den säkra zonen.Motiv, åtgärdsförslag och verksamhet i den särskiljande utbildningspolitiken för inhemska minoriteter 1913–1962*. Institutionen för idé-och lärdomshistoria, Umeå universitet.

Noter

1 Lundmark, Lennart. 2008. *Stulet land. Svensk makt på samisk mark*. Ordfront. s.13

2 Henrysson, Sten. 1986. *Den svenska sameskolans historia*. Arbetsrapporter från Pedagogiska inst. Umeå universitet s. 4.

3 Ibid.

4 Daniel Thordsson Hjort, 1575–1615. Svensk ämbetsman, var Karl IX utsända i lappmarken.

5 Henrysson, Sten. 1986. *Den svenska sameskolans historia*. Arbetsrapporter från Pedagogiska inst. Umeå universitet. s.5, www.samer/1004

6 Henrysson, Sten. 1986. *Den svenska sameskolans historia*. Arbetsrapporter från Pedagogiska inst. Umeå universitet, s.5 ff.

7 Norlin, Björn & Sjögren, David 2015. *Kyrkan, utbildningspolitiken och den samiska skolundervisningen vid sekelskiftet 1900: Inflytande, vägval och konsekvenser.*

8 Henrysson, Sten. 1986. *Den svenska sameskolans historia*. Arbetsrapporter från Pedagogiska inst. Umeå universitet. s. 5

9 Henryssson, Sten & Flodin,Johnny. 1992. *Samernas skolgång till 1956* s. 3 f.

10 Henrysson, Sten 1986 *Den svenska sameskolans historia*. Arbetsrapporter från Pedagogiska inst. Umeå universitet. s. 6 ibid.

11 Johansson, C-H & Flodin, Johnny. 1990. *Eleverna vid Arjeplogs lappskola 1743–1820, en Analys*. Scriptum nr 21. s.6

12 Ibid.

13 Israel Ruong, 1903–1986. Var den förste samiska nomadskoleinspektören, han innehade tjänsten 1947–1967. Professor i samiska språk och kultur vid Uppsala universitet. Hade pitesamiska som modersmål. Var med och grundade Svenska Samernas Riksförbund, SSR.

14 Henrysson, Sten & Flodin, Johnny. 1992. *Samernas skolgång till 1956*. Scriptum nr 35. Umeå universitet s.3

15 Ibid. s.3

16 Ibid. s. 7

17 Norlin, Björn & Sjögren, David. 2015. *Kyrkan, utbildningspolitiken och den samiska skolundervisningen vid sekelskiftet 1900: Inflytande, vägval och konsekvenser.* s.3

18 Henrysson, Sten & Flodin, Johnny. 1992. *Samernas skolgång till 1956*. s.3

19 Sjögren, David. 2010. Den säkra zonen. Motiv, åtgärdsförslag och verksamhet i den särskiljande utbildningspolitiken för inhemska minoriteter 1913–1962. s. 27.

20 Ibid.

21 Lappmarkens ecklesiastikverk var ansvarigt för insatser inom kyrkan och skolan i Lappmarken. En förordning antogs 1723 där det föreskrevs bl.a. att alla lappmarkspräster skulle vara kunniga i samiska och att vid varje huvudkyrka i lappmarken skulle en skola upprättas.

22 Henrysson, Sten & Flodin, Johnny. 1992, *Samernas skolgång till 1956*. Ibid. s. 10

24 Ibid s. 11.

Visteskola vid Laimolahti vid norra sidan av Torneträsk. Lärarinnan på bilden är troligtvis Sara Nutti.

Av Erik-Oscar Oscarsson

Rastänkande och särskiljande av samer

RASTÄNKANDET VAR fast förankrat hos de personer som var ledande, ideologiskt och verkställande, bland dem som skapade nomadskolan 1913 (1916), en skola för samiska barn med föräldrar verksamma inom renskötsel i fjällmiljö. Mest framträdande var biskop Olof Bergqvist i Luleå (biskop 1904–1937), kyrkoherden och tillika nomadskolinspektören Vitalis Karnell, Karesuando (kyrkoherde 1901–1916; nomadskolinspektör 1917–1919) samt komminister Georg Bergfors, Vittangi (komminister 1909–1922; rektor vid nomadskoleseminariet i Vittangi 1916–1918).[1]

I denna artikel kommer jag att presentera den syn på samerna och deras kultur som Olof Bergqvist, Vitalis Karnell och Georg Bergfors gav uttryck för både före tillkomsten av nomadskolan och därefter. Syftet är att visa att dessa tre företrädare för nomadskolesystemet hade tagit starka intryck av det tidiga 1900-talets kulturhierarkiska tänkande och att detta tänkande fördes in i nomadskolan i form av en kategoriklyvning mellan nomadiserande renskötande fjällsamer, som skulle bevaras på sitt kulturstadium, och andra samer, som skulle integreras i det svenska samhället. Den tes jag driver i artikeln är att den kategoriklyvning som låg till grund för nomadskolan också kom att få genomslag i 1928 års renbeteslagstiftning och att de kyrkliga företrädarna för nomadskolan genom sin opinionsbildande roll och nomadskolans normerande funktion bidrog till att skapa skiljelinjer inom det samiska samhället som fortfarande består. Artikeln bygger på principiella uttalanden om samerna som förekommer i tryckt källmaterial av olika slag.

Det kulturhierarkiska tänkandet fick sitt genomslag i den så kallade ”lapp skall vara lapp-politiken”, som hade stora inslag av socialdarwinism och rasism. Tanken var att samerna

var ett nomadfolk som inte var lämpat för fast bosättning och modernt levnadssätt. För att överleva som folk borde samerna därför skyddas från den moderna civilisationen. Den politiska lösningen blev segregation, där 1913 års nomadskola skapades för att ge möjlighet för barnen till de nomadiserande renskötande fjällsamerna att fortsätta med sin traditionella livsföring.[2]

Biskop Olof Bergqvists syn på samerna

Det kulturhierarkiska tänkandet med sin klangbotten i socialdarwinism och rasism stod högt i kurs vid Luleå stifts bildande 1904. Stiftets förste biskop, Olof Bergqvist, kom att ansluta sig till dessa tankegångar och låta dem påverka sin syn på stiftets två stora minoriteter, samerna och finnarna. Han framförde åsikter som i dag kan betraktas som rasistiska, men som vid denna tid ansågs som allmänt tankegods. Som biskop hade Bergqvist ett övergripande inflytande på allt som rörde samiska frågor inom Luleå stift. Hans inflytande kom att bli mycket stort även utanför stiftets gränser.

Det mesta kända av Bergqvists uttalanden är hämtat ur hans herdabrev 1904. Herdabrev hade en stor betydelse då de var biskoparnas instruktioner till stiftets präster och läroverkslärare. Herdabrevet var biskopens måldokument om hur församling och skola under biskopens ledning

Det kulturhierarkiska tänkandet med sin klangbotten i socialdarwinism och rasism stod högt i kurs vid Luleå stifts bildande.

skulle arbeta inom Luleå stift. Bergqvist angav där det som skulle bli bärande för hela ”lapp ska vara lapp-politiken”:

Hvad nomadlapparna angår, har erfarenheten gifvit vid handen, att det icke länder dem till fromma, om man söker bibringa dem någon högre civilisation. De böra få lära hvad de för sitt nomadiserande lif och sin renskötsel ha behof av att veta samt blivfa undervisade i kristendomens grundsanningar. Men att drifva upp deras bokstavliga undervisning som de fasta folkskolorna meddela, vore att påskynda stammens utdöende såsom nomader och nyttiga samhällmedlemmar.[3]

Enligt biskopen skulle för mycket kunskap och kontakt med samhället i övrigt få som konsekvens att de nomadiserande samerna i fjällmiljö skulle dö ut som folk. De skulle hållas isolerade från övrig befolkning. I annat fall skulle de gå under som folk.

I sin artikel ”Lapparnas Etnografi, språk och historia” i *Lappland* 1908, ett stort bildverk i syfte att stärka kolonisationen av norra Sverige, redogör Bergqvist för sin syn på vad som skulle komma att hända med dem som inte tillhörde de nomadiserande samerna:

Fjällapparna äro de nomader som utgör självfa kärnan bland lapparna. Det är de, som fullfölja sina förfäders traditioner och bäst bevara den lappska nationens säregna drag och kynne. Skogslapparna och fiskarlapparna äro mer eller mindre vansläktade och afsigkomna lappar.

Skogssamerna, som var bofasta och hade boskap vid sidan av renskötseln, skulle uppgå i den lappländska nybyggar- och bondestammen. Fiskesamerna bedrev inte renskötsel, utan höll sig med getter, och deras öde var att uppgå i det svenska arbetarproletariatet.[4]

Varnade för rasblandning

Bergqvist tog sig rätten att bedöma hur samerna skulle se på sig själva och varnade för att de kunde mista sitt människovärde om de beblandade sig med andra folk eller blev bofasta.

Människovärdet knöts till den näring som Bergqvist ansåg vara bärande för den samiska kulturen och det samiska folket. De nomadiserande samerna var, enligt biskopen, de ”ursprungliga lapparna”, vilket han framförde i sin memoarbok *Bland svenskar, finnar och lappar* från 1939:

Givet är, att i dessa trakter en rasblandning så småningom uppstått. Svenskt, finskt och lapskt har blandat sig med varandra. Rasrenast äro nomadlapparna. Detta sammanhänger med deras ambulerande levnadssätt. Lapparna kunna ej taga gifte från den bofasta befolkningen, enär denna ej kan vänja sig vid det hårda nomadlivet. Gifter sig en lapp med en svensk eller finsk kvinna, blir familjen bofast. Samma förhållande om en svensk eller finsk man gifter sig med en lapsk kvinna.

Bergqvist konstaterade att kulturpåverkan redan hade skett bland samerna till deras egen skada: ”*Lapparna i de norra lappmarkerna äro mera ursprungliga och mindre kultiverade än Västerbottenslapparna.*” Bergqvist var väl insatt i rastänkandet och dess följder, inte minst föreställningen att ett svagare genetiskt arv förs vidare vid blandäktenskap: ”*De bofasta lapparna utgöra i Sverige mer än hälften av lappstammen. En del av dem är uppblandade med svenskt eller finsk blod och kallas för halvlappar. I regel ha de dock kvar mer av de lapska rasegenheterna än av de svenska och finska.*”[5]

I sin utredning om nomadskolan skrev han in i motiven till omorganisationen av nomadskolan att renskötande ungdomar var predestinerade för renskötsel. ”*Det är emellertid till stor skada, om den lapska ungdomen afvänjes från nomadlivet. Då lapparna övergå till bofast levnadssätt råka de vanligen i största fattigdom och elände, emedan de icke äga fysiska egenskaper, som fordras för ett regelbundet tungt kroppsarbete.*”[6]

Gav rasforskare argument

Bergqvists tankar påverkade och fick inflytande på den rasbiologiska forskning som bedrevs vid Rasbiologiska institutet i Uppsala. I *Lappland* 1908 beskriver Bergqvist samerna som ett underlägset lydfolk utan egen vilja:

Liksom lapparna icke spelat någon roll utåt, ha de icke heller ägt förmåga att taga några afgörande initiativ till utveckling af sina inre förhållanden. Den lilla kultur de äga har bibragts dem utifrån d.v.s. från de folk, under hvilka de kommit att lyda. Själva ha de alltid spelat en tämligen passiv roll och funnit sig i de anordningar som 'öfverheten' till deras fromma vidtagit.[7]

Detta uttalande använde Herman Lundborg i förordet till sin bok *The race biology of the Swedish Lapps: Part 1* från 1932.[8] Det är i denna bok som Rasbiologiska institutets resultat av alla skallmätningar bland Sveriges samer redovisas.

Ett annat exempel där biskop Bergqvists åsikter kom att påverka den rasbiologiska argumentationen återfinns hos Rolf Nordenstreng. I sin artikel ”Finnar och lappar” i boken *Rasfrågor i modern belysning* från 1919 slog Nordenstreng fast: ”Den lapska rasen kan knappast räknas bland de högre. Den är tvärtom en efterbliven utvecklingsform av människan.”[9] Bergqvist hade redan i sin nomadskolutredning 1909 i motiven anfört likartade synsätt: ”Enär lapparnas barn vanligen äro något sent utvecklade torde skolplikten ej begynna förrän under 8:e lefnadsåret.”[10]

Stöd för den rasbiologiska forskningen

Biskop Bergqvist var riksdagsman för Nationella partiet, ett konservativt riksdagsparti som existerade mellan 1912 och 1935. Vid riksdagsdebatten i första kammaren den 18–19 mars 1930 uttalade han sitt stöd för den rasbiologiska forskningen: ”Jag har en viss känsla att den här rasbiologiska forskningen har och kan få stor betydelse för vårt folk”.[11] Tre år senare låg det ett förslag i riksdagen om att skära ned på verksamhet vid Rasbiologiska institutet, utan att man först hade genomfört någon undersökning av dess resultat. Den 9 mars 1933 klagade Bergqvist i riksdagsdebatten. Han fann det ”anmärkningsvärt” att medlen till husdjursförädling var dubbelt så stor som vad Rasbiologiska institutet hade att röra sig med, eftersom ”Rasbiologiska institutets verksamhet i allmän principiell betydelse för folket måste prioriteras framför både växt- och djurförädling.”[12]

Vitalis Karnell, den drivande

Vitalis Karnell är den person som var mest involverad i skapandet och verkställandet av nomadskolan. Han var den som tog de första initiativen,

”Rasbiologiska institutets verksamhet i allmän principiell betydelse för folket måste prioriteras framför både växt- och djurförädling.”

blev anlitad som sakkunnig när nomadskolan skulle utredas och blev dess förste inspektör.

Karnell byggde sina rasteorier på att det förelåg en fara för de renskötande samerna. Om dessa hade alltför stor kontakt med bofast befolkning skulle de gå under som renskötare. Karnells syn på vem som var same och renskötare utgick från de lokala förhållanden som förelåg inom hans församling, Karesuando. Han upprättade en norm för vilka samerna var, vilket innebar att han satte likhetstecken mellan samer och renskötande samer i fjällmiljö. Fastboende samer och skogssamer betraktade Karnell som dömda till assimilering in i det svenska samhället. Dessa kunde inte anses vara ”riktiga” samer, när de till alltför stor del redan hade tagit del av en civilisation som han inte ansåg tillhöra det samiska.

På ett tidigt stadium framförde Karnell tydligt de tankar som kom att vara bärande för nomadskolan. I sin artikel ”Lapparna och civilisationen” i *Dagny* 1906 skrev han följande:

När en lapp eller lappska börjar spatsera i Stockholm i mer eller mindre vanställd lappdräkt, när lapparna börja bilda förening och hafva sin egen tidning, när de börjar tillegna sig folkhögskoleutbildning, då är det slut på dem som lappar och då bilfva de de eländigaste människor man gärna kan tänka sig. Västerbottenslapparna hafva tagit sig för med allt detta och t.o.m börjat bygga sig hus och bli bofasta. Därför stå de ock inför sin undergång, hvarom hvem som hälst kan öfvertyga sig. Däremot, om lappen blir på sina fjell och lefver det lif han af ålder lefvat, hållande noggrann vård om sin hjord, brottande med faror och svårigheter, om han förblir troget i den förening han genom dopet tillhör, om han lär sig hufvudsumman i kristendomstyckena samt väl läsa, skrifva och räkna, då är han en man för sig, en nyttig medborgare, en vacker syn för både Gud och människor. […] Gynna gärna lapparna på alla sätt i deras näring, gör dem till sedliga, nyktra och nödtorftigt bildade människor, men låt dem icke läppja på civilisationen i öfrigt, det blir i alla fall bara ett läppjande, men det har aldrig och skall aldrig bli till välsignelse. Lapp skall lapp vara.[13]

Det är i denna artikel som uttrycket ”lapp skall vara lapp” myntas, ett uttryck som kom att bli det samlande namnet för synen på och i stort sett all behandling av samerna under första delen av 1900-talet.

Karnells tankar om vilka som var samer och hur deras framtid skulle se ut, kommer fram med all tydlighet i en intervju under rubriken ”Våra lappar måste tillbaka till kåtalifvet” som Ester Blenda Nordström,[14] signaturen Banzai i *Svenska Dagbladet*, hade genomfört med Karnell.[15]

I artikeln talar Karnell mer om att återföra samer till nomadiserande liv än om nomadskolans form och undervisning. Han beskriver nomadskolan som en metod för återgång till nomadiserande liv. Intervjun kan betraktas som en vidareutveckling av tankar som framkom i hans inlägg i *Dagny* 1906.

Att bli bofasta ansåg Karnell vara en väg till de nomadiserande samernas undergång. Kåtan var en förutsättning för deras livsföring:

Som det nu är visa lapparna tendens till att vilja dra sig från nomadlifvet och mer och mer önska slå sig ned som bofasta. Det är döden i grytan för dem fastän de inte själfva förstå det. Den saken är det nu först och främst man måste lägga an på, få dem genom att lära dem inse att deras existens beror på rationell renskötsel och nomadiserande lif. […] det är af oändlig betydelse för deras existens just med kåtalifvet och renskötseln.[16]

Nomadskolan var ett medel att få samer som blivit bofasta att återvända till ett liv i kåtorna, den typ av renskötsel som Karnell ansåg vara den enda riktiga för samerna. I nedanstående citat är det de jämtländska samerna som avses.

– Ja de ha hunnit bra långt utför åt civilisationens håll […] – Och nu skall det folket bli nomader och fjäll-lappar på allvar igen!
– Jag tror och hoppas det. Det är nu i lag föreskrifvet skolbarnen både fasta och vandrande nomadskolor skola bo i kåtor i skolans närhet […] Jag tänker att de hinna på sina skolår lära sig älska kåtalifvet och föredra det framför de instängda trähusen – i synnerhet om det kan lyckas att få äfven föräldrarna att inse det riktiga och rätta i detta, så att åtminstone de inte sträfva att rifva ned det vi försöka bygga upp.

De nomadiserande samerna skulle enligt Karnell isoleras från övrig befolkning. Organisationer och enskilda som på något vis hjälpte samer skulle avstå från det, då detta helt och hållet var statens sak. I nedanstående citat talar Karnell om staten, men han kunde lika gärna sagt kyrkan, eftersom det var Svenska kyrkan som genom Luleå stift administrerade och utövade tillsyn över nomadskolan.

Lämna dem i fred, staten tar hand om lapparna […]
– Uteslutande staten. Och allting kommer gå alldeles utmärkt – vi kunna få allt ordnadt med lapparna som det skall vara och som det bör vara, om vi bara får vara i fred!

Skrif i tidningarna och bed, att människor lämna lapparna i fred att de låta bli och göra insamlingar och skicka julklappar och sånt. Det är inte synd om lapparna, det är inte synd om dem ett enda dugg. Allt vad de behöfva både ekonomiskt och andligen få de av staten med frikostig hand och på ett förståndigt och värdigt sätt. Lämna lapparna i fred! […] Låt dem lefva sitt eget liv och träng inte på dem civilisation och dumheter.

Karnells syn på vem som var same var starkt stereotypiserande. I sina årsberättelser som nomadskolinspektör höll han fast vid idén att de nomadiserande samerna endast kunde överleva

Skolkåtor, gjorda i trä.
Fotot taget i Killinge, år 1928.

Det var enbart de nomadiserande samerna som var de ”riktiga” samerna. Lappbarn var de nomadiserande samernas barn. De bofastas och skogssamernas barn skulle inte räknas som samer.

om de inte kom i kontakt med det han definierade som civilisationen. Han höll hårt fast vid tanken att det enbart var de nomadiserande samerna som var de ”riktiga” samerna. Lappbarn var de nomadiserande samernas barn. De bofastas och skogssamernas barn skulle inte räknas som samer. De var på väg att assimileras och var redan förlorade. Att blanda bofastas barn med de nomadiserandes barn var till men för de senare.

I sin första årsberättelse som nomadskolinspektör 1917 framgår det att Karnell såg en fara i att blanda fastboende samiska barn med de nomadiserande barnen.

Att bland lappbarn uppehålla ordning och tukt är icke svårt. De äro snälla och lydiga, flitiga, ganska intelligenta och några oseder ha de icke. Men en sak har jag under många år iakttagit, och det är, att de ha alla dessa goda egenskaper, så länge det är idel lappbarn i en skola. Men blandas de med bofastas barn, lära de sig många fula tag, bli misstänksamma, grälsjuka och retliga.[17]

De flesta samer var bofasta framför allt i Jämtland, Västerbotten och vissa delar av de sydliga delarna av Norrbotten.

Rektorn som hjälpte Rasbiologiska institutet

Georg Bergfors fanns med inom nomadskolans värld ända från dess start. Som rektor för nomadskolseminariet i Vittangi hade han en central roll i nomadskolans verkställighet. I den rollen var han direkt underställd Luleå domkapitel och biskopen Olof Bergqvist. Tjänsten innebar även att han skulle samarbeta nära med nomadskolinspektören Vitalis Karnell.

Bergfors kontaktnät är av särskilt intresse. Bergfors var nära vän med chefen på Rasbiologiska institutet, Herman Lundborg. Det finns bevarade brev som visar att deras vänskap var innerlig och närmast kan betecknas som ett ”du och bror-förhållande”. Lundborg bodde tidvis hemma hos Bergfors i prästgården i Vittangi under sina mätningsexpeditioner.[18] Bergfors kom att bli en av Lundborgs mest förtrogna medarbetare och var en av förutsättningarna för att Lundborg på ett effektivt sätt skulle kunna utföra sina skallmätningar.[19]

Lundborgs och Bergfors nära förhållande fick till följd att även lärare vid nomadskolan kom att bli behjälpliga vid skallmätningarna. Ett flertal lärare kom att fungera som assistenter till Lundborg när han genomförde skallmätningar i direkt anslutning till nomadskolor.[20] Ett exempel är lärarinnan Terese Torgrim vid nomadskolan i Laimolahti som sommaren 1914 var tolk och hjälpreda till Lundborg, en sommar som hon kom att minnas som mycket angenäm.[21]

Georg Bergfors kan betraktas som en centralgestalt när man ser till förhållandet mellan nomadskolans verksamhet och den rasbiologiska forskningen. Bergfors ägde ett brinnande intresse för rasbiologi. Han fanns med i diskussionerna inför bildandet av Rasbiologiska institutet. I en artikel i *Nya Dagligt Allehanda* den 12 december 1918 ansåg han att Rasbiologiska institutet borde bestå av fler professioner än de föreslagna medicinarna. Han menade att rasforskningen även skulle ha nytta av naturvetenskapsmän, genealoger, statistiker, psykologer med flera. Herman Lundborg framförde samma åsikt i en kritisk artikel i *Svenska läkartidningen* i mars 1920. Lundborg ansåg att rasbiologin var mer än en medicinsk ärftlighetslära och att den mer var att hänföra till den socialmedicinska grenen.[22]

Bergfors stödde även den rasbiologiska forskningen med texter som gavs ut av Rasbiologiska institutet. En av dessa är ”The Swedish national character: Scattered thoughts and aphorisms from different sources” i *The Swedish nation in word and picture* från 1921.[23] Han samlade och upprättade också en omfattande klippsamling om rasforskningens utveckling i Sverige, vilken i dagsläget finns förvarad vid Kiruna kommuns centralarkiv.[24]

Även Bergfors var stark anhängare av ”lapp skall vara lapp-politiken” och anslöt sig till de tankar som redan fanns om att det bästa för de nomadiserande samerna var att inte blandas med fastboende:

Nomadlapparnas framtid beror så mycket på den skolundervisning de få att, vill man rädda stammen och dess säregna kultur, måste man lägga största vikt vid en ändamålsenlig undervisning åt deras barn. En erfarenhet lär: lappen kan ej reda sig utan renhjorden, renen lika litet utan lapp.[…] Ett känt och ofta obehagligt faktum är också, att lappbarn, som instuckits i någon skolklass med fastboendes barn, […] långsamt men säkert dödat lappen i lappen, berövat honom tron på sitt eget människovärde som lapp.[25]

Bergfors ansåg att samerna inte tillhörde det ursprungligt svenska. Detta framkom i en skolradiosändning den 23 oktober 1935 där han började sitt föredrag med följande ord:

Sedan lång tid tillbaka i tiden har i norra Sverige bott en folkstam, lapparna, som till härstamning, språk, försörjningsätt, seder och bruk i högsta grad skiljer sig från landets inbyggare. Själv kallar de sig samer. De ha invandrat från norr och öster, och ingen vet med visshet, var deras vagga stått.[26]

Bergfors anslöt sig till de rastankar som låg i tiden. Samerna tillhörde en annan ”folkstam” med annorlunda språk, kultur och försörjningsstrategier. De ägde inte kunskap om var de kom ifrån

och kunde inte heller visa på det territorium som de kallade för sitt. Den svenska fjällvärden hade de tagit i besittning.[27]

Avslutande diskussion

Rastänkande var tydligt förankrat hos de kyrkans män som tog initiativ till, utredde och administrerade nomadskolan. De tre ledande männen i den process som denna uppsats beskriver, ägde alla ett klart socialdarwinistiskt tänkesätt som slog över i tankar som kan betraktas som rasistiska.

Det är anmärkningsvärt att framför allt biskop Olof Bergqvist och komminister Georg Bergfors hade tydliga kopplingar till Rasbiologiska institutet. Bergfors var aktiv i argumenterandet för bildande av institutet, och genom sitt vänskapsförhållande till Herman Lundborg bidrog han med hjälp till skallmätningar.

Biskop Bergqvist ägde stort inflytande genom sina tankar och kom att direkt påverka Herman Lundborg i hans syn på samerna. Detta framgår av att Lundborg citerar biskopen när han i boken *The race biology of the Swedish Lapps* presenterar sina huvudargument för att inrikta skallmätningarna först och främst på samer.

Ett huvudargument för alla de tre män som var med om att grunda nomadskolan, var den fara de såg i att den nomadiserande samiska befolkningen riskerade att gå under om den närmade sig det svenska samhället och civilisationen. Genom nomadskolan genomdrev de en särskiljande skola, där de nomadiserande samernas barn skulle gå; en skola som ansågs vara anpassad till de nomadiserande samernas näring och som endast skulle ge kunskap som var nödvändig för renskötseln. Bofasta samers barn och skogssamers barn blev hänvisade till den svenska folkskolan, eftersom de betraktades som mer eller mindre assimilerade i det svenska samhället. Genom att stå utanför de nomadiserande samernas näring var de på väg att gå under som samer.

Nomadskolan kom på detta sätt att indela samerna i två grupper, å ena sidan de nomadiserande renskötande samerna, å andra sidan de bofasta icke renskötande samerna och skogssamerna. En särskiljande tanke fick därmed genomslag i och med nomadskolans införande. Denna tanke kom att påverka den svenska lagstiftningen i vidare mening.

Anders Berge har i en artikel i *Historisk tidskrift* 1998 klargjort hur gruppidentiteter kan ha betydelse för hur samhällen inrättas och fungerar och hur de får verkan genom lagstiftning. Det är de som har makten som bestämmer grupptillhörigheter och i princip alltid avgör vilken grupp den enskilde individen tillhör. Berge menar att det i grunden finns en social kategorisering i föreställningen om hur en viss grupp bör leva, som byggs in i samhället genom politiska beslut.

Lagstiftaren fastställde den rådande idealföreställningen om vem som var ”äkta same” och vem som därmed ägde rätt till renskötsel och andra samiska rättigheter.

Den sociala kategoriseringen, indelningen av människor, är enligt Berge knuten till materiella resurser, politiska och andra rättigheter, ansvar och bördor. Den fördelning eller uppdelning som sker förutsätter en identitetsordning som inverkar på gruppen och individernas livssituation.[28]

I samma nummer av *Historisk tidskrift* visar Andra Amft i en artikel hur renbeteslagstiftningen från slutet av 1800-talet utgjort en etnisk särlagstiftning, där 1928 års renbeteslag innebar att endast ”autentiska” samer omfattades av lagen. De ”autentiska” samerna var de som uppfyllde två kriterier, dels att man hade samisk härstamning, dels att man bedrev renskötsel och ägde renmärke. På så sätt fastställde lagstiftaren den rådande idealföreställningen om vem som var ”äkta same” och vem som därmed ägde rätt till renskötsel och andra samiska rättigheter. Genom att bortdefiniera alla delar av den samiska kulturen som inte motsvarade den uppställda idealbilden, skapades en ”autentisk” samebefolkning som kunde motsvara lagstiftarens förväntningar.

1913 år nomadskolereform var enligt Amft en samepolitisk åtgärd som hade en förstärkande effekt enligt teorin om ”autentiska” samer. Reformen innebar att de nomadiserande samernas barn erhöll en speciell undervisningsform med lägre ambitionsnivå och standard, medan barn till bofasta samer hänvisades till den svenska folkskolan.[29] Det särskiljande mellan nomadiserande renskötande samer och övriga samer som byggdes in genom nomadskolan har haft inverkan på 1928 års lag om rätten till renskötsel och övriga samiska rättigheter. Konsekvensen har blivit att merparten av de svenska samerna i dag står utanför dessa rättigheter.

Biskop Bergqvist var den som redan 1904 i sitt herdabrev formulerade tankarna om att särskilja olika samiska grupper och som i utredningen inför nomadskolan 1908 skrev in tankar som förstärkte särskiljandet. Genom sin opinionsbildande roll och nomadskolans normerande funktion bidrog Bergqvist till den kategoriklyvning som också kom att prägla renbeteslagstiftningen. Därmed har kyrkan del i den situation som fortfarande föreligger i renbeteslagstiftningens särskiljande av tillgången till de samiska rättigheterna, ett särskiljande som bygger på rastänkande och socialdarwinistiska tankegångar.

Författaren

Erik-Oscar Oscarsson f. 1954 i Stensele, präst, komminister i Norsjö församling, tidigare Kyrkoherde och stiftsadjunkt för sydsamiskt församlingsarbete i Härnösands stift. Förste ersättare för partiet Landspartiet svenska samerna i Sametinget. Forskningsintressen omfattade samisk skolhistoria, rasism mot samer samt samisk organisations historia. Har medverkat i ett flertal artiklar antologier och skrifter.

Otryckta källor

Stockholm, Riksarkivet (RA)

Riksdagen, Första kammaren, A 2, Protokoll nr 18, den 19 mars 1930; Protokoll nr 25, den 9 mars 1933.

Härnösand, Landsarkivet

Rikets nomadskolor, Inspektörsberättelser, DIV:1, Vitalis Karnells årsberättelse 1917.

Muntliga uppgifter

Samtal med Maja Hagerman 1/2 2013.

Tryckta källor och bearbetningar

Ambrosiani, Aron. *Rektor Lennmalms förslag: Om 1918–1921 års diskussioner kring ett Nobelinstitut i rasbiologi vid Karolinska institutet* (Stockholm 2009).

Amft, Andrea. ”Att skapa en ’autentisk’ minoritet: Om maktrelationen mellan svenskar och samer från slutet av 1800-talet till 1970-talet”, *Historisk tidskrift* 118:4 (1998) s. 585–615.

Berge, Anders. ”’Säg mig vem jag är … ’: Om identitetsordning och makt ”, *Historisk tidskrift* 118:4 (1998) s. 616–628.

Bergfors, Georg. ”Kursen för utbildande av nomadlärare i Vittangi”, *Från bygd och vildmark i Lappland och Västerbotten: Luleå stifts julbok 1917* (1916).

[Bergfors, Georg]. ”En dag i en nomadskola”, *Skolradio: Programhäfte 1935:33* (1935).

Bergqvist, Olof. *Herdabref till prästerskapet och läroverkslärarne i Luleå stift* (Luleå 1904).

Bergqvist, Olof. *Förslag till omorganisation af lappskoleväsendet* (Luleå 1909).

Bergqvist, Olof. *Bland svenskar, finnar och lappar* (Stockholm 1939).

Bergqvist, Olof & Fredrik Svenonius. *Lappland: Det stora svenska framtidslandet: En skildring i ord och bild af dess natur och folk* (Stockholm 1908).

[Karnell, Vitalis]. ”Lapparna och civilisationen”, *Dagny* (1906) Häfte 2 A.

Lindgren, Anne-Li. ”Att utbilda barn till ett nationellt medborgarskap: Folkehemmet och föreställningar om ’vi’ och ’de andra’”, *Historisk tidskrift* 122:1 (2002) s. 29–53.

Luleå stift 1904–1981: Församlingar och pastorat (Umeå 1981).

Lundborg, Herman & Sten Wahlund, *The race biology of the Swedish Lapps: Part 1* (Uppsala 1932).

Lundmark, Bo (utg.). *Från skolkåtor och renfjäll: Terese Torgrim och Johan Turi berättar* (Luleå 1972).

Nordenstreng, Rolf. ”Finnar och lappar”, i Herman Lundborg (red.), *Rasfrågor i modern belysning, med särskild hänsyn till det svenska folket* (Uppsala 1919).

Nordström, Ester Blenda. *Kåtornas folk* (Stockholm 1916).

Nordström, Ester Blenda. ”Våra lappar måste tillbaka till kåtalifvet: Ett samtal med vår förste nomadskoleinspektör kyrkoherde Vitalis Karnell”, *Svenska Dagbladet* 4/3 1917.

Persson, Curt V. *På disponentens tid: Hjalmar Lundbohms syn på samer och tornedalingar* (Luleå 2013).

Noter

1 *Luleå stift 1904–1981: Församlingar och pastorat* (Umeå 1981) s. 147, 194, 346.

2 Se vidare Björn Norlin & David Sjögren, ”Kyrkan, utbildningspolitiken och den samiska skolundervisningen vid sekelskiftet 1900: Inflytande, vägval och konsekvenser” i denna volym.

3 Olof Bergqvist, *Herdabref till prästerskapet och läroverkslärarne i Luleå stift* (Luleå 1904) s. 18.

4 Olof Bergqvist & Fredrik Svenonius, *Lappland: Det stora svenska framtidslandet: En skildring i ord och bild af dess natur och folk* (Stockholm 1908) s. 78.

5 Olof Bergqvist, *Bland svenskar, finnar och lappar* (Stockholm 1939) s. 296–300.

6 Olof Bergqvist, *Förslag till omorganisation af lappskoleväsendet* (Luleå 1909) s. 17.

7 Bergqvist & Svenonius (1908) s. 91.

8 Herman Lundborg & Sten Wahlund, *The race biology of the Swedish Lapps: Part 1* (Uppsala 1932) s. 9.

9 Rolf Nordenstreng, ”Finnar och lappar”, i Herman Lundborg (red.), *Rasfrågor i modern belysning, med särskild hänsyn till det svenska folket* (Uppsala 1919) s. 29–72.

10 Bergqvist (1909) s. 27.

11 Protokoll nr 18, den 19 mars 1930, Riksdagen, Första kammaren, A2, Riksarkivet (RA).

12 Protokoll nr 25, den 9 mars 1933, Riksdagen, Första kammaren, A2 Riksarkivet (RA).

13 [Vitalis Karnell], ”Lapparna och civilisationen”, *Dagny*, Häfte 2 A (1906) s. 47–48.

14 Ester Blenda Nordström hade skrivit boken *Kåtornas folk* 1916 efter att ha tjänstgjort som nomadskollärarinna, utan att ange sitt syfte att skriva boken. I boken beskrev hon ett skolsystem med oerhörda svårigheter att bedriva nomadiserande undervisning. Boken var samtidigt starkt romantiserande om samernas liv och företrädde tidens tankar om de renskötande samerna.

15 Ester Blenda Nordström, ”Våra lappar måste tillbaka till kåtalifvet: Ett samtal med vår förste nomadskoleinspektör kyrkoherde Vitalis Karnell”, *Svenska Dagbladet* 4/3 1917.

16 Nordström (1917).

17 Vitalis Karnells årsberättelse 1917, Rikets nomadskolor, Inspektörsberättelser, DIV:1, Landsarkivet i Härnösand, s. 19.

18 Samtal med Maja Hagerman 1/2 2013.

19 Curt V. Persson, *På disponentens tid: Hjalmar Lundbohms syn på samer och tornedalingar* (Luleå 2013) s. 56.

20 Samtal med Maja Hagerman 1/2 2013.

21 Bo Lundmark (utg.), *Från skolkåtor och renfjäll: Terese Torgrim och Johan Turi berättar* (Luleå 1972) s. 20–21.

22 Aron Ambrosiani, *Rektor Lennmalms* förslag: Om 1918–1921 års diskussioner kring ett Nobelinstitut i rasbiologi vid Karolinska institutet (Stockholm 2009).

23 Persson (2013) s. 57

24 Persson (2013) s. 56.

25 Georg Bergfors, ”Kursen för utbildande av nomadlärare i Vittangi”, *Från bygd och vildmark i Lappland och Västerbotten: Luleå stifts julbok 1917* (1916) s. 69

26 [Georg Bergfors], ”En dag i en nomadskola”, *Skolradio: Programhäfte 1935:33* (1935) s. 32

27 Anne-Li Lindgren, ”Att utbilda barn till ett nationellt medborgarskap: Folkehemmet och föreställningar om ’vi’ och ’de andra’”, *Historisk tidskrift* 122:1 (2002) s. 29–53.

28 Anders Berge, ”’Säg mig vem jag är … ’: Om identitetsordning och makt ”, *Historisk tidskrift* 118:4 (1998) s. 616–628.

29 Andrea Amft, ”Att skapa en ’autentisk’ minoritet: Om maktrelationen mellan svenskar och samer från slutet av 1800-talet till 1970-talet”, *Historisk tidskrift* 118:4 (1998) s. 585–615.

"Lappland. Lektion i lappskola." Det var vanligt med barn från nomadskolan som vykortsmotiv under första hälften av 1900-talet.

Av Erik-Oscar Oscarsson

”Kåtasystemet ägde det allra närmaste samband med lapparnas sedvänjor”[1]

Om det samiska motståndet och vittnesmål om missförhållanden på nomadskolan

DENNA ARTIKEL kommer att behandla det motstånd som artikulerades från samiskt håll gentemot nomadskolan under tidsperioden 1918–1937.

Samernas egna röster är främst hämtade från det första samiska landsmötet i Sverige som hölls i Östersund 1918[2], och landsmötet i Arvidsjaur 1937[3], en skrivelse från Ammarnäs lappförening 1920[4] samt nomadskolefullmäktiges protokoll från 1925–1934[5].

Övriga källor är nomadskoleinspektörernas årsberättelser och inkomna brev till nomadskolinspektörerna från lärare vid de olika nomadskolorna. Genom dessa brev framkom många missförhållanden vid nomadskolan. Det rörde sig om allt från att inte kunna bedriva skolundervisning på grund av flyttningar med renhjorden till svårigheter att undervisa på grund av lokalbrist. Lärarna vittnar dessutom om språkförbistringen i Norrbotten, eftersom lärare och elever inte förstod varandra, då all undervisning i nomadskolan skulle ske på svenska.[6]

Hur var då nomadskolan uppbyggd och organiserad?

Nomadskolan var endast avsedd för samer som levde som renskötande nomader i fjällmiljö. Den bärande idén var att de nomadiserande samerna var de mest ursprungliga samerna och de skulle gå under som samer – att helt enkelt upphöra vara samer om de lämnade sin näring som flyttande, renskötande samer. Vitalis Karnell som deltog i utformandet av nomadskolereformen från 1916, myntade begreppet ”att inte ta lappen ur lappen”. Det var dåtidens socialdarwinistiska och rasbiologiska idéer som präglade synsättet – och politiken gentemot samerna. Myndigheterna ville att de renskötande samerna skulle leva, enligt deras definition, så ursprungligt som möjligt.

Nomadskolan skulle fostra barnen till ett fortsatt nomadiserande renskötarliv. Utbildningen hade som mål att barnen skulle lära sig det som var nödvändigt för det nomadiserande livet och det gavs därför en utbildning som inte motsvarade den utbildningsnivå som gavs vid folkskolorna. De renskötande samer som levde i Gällivare, Arvidsjaur och Malå, skogssamerna som inte flyttade med renar till sommarbeteslandet uppe i fjällen utan stannade kvar i vinterbetesområdet i skogslandet definierades av lagstiftaren som icke-samer. Detsamma gällde de bofasta samerna som levde av gårdsbruk och annan näring. Deras barn var hänvisade till arbetsstugor eller svenska folkskolan.

Nomadskolan tillkom 1913 men uppnådde inte de resultat man ansåg vara tillräckliga vilket gjorde att en reformering kom till redan 1916, och från 1917 hade man en nomadskola med en nomadskolinspektör i ledningen som hade oinskränkt makt över nomadskolan. Kyrkan ansvarade genom församlingarna för all skolverksamhet; det gällde även de renskötande samiska barnens skolgång. Från år 1917, då man året innan genomförde 1916 års nomadskolereform, övergick verksamheten till statligt huvudmannaskap. Men domkapitlet i Luleå stift hade fortfarande tillsynsplikt över alla nomadskolor i Sverige.

Vitalis Karnell (1862–1921) var kyrkoherde i Karesuando församling och vid samma tidsperiod spelade han samtidigt en central roll i utformandet av den svenska samepolitken, som det på den tiden hette, den så kallade lapp-skall-vara-lapp-politiken. Däri ingick även utbildningsfrågor för de samiska barnen. Han var ledamot i renbeteskommissionen och hade avgörande betydelse för utformandet av nomadskolan såsom sakkunnig i kommissionen för ordnandet av nomadskolan. Han blev sedermera nomadskoleinspektör under åren 1917–1919. Han efterträddes av den tidigare lappfogden i Västerbottens län; Erik Bergström som var nomadskoleinspektör mellan åren 1920–1933.[7] Bergström var själv zoolog i grunden och var sekreterare i utredningen om nomadskolan.

Nomadskolan bestod av vandrande och fasta skolor. Undervisningen bedrevs främst i tältkåtor. Det innebar att det var en skola som följde med de renskötande samernas flyttningar, från och med fjärde klass undervisades barnen i den så kallade fasta skolan. Norr om Jokkmokk var den fasta skolan förlagd till en plats där det fanns en skolkåta samt en eller flera hushållskåtor som även fungerade som bostadskåtor som barnen bodde i.[8] Söder om Jokkmokk förlades undervisningen vid den fasta nomadskolan till vanliga hus.

Föräldrar sänder inte sina barn till nomadskolan

Många föräldrar vägrade att sända sina barn till nomadskolan de första åren efter dess tillkomst.

Fotot är taget i Laimolahti, beläget vid den norra sidan av Torneträsk, i samband med en fortbildningskurs för lärare vid nomadskolan år 1922. Kvinnan, som sitter ned till vänster är nomadskollärare Terese Torgrim. Tredje personen från vänster som står invid torvkåtan är Sigrid Rutfjäll. Kvinnan som står framför henne till vänster är Sara Nutti. Femte mannen från vänster är Erik Kuoljok. Kvinnan som skymtar nedanför Erik Kuoljok är Elisabeth Huuva.

Motståndet var särskilt utbrett inom Västerbotten[9]. De samiska rösterna finns främst i landsmötesprotokollen från 1918 och 1937 samt i skrivelsen från Ammarnäs lappförening 1920.

De sanitära problemen var stora och det togs upp av samer själva i skrivelser, samt av läkare som påvisade nomadskolans hälsovådlighet. Vid samernas landsmöte i Arvidsjaur 1937 togs kritiken upp och formulerades till en egen samisk röst.[10]

Även lärare vid nomadskolan som skrivit böcker om sin tid vid nomadskolan har gett värdefulla vittnesmål om förhållandena vid nomadskolan. Deras berättelser överensstämmer ofta med den kritik som framkom från samiskt håll.[11]

Gustav Parks kritik av nomadskolan på samernas landsmöte i Östersund 1918

Det första samiska landsmötet hölls i Trondheim 1917, och året efter hölls det första samiska landsmötet i Sverige, i Östersund den 5–9 februari 1918.[12] Den då nyinrättade nomadskolan kom att utsättas för hård kritik från samiskt håll.

Den samiske företrädaren, läraren och prästen Gustav Park hade själv lång erfarenhet som lärare i flera typer av sameskolor.[13] Vid landsmötet år 1918 gick han till hårt angrepp mot det rådande nomadskolsystemet. Parks kritik gick ut på att nomadskolans framtagande utgått från felaktiga premisser och därmed kommit fram till ett felaktigt resultat. Han avvisade helt påståendet att fasta skolor skulle vara till men för de nomadiserande samernas barn:

… den grundåskådning och uppfattning, som dirigerar den nu pågående omorganisationen av lappskoleväsendet i många fall är oriktig och vilseledande. Får den oantastad slå rot i det allmänna folkmedvetandet, torde den därför i väsentlig mån försvåra, ja kanske rent av äventyra den nomadiserande lappbefolkningens andliga utveckling och framtid.[14]

Park visade genom exempel att de som gått vid missionsskolorna hade, tvärtemot vad som påstods, blivit kunniga renskötare efter avslutad skolgång.[15]

Att samer lämnade renskötseln hade enligt Park inget att göra med i vilken skola de renskötande samerna hade gått.[16]

Lästiden i den vandrande nomadskolan, som var 24 veckor kortare än den som gavs vid den svenska småskolan, ifrågasattes. Med en så undermålig utbildning som den vandrande nomadskolan gav fanns det enligt Park ingen grund att stå på inför fortsatta studier i den fasta nomadskolan. Även den fasta nomadskolans lärotid, med sina långa ferier på upp till tio månader, var för kort och gav både för lite och för grunda kunskaper.[17]

Utbildningen av särskilda nomadlärare anpassade till nomadskolan ansåg Park vara ”humbug”. De fick långt ifrån den utbildning som de behövde, det fanns brister gällande både teori och praktik. Park slog fast att den största svårigheten var att undervisningen skulle ske på ett för nomadbarnen främmande språk, svenska. Det ställde stora krav på läraren, långt över vad folkskolelärarexamen gav.[18]

Landsmötet beslöt att uttala sig och framföra önskemål om ett skolväsende för samerna där:

- missionsskolorna och barnhemmen åter skulle öppnas för samernas barn
- den vandrande nomadskolan avskaffades
- de fasta nomadskolorna omvandlades till riktiga internat, förlagda till fjälls och ledda av samiska lärare med god seminarieutbildning
- lärarnas kompetensfordringar skulle vara minst godkänt avgångsbetyg från seminarierna i Murjek eller Haparanda.[19]

Gustav Park kom efter landsmötet i Östersund att föra en kamp för en nomadskola enligt de mål som sattes upp vid landsmötet. Mellan åren 1919 och 1942 förde han en debatt i frågan, främst i Samefolkets egen tidning.[20]

Diskussionen vid det samiska landsmötet 1918

Vid landsmötet kom ett flertal ledamöter att berätta om egna erfarenheter gällande nomadskolan, och framföra sina åsikter. Samtliga höll med Park i hans kritik och hans förslag till förändring.

Karin Stenberg, som själv var av en skogssamisk släkt i Arvidsjaur och småskollärare i folkskolan, var även hon kritisk till nomadskolan, och att det bedrevs undervisning i kåtor med stor brist på undervisningsmaterial. Hon menade att nomadskolan aldrig skulle nå upp till samma nivå som den svenska folkskolan. Stenberg framförde också kritik på att vem som helst kunde bli nomadskollärare. Hon tog Ester Blenda Nordström som exempel, som hon menade hade blivit lärare i eget intresse, för att kunna skriva sin bok *Kåtornas folk*. Enligt Stenberg beskrev boken sameskolan endast som om den var en ”friluftsteater” som Ester Blenda Nordström bevistat.[21]

Hans Fjellstedt, same och nomadskollärare från Frostviken, påpekade brister vid nomadskolan i Håkafot, vars byggnad var i miserabelt skick, utan grund, där väggarna hade stora sprickor och kunde petas sönder. Problemen med skolan i Håkafot hade till och med diskuterats i riksdagen.[22]

Ett flertal talare kom att stödja tanken på att åter få sätta sina barn i Svenska Missionssällskapets skolor.

Den samiske läraren vid nomadskolan

i Transris i Jämtland, J Fjällgren hade erfarenhet av att missionsskolorna hade fostrat dugliga nomader av många av dem som under sin uppväxt levt som bofasta och aldrig bott i kåta.[23]

Vilhelmina församlings motstånd mot nomadskolan

Det var inte bara samiska företrädare som gjorde motstånd mot nomadskolesystemet, utan även församlingar inom det samiska kärnområdet protesterade mot systemet.

Vilhelmina församlings ställningstagande mot nomadskolans införande hade sin grund i det lokala förhållandet att det inom Vilhelmina existerade ett system med lokala sockenstämmor i Fatmomakke och Dikanäs, där samers åsikter fick komma till tals. I Fatmomakke hade det skett överläggningar med ”lappallmogen” sedan 1818.[24]

Ett viktigt och tidigt exempel på samiskt motstånd mot det som skulle leda fram till nomadskolan var när Härnösands domkapitel redan år 1893 ville inom Vilhelmina församling införa försöksverksamhet med kateketskolor. Församlingen avvisade förslaget efter att samerna vid en lokal sockenstämma i Fatmomakke samma år sagt att de ville ha kvar möjligheten att sätta sina barn i Svenska Missionssällskapets skolor.[25]

Vilhelmina församling kom fortsättningsvis även efter införandet av nomadskolan att vara emot dess införande i församlingen.

Församlingen gav ett utlåtande till domkapitlet i Luleå angående 1913 års stadga, daterat den 14 april 1914:

att inrättande av vandrande nomadskola eller anställande av nomadlärare icke lämpligen kan anordnas inom Wilhelmina skoldistrikt

att fast nomadskola bör upprättas i Nästansjö by, där skollokal lämpligt kan anordnas i förfintliga större boningshus och möjligheter förefinnes att inackordera lappbarn i allmogehemmen,[…][26]

Domkapitlet i Luleå tog ingen notis om invändningarna, och församlingen fick ge upp sitt motstånd mot nomadskolorna från år 1917, då nomadskolan inte längre kom att lyda under de lokala skolråden utan överfördes till nomadskolinspektörens förvaltande.[27]

Samiskt motstånd i Västerbotten

Motståndet bland nomadiserande renskötande samer mot den vandrande nomadskolan kom att bli särskilt utbrett inom Västerbotten, där ett flertal nomadskolor kom att stå tomma, då inga elever infann sig.[28] Ett antal tidningsurklipp ur Umeåbladet visar på ett samiskt motstånd mot skolorna. *Lapparna som underhålla sina barn skolgång* är ett exempel på en rubrik i Umebladet.

Nomadskolinspektör Vitalis Karnell hade genom Länsstyrelsen låtit efterlysa tre barn från Vilhelmina norra lappby och ett barn från Vilhelmina södra lappby. Föräldrarna hade visat ”tredska” och underlåtit att sända sina barn till respektive vandrande nomadskola i Ransaren och Subme, som hade börjat den 1 september. Föräldrarna påmindes om att de hade skyldighet att sätta sina barn i skolan. Om de trots förnyad uppmaning inte skickade barnen till skolan, skulle polisen hämta barnen på föräldrarnas bekostnad, och barnen skulle inackorderas vid skolan.[29]

Det fanns en strategi bland vissa nomadiserade samer att lämna sina barn hos grannar eller släktingar och på så sätt slippa sända dem till nomadskolan.

Ett flertal lärare vid nomadskolorna var förtvivlade och skrev brev till nomadskolinspektören och beklagade sig. En av lärarna var Ragnar Sahlström Hemfjäll, Övre Sandsele. Han redogör den 23 maj 1917 i ett av breven för att de skolpliktiga barnen antingen var med föräldrarna eller satta i den vanliga folkskolan eller vid Svenska missionssällskapets skola i Gargnäs. Endast ett barn hade infunnit sig, en flicka som aldrig gått i skola. Sahlström konstaterade:

Lapparna tycks göra, vad de kunna för att motarbeta den nya ordningen, och jag förstår, att läraren icke är välkommen. […] Men de är märkliga lappar här. De är rädda för kåtan.[30]

En av lärarna, Signe Frank, var särskilt idog i sitt lärarkall. I sina brev till nomadskolinspektören berättar hon om en svår kamp för att få barnen till skolan.

Signe Frank hade varit närvarande vid lappmötet[31] i Åsele dagen innan, där hon personligen kallat föräldrar till barn som inte kommit till skolan.

Endast tre föräldrar kom till mötet. Hon läste upp skolpliktslängden. En angav att de blivit bofasta och en hade satt sitt barn i folkskolan.[32]

I ett brev från Marsfjäll den 10 maj 1918 konstaterade hon att det inte kommit några barn till skolan som skulle börja den 7 januari. Efter vidtagna åtgärder kom tre barn, så skolan kunde komma igång den 15 januari. Efter den 21 februari infann sig ytterligare fyra barn med hjälp av skoltillsyningsmannen. Två barn hade uteblivit helt. [33]

I ett telegram från lappfogde Erik Bergström i Västerbotten till Vitalis Karnell 12 juni 1917 skriver Bergström att:

Alice Johansson sitter sysslolös emedan inga barn infunnit sig i hennes skola ifrågavarande fader [namn på fadern] i har skänkt bort desamma till bofasta personer åtgärder synes vidtagas för barnen snarast hämtas. Bergström.[34]

Det var vanligt med vykort på samer under början av 1900-talet. På vykortet står det "Nomadskola i Vilhelminafjällen".

Nomadskolinspektörens årsberättelser talar även de om ett utbrett samiskt motstånd mot nomadskolorna. I 1917 års årsberättelse redovisar Vitalis Karnell att 14 av 42 barn inte kommit till skolan trots vidtagna åtgärder. Frånvaron berodde på att föräldrar höll sina barn borta från skolan eller satte dem i Svenska Missionssällskapets skolor, alternativt i svenska småskolan.

1918 uteblev vart tredje barn från undervisningen. Nomadskolinspektören Vitalis Karnell angav att sju föräldrar sa sig blivit bofasta, vilket är helt möjligt, då det var vanligt med kombinationen jordbruk och renskötsel inom Västerbotten, eller att de "skänkt bort" sina barn till bönder, vilka kunde vara fastboende samer som Vitalis Karnell definierade som bönder och inte som samer. I Norrbotten hade ett tiotal barn uteblivit av sammanlagt 292 barn som gick på nomadskolan.[35]

Uppgivet skrev han i årsberättelsen 1917:

Lappen vill helst sätta sitt barn i skola om han behagar, när han behagar och varhelst han behagar[36]

Viss förståelse för motståndet i Västerbotten ägde nomadskolinspektören dock:

Jag kan medge, att den vandrande skolan har det svårare i Västerbotten än i andra län, och det är därför, att Västerbottens lappar icke som annorstädes bo i stora lappbyar eller lappkolonier på ett och samma viste under vår, sommar och höst, utan sitta en och en familj högst två på var sitt fjäll. [37]

Brev från Ammarnäs sameförening

Ammarnäs sameförening var en av de sameföreningar som representerade det samlade samiska motståndet mot nomadskolorna i Västerbotten. Föreningen skickade en skrivelse till nomadskoleinspektör (tidigare lappfogde i Västerbotten) Erik Bergström den 29 september 1920.

I skrivelsen menar sameföreningen att det var nomadskolan som var orsak till att samer lämnade renskötseln.

På grund av för utvarande flyttande Nomadskolreformen har splitrat lappbarnen. Det talas att en del bortskrifvit barnen som fosterbarn.

För det annat vågar föräldrar ej sända barnen till denna skola. Kanske blott för en kort tid eller några veckor. Kanske sedan skulle några av barnen sändas såsom till Ulriksdal fasta Nomadskola.

Vi same äro mycket tacksamma om vi får en skola i Ammarnäs anårnad såsom fast barnhem i liknar de Gargnäs missions folkskolas undervisning.

Det visar tydligt hvar följden har blivit av Kåtaskola systemet att en del nomadföräldrar skrifvet bort sina barn åt bofasta till fosterbarn. Och en del barn ägnade Nomader har uteslutat nomadlivet.

Underskrivet på föreningens vägnar A. From, Nils Sivert Johansson och Sivert A. Andersson.[38]

Breven om förhållanden vid nomadskolan

Det finns ett stort antal brev bevarade till eftervärlden skrivna av lärarna vid nomadskolan. De breven finns i dag på landsarkivet i Härnösand. Breven var ställda till nomadskoleinspektörerna och vittnar om de livsvillkor och svårigheter som uppstod vid de upprättade nomadskolorna.

De problem som tas upp i breven handlade ofta om grundläggande frågor och hur de skulle lösas.[39]

Problemen i Norrbotten var mest knutna till att undervisning, främst i den vandrande nomadskolan, inte kunde anpassas till renskötselns rytm. Lärarinnorna klagar på att de var tvungna att avbryta undervisningen när det var dags för flyttning.

Magda Larsson skrev uppgivet den 14 oktober 1917:

Som jag vid telefonsamtal med Nomadskolinspektören häromdagen sade så har jag måst lämna lapparna

emedan de framhärdade i sitt företag att hålla sina barn från skolan. När de bryta upp från Tarfalajaure för sin vinterflyttning visste jag ingen annan råd än att resa från dem. Alla mina föreställningar och böner hjälpte ej.[40]

Anna Maria Blind skrev den 17 september 1917 att när hon började skolan den 1 september infann sig fem barn, men nu var det bara tre i skolan, då två flyttat till Döderskogen med renarna. Två skolpliktiga barn var fortfarande kvar på sommarlandet, men hon visste inte när föräldrarna skulle få ihop sina renar så att barnen kunde komma till skolan.

Problem med flyttningar påverkade undervisningstiden. Stina Kemi skrev uppgivet att mellan den 26 oktober och 15 november 1917 hade hon endast kunnat bedriva undervisning en dag.[41]

I ett långt och innehållsrikt brev av en okänd lärare, troligen Magda Larsson[42], om alla problem som uppstod i samband med en flytt från finnmarken i Norge hösten 1917 står det:

Nu säga, lapparna här att de måste flytta härifrån i slutet av september månad, ty inom den första oktober skall de vara över gränsen till Sverige. Nu flyttar jag med om jag kan få någon av lapparna att taga skolkåtan med. Lapparna säger att det gå icke flytta med skolkåtan, ty de göra icke så många längre uppehåll under flyttningarna. […]Skall jag följa med så ska jag försöka att hålla skola för lapparna stanna några dagar.

Det största hindret och det som var lärarnas stora bekymmer var utbildningens resultat när all undervisning skulle ske på svenska, eftersom de samiska barnen för det mesta var helt samiskspråkiga. Läraren Magda Larsson tar även upp detta i sitt långa brev till nomadskoleinspektören. Hon var helt förtvivlad och visste inte vad hon skulle ta sig till eftersom hon inte kunde barnens språk och de inte kunde hennes språk. Undervisningen fick ske genom att hon visade och pekade på saker och ting. Hon beskriver vidare i sitt brev att i kristendomsundervisningen kom hon ingen vart, eftersom hon inte kunde göra sig förstådd på samiska och barnen inte förstod svenska.

Hon berättar att hon hoppades på att få fortsätta hålla skola ytterligare en tid för att det så småningom skulle gå bättre.

Samtliga vittnesmål om de svårigheter som lärarna upplevde att kommunicera med barnen på svenska kommer från Norrbotten. Nästan ingen av de samiska barnen talade svenska, och nästan ingen av nomadskolelärarna talade samiska. Lärarna var frustrerade över situationen. En av lärarna; Sara Nutti, föreslog i ett brev till nomadskolinspektör Erik Bergström[43] att undervisningen i vandrande skolan skulle förlängas till fyra år:

… lappbarnen finge gå fyra år i småskolan på grund av, att uti främmande språk bör inläras, ty det är för svårt annars att hinna med kursen.

Breven vittnar om att skolkåtornas konstruktion var ett återkommande bekymmer varje år. Lärarna berättar om svårigheter att finna kåtastänger till skolor som hålls i kåtor till att befintliga lokaler var små och trånga. Läraren Sara Kemi i Lannavara beskrev i ett av sina brev en svår situation där hon beklagar sig och hellre vill använda sig av en torvkåta som skollokal (en permanent byggnad till skillnad mot den flyttbara tältkåtan) så att skolbarnen kunde vara kvar på en plats. [44]

Orsaken är den att skolan inga kåtastänger hade och lapparna hade inga till överlopps, vilka jag hade kunnat låna. Ej heller kunde jag hålla i de två kvarvarande kåtorna på grund av den trafik, som pågick (på grund) därav att lapparna just då voro efter renarna. Hade det funnits en torvkåta hade jag kunnat ha skola hela tiden. […].

Även John H. Nilsson, som inte angett i vilken by han var stationerad, hade problem med hushållskåtan som var för trång att både vara bostad och matsal för barnen. Nilsson var, liksom sin lärarkollega Sara Kemi, praktisk i sitt tänkande och föreslog inkvartering av barnen hos de bofasta bönderna i deras gårdar. Det var visserligen emot nomadskolans intentioner; skolbarnen skulle ju leva så ”samiskt-nomadiskt” som möjligt för att inte lockas ifrån renskötsellivet. [45]

Då det går ganska svårt att få en hushållerska av lappsk börd. De anse kåtan var för liten för 15 barna att spisa – Jag anser det samma – så att det blir väl inte riktigt passande än man har tvenne kåtor, denna bygges nu bör vara 4,2 meter i fyrkant frågar jag härmed vördsamt om jag får placera alla barnen i gårdarna denna gång och får jag betala för dagen. Jag tror dom tar ej under 1:50.

Fattigdom var en orsak till att inte barnen kom till skolan, när familjerna själva måste stå för kostnaderna för mat och hushåll. Alice Johansson i Rensjön skrev vädjande i ett brev[46] till nomadskolinspektören gällande en fattig änka som hade fem skolpliktiga barn, vilka var angelägna att få gå i skolan. Johansson bad om att inspektören skulle hjälpa till och subventionera barnens hushållsavgifter, även till kläder om det var möjligt.

Detta brev är ett av många där lärarna var tvungna att ta tag i problem som låg utanför nomadskolans regelsystem.

Det var överlag brist på finansiella medel i statskassan, eftersom det var mitt under första världskriget. Det hade även inverkan på nomadskolans dagliga verksamhet.

En annan lärare,Sigrid Johansson, skrev och bad om att få sluta skolan tidigare och skicka hem

skolbarnen, då hon endast hade ett kilo havregryn kvar som skulle räcka till den månad som återstod av skolterminen. Det var inte heller möjligt att handla av de samer som bodde i området, eftersom de själva inte hade mat att undvara, och andra ville inte lämna kredit.[47]

Det var den så kallade Nomadskolestadgan som reglerade att endast samiska barn vars föräldrar var nomadiserande renskötare kunde gå i nomadskolan.

I lärarnas brev framkommer det att lärarna hade problem med att definiera vilka barn som fick gå i nomadskola. Lärarna hade problem med att definiera in barnen i rätt kategori. Ibland ägnade sig renskötande samer åt småjordbruk i kombination med jakt och fiske. Inga kategorier var renodlade.

I Norrbotten ifrågasattes skogssamernas rätt att skicka sina barn till nomadskolan, eftersom de inte var nomadiserande utan bofasta, bedrev renskötsel i skogslandet och inte flyttade mellan fjäll och skogsland som de så kallade fjällrenskötande samerna gjorde.

Nomadskoleläraren John H. Nilsson frågade i ett brev ställt till nomadskoleinspektören Vitalis Karnell om den skogssamiska familjen Seväs barn hade rätt att gå i nomadskola. Den frågan behandlades under flera år.[48] Georg Bergfors som var rektor för nomadskolseminariet i Vittangi, tillika komminister i Vittangi församling, skrev till nomadskolinspektören Vitalis Karnell om han med vissa undantag kunde tänka sig att anta skogssamiska barn till nomadskolan:

Det torde väl vara bäst att de få sätta sig i skolan utan vidare, då dessa lappar inte ha någon kontakt med jordbruksnäringarna, utan leva i kåta hela sitt lif såsom fjällapparna göra.[49]

Enligt källorna, tycks inte familjens barn fått rätt att gå i nomadskola. Läraren Sara Nutti beskrev i ett brev daterat 1920 om familjens svåra levnadssituation.[50] Hon var väl medveten om att skogssamernas barn ännu inte hade rätt att gå i nomadskola. Ett undantag för denna familj ansåg hon vara på plats, då de enligt Nutti inte kunde liknas vid Västerbottens skogssamer som blivit helt bofasta och enligt det dåtida synsättet levde ”i bekvämlighet”.

Skolkåtorna

Några av de lärare som var verksamma i nomadskolan skrev i efterhand böcker och beskrev vad de sett och upplevt där. I sina böcker kom de också med konkreta förslag på vad som skulle kunna förbättras.

En av författarna och den före detta nomadskoleläraren Kally Holmström beskriver i sin bok

Arbetet vid nomadskolan var präglat av ensamhet med ständiga hälsomässiga påfrestningar orsakade av de kalla och dragiga kåtorna.

Nomadskola att arbetet vid nomadskolan var präglat av ensamhet med ständiga hälsomässiga påfrestningar orsakade av de kalla och dragiga kåtorna.[51] Efter några år sökte hon sig bort från nomadskolan.

I boken beskrev Holmström hur de renskötande samerna allt mer sökte sig till ett bekvämare liv med bättre bostäder, sundare kost och önskan om en bättre utbildning. Holmström menade att renskötare lämnade sitt traditionella liv till stor del beroende på skolkåtorna. Hon var kritisk till hela nomadskolan med tält- och torvkåtorna som hon ansåg vara förkastliga som undervisningslokaler. De var kalla, fuktiga och fyllda av rök, och myggplågan frestade på. Hushållskåtorna var hälsovådliga enligt henne och borde dömas ut som bostäder. Hon namnger inte nomadskolinspektör Vitalis Karnell vid namn, men går till hårt angrepp mot hans syn på att nomadskolbarn inte skulle äta med kniv och gaffel. Hon förespråkade fasta skolor med god hygien.

I bokens sista kapitel: *Skola – vän eller fiende?* för Kally Holmström en lång diskussion och menar att nomadskolan var ”nomadlivets och lapparnas fiende numro ett”. Hon främjade sig från det socialdarwinistiska synsätt som präglat nomadskolan:

Jag har inte undgått att under mina lappmarksår finna, att det altför ofta ser ned på lappmarkens urinvånare […] samma överlägsna inställning har också förekommit gentemot de lärarkrafter, som arbetar bland nomaderna.[52]

I Jonas Saarinens [pseudonym] bok *Jössa Långben – nomadlärarinna* berättar en anonym nomadskollärare som är utbildad folkskollärare från Norrlands inland och uppväxt inom samiskt område att hon tjänstgjort vid nomadskolan i Vaisaluokta. Hon berättar om en usel skolmiljö:

I skolan finns en enda ynklig kamin. När vi kommer för att börja är ofta bläckhornen bottenfrusna. De barn som sitter vid kaminen svettas. De andra måste ha skinnpälsarna på hela lektionerna.

I hennes bostad fryser hon, vattnet i köket fryser och korkmattorna spricker i kölden. Barnen bodde ”i de eländigaste träkåtor”, på jordgolvet var det enbart ris under bäddarna. Hon kallade byggnaderna för *missfoster, antingen man kallade dem hus eller kåta.* På jordgolvet skulle skolbarnen sköta all hygien. Kläderna skulle hängas på tork i samma kåta som maten skulle lagas och ätas.[53]

Påvisade som hälsofarliga

Både hushållskåtorna och skolkåtorna visade sig vara hälsovådliga. Det framkom redan år 1919 när 75 renskötande samer från Jukkasjärvi i en skrivelse till Kunglig Majestät (regeringen) angående hälsoriskerna för barnen vid de nyuppförda fasta skolbyggnaderna i form av fyrkantiga, ej flyttbara kåtor, gjorda av brädor i trä.

Skrivelsen från ett flertal samebyar motsatte sig uppförande av torvkåtor som hushållskåtor:

… barnen, som bott i dem blivit långt mer angripna av sjukdomar än de som bott inackorderade i gårdarna, och dels har det blivit svårt, då en del insjuknat mitt i den stojande och lekande friska skaran sköta de sjuka.

Det ledde i sin tur till att undervisningen blev lidande på grund av den osunda ordningen. I skrivelsen anhöll de om att bli befriade från nomadskolan och att alla barn som fyllt åtta år skulle gå i ordenliga skolor. [54]

Gustav Park tog fasta på denna skrivelse vid sitt föredrag: ”Är tiden mogen för kåtaskolan och hushållskåtornas slopande” vid det samiska landsmötet i Arvidsjaur 1937. Park ägnade mycket tid i sitt föredrag åt att beskriva den hälsofarliga miljö som skol- och hushållskåtorna utgjorde. Han byggde sin argumentation på ett flertal läkarberättelser som visat på hur hushållskåtorna blev fuktiga vid hushållsbestyr, och hur de under den kalla tiden var svåra att få varma. Skolbarnen låg för tätt på för små utrymmen. Epidemier och förkylningar avlöste varandra. Tuberkulosen hade ökat bland fjällsamerna och de stod i visst sammanhang med de ohygieniska kåtaskolorna och även vid vissa av de fasta nomadskolorna. Park var inte sen att dra slutsatsen att hushållskåtorna redan hade ställt till problem alltför länge:

Beklagligt nog, ha dess kåtor redan fått grundläggande ohälsa hos många ungdomar i 20 års tid[55]

Vid samma landsmöte kunde nomadläraren Karl Johansson, som arbetat i Änge nomadskola, berätta om ett stort dysenteriepidemiutbrott vid Killige nomadskola, på grund av dåligt vatten, under läsåret 1932–33. Vid skolan fanns totalt 70–80 elever och i varje hushållskåta sov och åt 13–14 barn, vilket ökade smittorisken avsevärt. Innan barnen fick komma till epidemisjukhuset i Gällivare blev förhållandena i hushållskåtorna; ”rent av upprörande ur hygienisk synpunkt”. Två dödsfall hade inträffat på grund av hushållskåtorna.[56]

I boken *Jössa Långben nomadlärarinnan* finns en beskrivning av när en mässlingsepidemi bryter ut i Vaisaloukta:

De ligger packade som sardiner i kåtorna och infektionen spred sig våldsamt.

Valborgsmässoafton 1939 i en hushållskåta i Jukkasjärvi. Husmodern som stoppar om barnen under ranorna heter Ingrid Gaup. Pojkarna är från vänster, Erik, Gustav och Enok Pingi, Lars, Anders och Nils E. Nutti och Anders Huuva.

Harald Viktorin beskriver i boken att femtio av barnen snabbt blev sjuka, och lektionssalen fick fungera som sjukrum för de minsta. De större barnen var på grund av smittorisken åtskilda och fick sova i hushållskåtorna:

I kåtorna hade barnen naturligtvis inga andra sängkläder än fällar, madrasser och filtar. Det skulle ju bevars vara nomadmässigt.[57]

Nomadskolefullmäktige

1925 inrättades nomadskolefullmäktige som bestod av föräldrarepresentanter och leddes av nomadskoleinspektören som fungerade som ordförande för sammanträden och förde protokoll. Nomadskolefullmäktige hade endast en rådgivande funktion och ingen beslutande funktion.

Till varje nomadskola hörde en nomadskolefullmäktige. Vid genomläsning av protokoll framkommer det att nomadskoleinspektörens ord var avgörande när beslut skulle tas.[58]

Man kan dock se att föräldrar och även andra samer som blivit kallade till sammanträdena av nomadskolinspektören tog upp frågor rörande nomadskolans verksamhet.

I flera fall rör det sig om enskilda ledamöters personliga åsikter i detaljfrågor. Flera frågeställningar kom dock att ta upp mer grundläggande frågor. I dessa fall kan man se att det fanns en samlad samisk vilja gällande nomadskolans verksamhet.

Slopande av hushållskåtorna till förmån för undervisning och inkvartering i vanliga hus var en vanligt förekommande fråga inom fullmäktige i Norrbotten.

Vid nomadskolfullmäktiges sammanträde i Könkämä i nordligaste Norrbotten den 12 mars 1927 ville föräldrarna att inkvarteringen skulle ske i hus och inte i bristfälliga hushållskåtor. Man menade att hushållskåtorna lutade så mycket att barnen kunde göra sig illa.

I protokoll från enskilda i fullmäktige i Saarivouma den 28 mars 1927 och vid fullmäktige i Gällivare den 24 mars 1933 framfördes krav om slopande av hushållskåtorna. Vid det senare tillfället uttryckte den vikarierande nomadskoleinspektören Waldemar Gardham: *att kåtasystemet ägde det allra närmaste samband med lapparnas sedvänjor.*

Vid fullmäktige i Sirkas och Tuorpon den 27 mars 1933 framfördes åsikten att hushållskåtorna inte var lämpliga, då de låg på sur mark. Gardham sa vid detta möte att han funnit god ordning, renlighet samt trevnad, mer än han kunde förvänta sig, och höll med om att platsen inte var den lämpligaste, men han kunde inte göra något åt det.

Vid nomadskolefullmäktige i Unna čearru/Sörkaitum, Báste čearru/Mellanbyn och Girjas

De ohygieniska förhållandena var svåra. Tvätt av kläder skedde i kåtan och vattnet spilldes ut på golvet, och det var en unken lukt.

Sameby/Norrkaitum sameby den 26 mars 1934 framhöll föräldrarna samfällt att hushållskåtorna i Killinge borde bytas ut mot riktiga skolhem. De ohygieniska förhållandena var svåra. Tvätt av kläder skedde i kåtan och vattnet spilldes ut på golvet, och det var en unken lukt. Inför kommande vinter ville fullmäktige att inkvartering skulle ske i någon bondgård.

Vid nomadskolefullmäktige i Saarivouma den 28 mars 1927 kom det upp ett önskemål om att det skulle insättas golv i hushållskåtorna. Nomadskolinspektör Erik Bergström ansåg att det inte skulle vara något framsteg att sätta i golv, men prov skulle göras.

Inget kom att hända under nomadskolinspektör Erik Bergströms tid, i denna fråga.

Vid nomadskolefullmäktige i Gällivare den 24 mars 1933 och i Talma den 28 mars samma år kom frågan upp på nytt. I protokollet från Talma går det att läsa att de även önskade att det skulle införskaffas sängar.

Intressant notering i detta protokoll är att de ville få nomadskollagen tryckt på finska, så att föräldrarna kunde förstå den.

I Jämtland där vinterkursen alltid förlades till Änge nomadskola[59] ansåg fullmäktige i Sösjö lappby den 13 januari 1934 att det var underligt att sommarens visteskola och skolhushållet skulle vara förlagda till rökiga kåtor, då familjerna redan bodde i hus. Ett långt och innehållsrikt protokoll finns från nomadskolfullmäktige för Frostvikens norra/Voernese, Frostvikens mellersta/Ohredahke och Frostvikens södra/Raedtjevaerie samebyar den 8 januari 1934, där fullmäktige förordar att alla vistesskolor i Jämtland skulle avvecklas. Kåtaskolsystemet hade inget att göra med om man stannade kvar som renskötare eller inte, menade man:

Nomadlivet lära sig barnen bäst av föräldrarna, och de bli nomader om blott de ekonomiska förutsättningarna för renskötseln äro för handen.

Den 2 juli 1927 framförde fullmäktige i Gran och Rans samebyar i Ammarnäs åsikten att en central nomadskola för nomaderna skulle byggas i Skarvsjöby, inom Stensele. Även visteskolorna skulle flyttas till Skarvsjöby. Samma åsikt framfördes vid fullmäktige i Ubmeje tjeälldie/Umbyn den 24 juni 1927. Inom Västerbotten var uppfattningen samstämmig att undervisningen skulle ske i vanliga hus. Om kåtor skulle användas skulle de vara i direkt närhet till den föreslagna skolan i Skarvsjöby.

Avslutande diskussion

Det samiska motståndet mot nomadskolan var tydlig redan vid dess inrättande. Det fanns en vilja att få behålla det gamla skolsystemet, där den huvudsakliga utbildningen bedrevs av Svenska Missionssällskapet. Den samiska viljan var att få en utbildning som bedrevs i vanliga hus och kunskapsmässigt var på samma nivå som den folkskolan gav. Vid det samiska landsmötet i Östersund år 1918 var ett av kraven att missionsskolorna åter skulle öppnas för samernas barn. Utbildningstiden ansågs vara för kort och gav inte en tillräcklig grund att stå på. Inom främst Västerbotten kom många att vägra sätta sina barn i nomadskolan. De sattes i stället i folkskolan eller vid någon av missionsskolorna som fanns kvar för skogssamiska och bofasta samers barn. Ett annat sätt att slippa undan nomadskolan var att barnen folkbokfördes hos någon bofast släkting eller granne.

Att motståndet i Västerbotten var särskilt starkt berodde dels på att många samer bedrev kombinationsnäringar, renskötsel och jordbruk, samt det som Vitalis Karnell påpekar i sin årsberättelse 1917 att renskötseln inom Västerbotten var mer sammanhållen familjevis och mer spridd än i Jämtland och Norrbotten, där renskötseln var mer organiserad gruppvis inom samebyarna. Det går att skönja att även de lokala förhållandena inom Vilhelmina församling starkt har påverkat motståndet, då de flesta av dem som inte kom till nomadskolan var från Vilhelmina.

Sameföreningen i Ammarnäs säger i sin skrivelse 1920 att nomadskolan i sin dåvarande form var anledning till att samer lämnade renskötseln; den splittrade samerna och de önskade att de skulle få en skola i Ammarnäs som liknade svenska missionssällskapets skola i Gargnäs. Denna skrivelse är viktig eftersom den summerar de samiska tankarna om nomadskolan vid denna tid. Den beskriver ett motstånd samtidigt som den visar på vilken typ av skola man ville ha – och det var inte nomadskolan.

Motståndet kom att klinga ut, men kritiken mot både den vandrande och den fasta nomadskolan kom att fortgå under hela den tid denna uppsats behandlar 1918–1937.

Genom nomadskolfullmäktiges protokoll går det att se att under hela tiden mellan 1925 och 1933 fanns det en samisk vilja att undervisningen skulle ske i riktiga hus.

Klagomålen om de missförhållanden som fanns vid de fasta nomadskolorna med sina hushållskåtor var ständigt återkommande. Förbättringsåtgärder, som att sätta in golv i kåtorna förbigicks. Kåtorna bevisades vara hälsofarliga, och epidemier kostade till och med liv på grund av sanitära brister och trångboddhet.

Trots uttalade samiska röster blev det inga förbättringar. Undervisningstiden kom att utökas,

men formerna för nomadskolan kom att kvarstå under i stort sett hela 1930-talet.

Lärarinnorna vid skolorna har genom sina brev beskrivit en verklighet ur det dagliga skollivets horisont. De verkade i en nomadskola som inte stämde överens med den verklighet myndigheten ställt upp. Den vandrande skolan var inte anpassad till renskötselns årsrytm. Det var svårt att bedriva undervisning i kåtorna. All undervisning skulle ske på svenska, och i Norrbotten gick det knappt att bedriva undervisning. Barnen förstod inte vad läraren sa och läraren kunde inte nå fram till barnen.

Tyvärr har vi inte tillgång till någon statistik eller undersökning som säger oss vilka följder det blev av att all undervisning skedde på svenska.

Efter det samiska landsmötet 1937, där den vandrande skolans skolkåtor och hushållskåtor dömdes ut, kom ett reformarbete att påbörjas med den då tillträdande nomadskolinspektören Carl Axel Calleberg. Nomadskolan kom att reformeras i grunden. Den fasta nomadskolan med sina skolkåtor och hushållskåtor kom att läggas ned en efter en och ersättas med ett flertal sameskolor i riktiga skolhus.

Vad som hade skett utan den samiska rösten med sina skrivelser och landmöten i Östersund 1918 och i Arvidsjaur 1937 är svårt att säga.

Författaren

Erik-Oscar Oscarsson f.1954 i Stensele, präst, komminister i Norsjö församling, tidigare Kyrkoherde och stiftsadjunkt för sydsamiskt församlingsarbete i Härnösands stift. Förste ersättare för partiet Landspartiet svenska samerna i Sametinget. Forskningsintressen omfattade samisk skolhistoria, rasism mot samer samt samisk organisations historia. Har medverkat i ett flertal artiklar antologier och skrifter.

Arkiv

Riksarkivet
Ecklesiastik – utbildningsdepartementet
Konseljakt 21 februari 1913 Nr 70.
Riksarkivet; Härnösands landsarkiv.
D III: A1. Nomadskolfullmäktige. Sammanträden.
D IV:1 Inspektörsberättelser.
E I: a:1. Nomadskoleinspektörens arkiv. Lärarinnebrev.
G IX. Domkapitel Luleå. Nomad- o folkskoleinspektörenas berättelser.
P 1:1 Vilhelmina kyrkoarkiv.

Offentliga tryck

Riksdagens protokoll lördagen den 11 mars 1916 1:a kammaren punkt 163. Anslag till skolgång till fattiga barn i Hotagen och Frostvikens församlingar.

Litteratur

Holmström, Kally.(1938) *Nomadskola.* [Stockholm]

Lundmark, Lennart. (2002) a, Lappen *är ombytlig ostadig och obekväm. Svensk samepolitik i rasismens tidevarv.* [Umeå]

Park, Gustav. [utg.]. (1938) *Det svenska samefolket allmänna landsmöte i Arvidsjaur den 4–7 oktober 1937.* [Stensele]

Ruong, Israel och Maja. (1985) Index till Samefolkets Egen Tidning 1918–1973, med historisk kommentar. [Östersund]

Saarinen, Jonas [pseudonym Harald Viktorin] (1955) *Jössa Långben – Nomadlärarinna.* [Stockholm]

Sjögren, David. (2014) Kyrkstaden Fatmomakke i historisk belysning: Platsens betydelse och dess andliga, politiska och kulturella verksamhetsformer från 1700-talets slut till 1900-talets mitt. I Lindmark, Daniel & Norlin, Björn & Sjögren, David [red]. *Kyrkliga strukturer och platsbundna kulturer. Vilhelmina pastorat 200 år.*[Umeå]

Tomasson, Torkel [utg.]. (1918) *Svenska Lappars landsmöte i Östersund den 5–9 februari 1918.* [Uppsala]

Åhren, Ingvar. (1985) *Änge lappbarnhem – sameskola 1885–1985.* [Härnösand]

Tidningsartiklar

Umeåbladet (upphört 31/5 1951) den 12 september 1917 *Lapparna som underhålla sina barn skolgång.*

Umeåbladet (upphört 31/5 1951) den 12 april 1918 Inspektör *Karnells kåtaskolor. Historien om en lappgosses vandringar. Skandalösa förhållanden.*

Umeåbladet(upphört 31/5 1951) den 29 juni 1918. *Nomadbarna måste gå i nomadskola.*

Noter

1 Citatet kommer från ett uttalande av den vikarierande nomadskoleinspektören Waldemar Gardham i ett protokoll från nomadskolefullmäktiges möte i Gällivare den 24 mars 1933.Riksarkivet. Härnösands landsarkiv DIII :A1 Nomadskolfullmäktige Sammanträden.

2 Svenska lapparnas landsmöte i Östersund, den 5–9 februari 1918. Landsmötet var de svenska samernas första sammankomst, där man samlades från hela Sverige för att framlägga samernas önskemål för den egna saken. Mötet arrangerades av Vilhelmina – Åsele lappförening. Se; Tomasson, Torkel [utg.]. *Svenska Lappars landsmöte i Östersund 1918. [Uppsala]:* s. 7–8.

3 Park, Gustav. [utg.] (1938) *Det svenska samefolket allmänna landsmöte i Arvidsjaur den 4–7 oktober 1937.* [Stensele].

4 Riksarkivet. Härnösands landsarkiv D IV.1 Nomadskoleinspektörens arkiv. Inspektörsberättelser.

5 Riksarkivet. Härnösands landsarkiv D III: A1. Nomadskolefullmäktige. Sammanträden.

6 Riksarkivet. Härnösands landsarkiv EI: a:1 Nomadskoleinspektörens arkiv. Lärarinnebrev.

7 Lappfogden var en del av det sk. Lappväsendet, en myndighet som instiftades under slutet av 1800-talet. Lappfogden var den ämbetsman som på regional nivå företrädde den svenska kronan gentemot samerna. Lappfogden ansvarade för att renskötarna bedrev en ”god” renskötsel. Han ansvarade också för kommunens fattig- och barnavård bland samerna och beslutade över vilka barn som skulle gå i nomadskolan. 1971 i samband med revideringen av rennäringslagen övergick lappfogdesystemet till länsstyrelserna.

8 I skolkåtan bedrevs undervisning och i hushållskåtorna bodde barnen.

9 Lundmark, Lennart. (2002) a, *Lappen är ombytlig, ostadig och obekväm”. Svensk samepolitik i rasismens tidevarv.* [Umeå]: s. 81.

10 Park, Gustav. [utg]. (1938) *Det svenska samefolket allmänna landsmöte i Arvidsjaur den 4–7 oktober 1937.* [Stensele] s. 61–64 o 171–185.

11 Holmström, Kally. (1938) *Nomadskola.* [Stockholm] samt Saarinen, Jonas [Pseudonym Viktorin, Harald] (1955) *Jössa* Långben – Nomadlärarinna. [Stockholm].

12 Tomasson, Torkel [utg]. *Svenska Lappars landsmöte i Östersund 1918. [Uppsala]:* s. 113.

13 Gustav Park levde mellan åren 1886–1968 och var samisk företrädare i flera samiska frågor 1918–1960. Han var Svenska samernas riskförbunds ordförande 1940–1950 och redaktör för Samefolkets egen tidning 1940–1959.

14 Tomasson, Torkel [utg]. *Svenska Lappars landsmöte i Östersund 1918. [Uppsala]:* s. 113.

15 Ibid s. 118–122 o 128–129.
16 Ibid s. 123–126.
17 Ibid. s. 130–134.
18 Ibid. s. 135.
19 Ibid. s. 151.
20 Ruong, Israel och Maja (1985) *Index till Samefolkets egen tidning*. [Östersund] s. 87–104.
21 Tomasson, Torkel [utg]. *Svenska Lappars landsmöte i Östersund 1918. [Uppsala]: s. 25.*
22 Ibid. s. 26 och Riksdagens protokoll lördagen den 11 mars 1916 1:a kammaren punkt 163. Anslag till skolgång till fattiga barn i Hotagen och Frostvikens församlingar.
23 Ibid s. 28.
24 Sjögren, David 2014 Kyrkstaden Fatmomakke i historisk belysning: Platsens betydelse och dess andliga, politiska och kulturella verksamhetsformer från 1700-talets slut till 1900-talets mitt. I Lindmark, Daniel & Norlin, Björn & Sjögren, David [red]. *Kyrkliga strukturer och platsbundna kulturer. Vilhelmina pastorat 200 år.*[Umeå]. s. 100–106.
25 Riksarkivet. Landsarkivet Härnösand P1.1 Vilhelmina kyrkoarkiv.
26 Riksarkivet. Konseljakt 21 februari 1913 Nr 70. Vilhelmina församlings yttrande.
27 Riksarkivet. Konseljakt 21 februari 1913 Nr 70. Domkapitlet i Luleås yttrande.
28 Lundmark Lennart 2002. *Lappen är ombytlig, ostadig och obekväm.*[Umeå] s. 81–82.
29 Umeåbladet 12 september 1917.
30 Brev till nomadskoleinspektören Vitalis Karnell från Ragnar Sahlström den 23 maj 1917. I Riksarkivet. Härnösands landsarkiv. EI:a:1 Nomadskoleinspektörens arkiv. Lärarinnebrev.
31 Lappmöte var när samer samlades, oftast i samband med kyrkhelg eller marknad.
32 Brev från Signe Frank till nomadskoleinspektören Vitalis Karnell den 9 januari 1918.
33 Brev till nomadskoleinspektör Vitalis Karnell, från Signe Frank den 12 januari 1917 och 10 maj 1917 I Riksarkivet Härnösands landsarkiv E: 1 a1 Nomadskoleinspektörens arkiv. Lärarinnebrev.
34 Telegram till nomadskoleinspektör Vitalis Karnell från lappfogde Erik Bergström. I Riksarkivet Härnösands landsarkiv E: 1 a1 Nomadskoleinspektörens arkiv. Lärarinnebrev.
35 Riksarkivet. Härnösands landsarkiv D IV: 1 Inspektörsberättelser Vitalis Karnell 1918.
36 Riksarkivet. Härnösands landsarkiv D IV: 1 Inspektörsberättelser Vitalis Karnell 1917.
37 Riksarkivet. Härnösands landsarkiv D IV: 1 Inspektörernas berättelser Vitalis Karnell 1917.
38 Ibid.
39 Samtliga brev i detta kapitel ur Riksarkivet Härnösands landsarkiv EI: a:1 Nomadskolinspektörens arkiv, om inte annat anges.
40 Brev från Magda Larsson den 14 oktober 1917. Riksarkivet. Härnösands landsarkiv E I: a:1 Nomadskolinspektörens arkiv.
41 Brev från Stina Kemi den 6 november 1917 Riksarkivet. Härnösands landsarkiv EI: a:1 Nomadskolinspektörens arkiv.
42 Antagandet bygger på jämförelser av handstil i andra brev från Magda Larsson.
43 Brev till nomadskolinspektör Erik Bergström från Stina Nutti, Murjek 27/9 1920 l landsarkiv EI: a:1 Nomadskolinspektörens arkiv.
44 Brev till nomadskolinspektör Vitalis Karnell från Stina Kemi Lannavara 6/11 1917 l landsarkiv E I: a:1 Nomadskolinspektörens arkiv.
45 Brev till nomadskolinspektör Vitalis Karnell från John H. Nilsson 20/12 1917 l landsarkiv E I: a:1 Nomadskolinspektörens arkiv.
46 Brev till nomadskolinspektör Vitalis Karnell från Alice Johansson Rensjön 10/9 1917 l landsarkiv EI: a:1 Nomadskolinspektörens arkiv.
47 Brev till nomadskolinspektör Vitalis Karnell från Sigrid Johansson 25/9 1918 l landsarkiv E I: a:1 Nomadskolinspektörens arkiv.
48 Brev till nomadskolinspektör Vitalis Karnell från John H. Nilsson 20/12 1917 l landsarkiv E I: a:1 Nomadskolinspektörens arkiv.
49 Brev till nomadskolinspektör Vitalis Karnell från Georg Bergfors 4/2 1917 l landsarkiv E I: a:1 Nomadskolinspektörens arkiv.
50 Brev till nomadskolinspektör Erik Bergström från Sara Nutti Murjek 21/5 1920 l landsarkiv E I: a:1 Nomadskolinspektörens arkiv.
51 Holmström, Kally.(1938) *Nomadskola.* [Stockholm].
52 Ibid s. 198–206.
53 Saarinen, Jonas [pseudonym för Harald Viktorin] (1955) *Jössa Långben – Nomadlärarinna*. [Stockholm].
54 Park, Gustav. [utg.]. (1938) *Det svenska samefolket allmänna landsmöte i Arvidsjaur den 4–7 oktober 1937*. [Stensele]: s. 180–182.
55 Ibid s. 181.
56 Ibid s. 62–63.
57 Saarinen, Jonas [pseudonym Harald Viktorin] (1955) *Jössa Långben – Nomadlärarinna*. [Stockholm]: s. 145.
58 Härnösands landsarkiv D III: A1 Nomadskolfullmäktige Sammanträdesprotokoll. Hela kapitlet omfattar detta arkiv.
59 Änge nomadskola var förlagd i det som tidigare varit Svenska Missionssällskapets skola. Se; Åhren, Ingvar.(1985) Änge lappbarnhem – sameskola 1885–*1985*.[Härnösand].

Internáhtas
njárbes jukca
ja garraláibi
eahkesbiebmun

olgun garjját
boaguste
midjiide

Internatets
tunna välling
och hårt bröd
till kvällsmat

ute
skrattar kråkorna
åt oss

Från sameskolans sista fortsättningskurs, en så kallad fältstudiekurs i Lainiovuoma samebys sommarbetesland i Troms fylke i Norge.

Av Lars Thomasson

Samebarns skolgång i en brytningstid

En tidsbild från några års arbete i ledningen för sameskolan

UNDER NÅGRA PERIODER på 1960-talet (1962–66) fick jag som t.f. nomadskolinspektör delta i den vidare utvecklingen av nomadskolan till en likvärdig del i det allmänna skolväsendet. Mitt tjänsteuppdrag hängde samman med de ledigheter den ordinarie inspektören Israel Ruong samtidigt gavs för arbete med samiska läromedel.

Enligt riksdagsbeslut 1962, efter utredningen *Samernas skolgång* (SOU 1960:41), skulle nomadskolan (senare sameskolan) fortsättningsvis bestå så länge samerna själva önskade det. Den skulle utgöra en alternativ skolform inom grundskolan för de samebarn, vars föräldrar valde sameskolan. Målsättningen skulle generellt vara densamma för sameskolan som för grundskolan i övrigt såväl kvantitativt som kvalitativt. Men anknytningen till den samiska kulturen skulle ge sameskolan dess särskilda karaktär, med inslag av samiska språk och samiskt stoff i orienteringsämnen. Valet mellan sameskolan och hemkommunens skola skulle också vara fritt hela skoltiden igenom. Skolpliktstiden utökades samtidigt för hela skolväsendet till nio år. Staten skulle också ha det direkta ansvaret för sameskolan vid sidan av den kommunala grundskolan.

Vid val av skolform skulle det subjektiva kriteriet gälla, det vill säga att själv få anse sig som same, till skillnad mot rennäringslagens bestämmelser om vad som krävdes för en same att få driva renskötsel. Det innebar ett viktigt principiellt ställningstagande, som senare också blev vägledande för rösträtten till Sametinget. Dessförinnan var ”nomadlapparnas”, det vill säga fjällsamernas barn, skyldiga att gå i nomadskola. Andra samebarn hade möjlighet men inte rättighet att göra det. Skogssamernas barn har därför

i regel inte gått i nomadskola. Det här medförde inte bara en segregering mellan samerna och samhället i övrigt, utan också mellan samerna inbördes. Det skogssamiska området är beläget i Norr- och Västerbotten.

Termen fjällsame respektive skogssame anknyter till två olika system av renskötsel, en mera stationär skogsrenskötsel med begränsade vandringar inom skogslandet och ofta i kombination med någon form av jordbruk och annan boskapsskötsel och en, i geografisk mening vidsträckt renskötsel, karakteriserad främst av flyttningar mellan sommarlanden i fjällen och vinterbetesmarkerna nere i skogslandet och vid kusten.

Nomadskolan bevarades de närmaste åren efter 1962 i stort som tidigare utom i fråga om den nya indelningen i låg- och mellanstadium, medan högstadiet kom att utformas med särskilda avdelningar i samverkan med grundskolan i Gällivare. Läsårstiderna förlängdes samtidigt för sameskolorna från 34 veckor till 39 veckor.

Under min tjänstgöringstid hörde skola och internat (skolhem) ännu samman. I början fanns åtta anläggningar i: Karesuando, Lannavaara, Jukkasjärvi, Gällivare, Jokkmokk och Arjeplog (BD-län), Tärnaby (AC-län) och Änge (Undersåker i Z-län). Men i Jukkasjärvi upphörde verksamheten inför läsåret 1963/64, då de flesta föräldrar föredrog att placera sina barn i kommunens skola inne i Kiruna. Sameskolornas elevantal hade efter hand minskat, från drygt 400 läsåret 1952/53 till 300 läsåret 1962/63. Men till samehögstadiets start i Gällivare läsåret 1964/65 kom 56 elever till årskurs 7 och bildade två separata klasser med samiska elever, utöver Gällivares egna sju klassavdelningar. Till det höga antalet bidrog också de samiska elever som olyckligtvis hamnat i skarven vid bytet från nomadskola till grundskola. Det gällde några elever som slutat efter sex års skolgång och några som gått i nomadskolans frivilliga sjunde år. Den här möjligheten gavs de här eleverna efter centralt beslut, och det uppfattades ju också som en klok åtgärd från samhällets sida.

Läroplanen för grundskolan (Lgr 62), blev från början vägledande i tillämpliga delar, men först med den nya läroplanen (Lgr 69), då jag lämnat förordnandet, fick sameskolan ett supplement, *Lgr 69:II Same* med närmare anvisningar för sameskolan om de specifika ämnena (samiska, slöjd, orienteringsämnen). Det blev viktigare att anamma de nya tankegångarna i Lgr 62 om lärarens frihet att disponera lärostoffet med elevernas bästa för ögonen än anvisningar i 1938 års nomadskolstadga eller 1956 års undervisningsplan för nomadskolan, som tidigare varit vägledande. ”Eleven i centrum” blev ett slags målsättning i allt skolarbete i den svenska grundskolan.

Inspektör och nomadskolfullmäktige

Ledningen av sameskolan utvecklades inte i takt med tidens krav på nya insatser och ökat ansvar. Sameskolans expedition fanns i Uppsala, där Israel Ruong som docent också var knuten till universitetets finsk-ugriska institution. Det med-

Nomadskolfullmäktige var föräldrar utsedda inom de samebyar som hörde till en sameskolas upptagningsområde.

förde många resor för att nå skolorna, lärarkåren, internatföreståndarna och all personal i övrigt, och inte minst att få följa arbetet med eleverna. Dit hörde också information, särskilt inför det helt nya högstadiet, men också kontakter med de kommunala skolornas ledningar, där i några fall varje enskilt elevval av skola kunde påverka dimensioneringen av klassavdelningar i såväl sameskolan som den kommunala skolan. Som nomadskolinspektör var jag direkt underställd Skolöverstyrelsen.

Inspektören var ensam, i samma person både inspektör, rektor, studierektor, arbetsledare och samtidigt ansvarig för en bra fungerande verksamhet, som i förlängningen hade betydelse för sameskolans renommé, bland samerna själva och i övrig omgivning.

Samernas eget inflytande över verksamheten fanns sedan tidigare formaliserat i de så kallade nomadskolfullmäktige. Det var föräldrar utsedda inom de samebyar som hörde till en sameskolas upptagningsområde. De skulle kallas till överläggning minst en gång årligen. Upplägget följde den ordning som då ännu gällde för sammanträden med samebyarna, där lappfogden var sammankallande, bestämde dagordningen, var ordförande och själv också svarade för protokollet. Jag fick ju själv följa den ordningen, men jag försökte göra överläggningarna så, att det föräldrarna ville att vi skulle tala om, också skulle vara det allra viktigaste, och den information jag gav hade de kanske redan hört talas om men det behövde kanske förklaras lite närmare.

Klasslärare och tillsynsmän – men inga tillsynslärare

Vid sameskolorna fanns i regel två till tre lärare utöver eventuella övningslärare. Men ingen av dem hade befattningen som arvoderad tillsynslärare i likhet med en kommunal skola, och det innebar att det inte fanns någon med lokalt ansvar för planering kring det gemensamma skolarbetet. En tillsynslärarbefattning borde ha varit särskilt angelägen vid små skolenheter av det här slaget. Däremot fanns vid varje enhet en tillsynsman, som svarade för vissa ekonomiska frågor knutna till skolan och internatet. Ett par av de äldre lärarna började dock inofficiellt att självmant använda titeln rektor i sina kontakter med det omgivande samhället.

På så gott som alla lärartjänster med samma krav på behörighet som i skolväsendet i övrigt fanns under min tjänstgöringstid behöriga lärare men också på sina håll med en skicklighet som vida översteg genomsnittsläraren. Men tillfälliga insatser av medhjälpare utan pedagogisk utbildning men ändå med viss talang för läraryrket

hörde ju tidvis till hela det svenska skolväsendet den här tiden. Lärare som talade samiska fanns vid varje skolenhet. Även hos internatföreståndarna och deras personal var kvaliteten i arbetet hög. Flera var också samisktalande.

Sameskolan – ett led i samernas ”frigörelseprocess”

Hur samebarnens skolgång skulle utformas ingick som en del i ett större problemkomplex i samernas vardagsliv under tidigt 1960-tal. För att riktigt förstå sameskolans påbörjade modernisering måste man också ha i minnet den viktiga ”frigörelseprocess” som med 1960-talet inleddes på alla samiska sakområden. Renskötselns driftsformer var på sina håll olönsamma. Det gällde att mot bakgrunden av krympande betesmarker få bättre produktionsresultat, och 1960 års renutredning ansåg det bäst kunna ske med hjälp av den tidens nya modeord, ”omstrukturering” och ”rationalisering”. Lagstiftningen kring renskötseln var också otidsenlig. De renskötande samerna saknade självbestämmande i de mest elementära frågor. Den statliga tjänstemannahierarkin med lappfogdar och lapptillsyningsmän var i stort sett ännu orubbad, även om 1962 års riksdag ersatte lappfogdetiteln med konsulent och ändrade vissa arbetsuppgifter från mera polisiära till mera rådgivande. Först 1971 års rennäringslag gjorde samebyarna självständiga med egen styrelse och eget ansvar över sina verksamheter.

Samernas bostadsstandard var på sina håll ännu undermålig jämfört med andra befolkningsgruppers i sameområdena. Det hade sin bakgrund i statsmakternas tidigare bestämda uppfattning att i de nomadiserande samernas liv inte borde ingå en fast bostad på renbetesmark. Och vilken rätt samerna hade till sina marker, och hur den rätten stod sig vid konflikt med motstående intressen, var ständiga bekymmer för de renskötande samerna. Men också samer utanför renskötselgruppen började vid den här tiden göra tydligare anspråk på de samiska rättigheter (jakt och fiske) som de från början uppfattade tillkom alla samer men som de genom renbeteslagstiftningen nu ansåg sig berövade.

Nu inleddes en hel rad av statliga utredningar kring samefrågor – alla kring renskötseln utom den om nomadskolan. Redan 1958 fann sig Annie Jäderberg i riksdagen föranledd att i ett inlägg varna för att man höll på att ”utreda ihjäl samerna”. Då kunde hon knappast föreställa sig den utredningslavin som startade med 1960-talet och sedan fortsatte genom alla årtionden och nu ett stycke in på 2000-talet.

Den här brytningstiden är för samerna den kanske mest genomgripande någonsin. Många unga samer börjar söka nya arbetsfält och arbetsuppgifter med en livsföring och ett dagligt liv till synes långt borta från allt som tidigare uppfattats som ett samiskt sätt att leva. Och det samtidigt som, paradoxalt nog, den samiska identiteten just hos unga samer breddas och stärks och finner nya uttryckssätt.

Många unga samer börjar söka nya arbetsfält och arbetsuppgifter med en livsföring och ett dagligt liv till synes långt borta från allt som tidigare uppfattats som ett samiskt sätt att leva.

Samling inför en modern och ny sameskola

En markering av att något nytt nu tillförts sameskolan var de gemensamma planeringsdagar som för första (och förmodligen också sista) gången i den omfattningen ägde rum för all lärar- och föreståndarpersonal den 27–29 augusti 1962 i Gällivare. Där föreläste Israel Ruong om ”samiskan – dess yttre och inre artikulation” och om ”nomadkunskap” som en del av samhällsläran. Och Nils Erik Hansegård (senare den förste professorn i samiska vid Umeå universitet) gav både ”psykologiska och sociologiska synpunkter på tvåspråkighet”. Några externa experter behandlade ”tvåspråkigheten och det första skolspråket”, ”den första läsundervisningen”, ”naturen eller läroboken som läromästare”, ”studie- och yrkesorientering på högstadiet”, ”metodiska och pedagogiska frågor i ämnet matematik” och information kring radioengelska i årskurs fyra. Där gavs också ”barnpsykologiska synpunkter på internatvård av skolbarn” och råd om ”särskilda fritidssysselsättningar med hänsyn till internat”.

Men det hade legat mycket arbete bakom från Israel Ruongs sida. Ett äskande om särskilda kostnader hade fått lämnas in till Skolöverstyrelsen minst ett år i förväg för att komma med i sameskolans budget. Planeringsdagar av den här omfattningen fick i fortsättningen bli vad man kunde komma överens om på den enskilda skolan, och kunde genomföra med närmaste annan sameskola eller i samarbete med den kommunala skolan. Mitt första vikariat inföll för övrigt så lägligt att jag fick tjänstgöra under de här planeringsdagarna i Gällivare, och det blev för mig en fin introduktion i arbetet och gav en bra kontakt med personalen.

Nomadskolans sista fältstudiekurs

I nomadskolan hade under några år också prövats ett frivilligt sjunde skolår följt av en fortsättningskurs i form av fältstudier i någon samebys sommarbetesland. I den sista kursen, sommaren 1964, deltog sju pojkar från nomadskolans årskurs 1963/64, förlagd till Rostadalen vid Rostavatn i Troms fylke i Norge, där Lainiovuoma sameby hade sitt sommarviste och sina sommarbetesland. När vi drog oss upp i fjällterrängen låg våra tält och vår särskilda ”skoltältkåta” mitt bland renskötarnas tält. Vår stora tältkåta blev ett centrum i lägret, dit renskötarna kom och drack kaffe med oss på kvällarna.

Det var några intensiva dagar. Vi var ju uppe tidigt i den ljusa natten, när renskötarna kom med renhjorden, som böljande vågor, fram över lågfjällens formationer. Då väcktes jag själv av många minnen av liknande syner från min barndoms somrar i Mittåhamrarna (sommarvistet för

Mittådalens sameby) i Härjedalen. Och våra sju skolpojkar levde intensivt med i allt som hände, och de missade inte ett tillfälle att få hjälpa till i kalvmärkningen. De uppträdde som om det här var dagsverken som de kände mycket för. Jag vet inte hur det senare utvecklades för var och en. Men en av dem (Per Gustav Idivuoma) fick som vuxen förtroendet att under några år vara Samernas Riksförbunds ordförande.

Den dag vi måste bryta upp dök det upp ett problem. Någon av renskötarna kom och ville köpa våra kåtastänger (långa, smäckra trästänger) som ju inte fanns i den här terrängen och som det inte var så lätt att få tag på. Jag lyckades lösa det genom att förklara, att jag inte kunde sälja ”statlig egendom” till någon enskild utan att alla närvarande i förväg underrättades om att det gick att få köpa tältstängerna. Däremot kunde jag skänka bort dem till samebyn samfällt, som då fick bestämma hur de bäst kom till nytta. Så skedde också.

Vid avskedet kände vi nog, vi vuxna som var med vid det här tillfället, att nu hade nomadskolan markerat ett värdigt slut. Med då var läraren Gösta Andersson (senare skolinspektör i Luleå), föreståndaren Ester Sarri, kokerskan Sara Kuhmunen och assistenten Gustav Heikka och så jag på tillfälligt besök som inspektör. Återkommen till Uppsala tyckte jag att ärendet med tältstängerna var litet men principiellt intressant, och om jag inte minns fel lämnade jag Skolöverstyrelsen en liten sakuppgift om vad som skett och som visade vad som också kunde ingå i en nomadskolinspektörs arbetsuppgifter.

Tidigare fick samerna inga förtroendeuppdrag av det här slaget, som kunde ge dem viktiga samhällskunskaper.

Samiska tillsynsmän för första gången

Som tillsynsmän vid nomadskolorna utsågs tidigare i regel andra än samer, till exempel någon landsfiskal eller präst. Samerna fick inga förtroendeuppdrag av det här slaget, som kunde ge dem viktiga samhällskunskaper. Så blev två sådana uppdrag lediga, och som ett led i den frigörelsekamp jag nämnt tidigare kom jag att föreslå Skolöverstyrelsen två samer, var för sig med stort förtroende i samiska sammanhang. De själva uppfattade det också som en viktig markering.

Så ringde vid ett tillfälle en av dem och talade om att man köpt en hel ren till skolhushållet, som man gjort förut för matkostnadernas skull, och att man sedan sålt skinnet. Han ville egentligen bara få bekräftat att det var i sin ordning, och jag tyckte det lät bra. Men så råkade jag i hastigheten, lite överdrivet omtänksamt säga: *Du får inte glömma att bokföra vad ni får för skinnet som en inkomst*. Det blev tyst i telefonen. *Hör du mig?* frågade jag. *Ja, det gör jag.* Sedan kom svaret: *Tror du jag bokför inkomster på utgiftssidan?* Och så brast vi bägge två ut i ett befriande skratt. Och jag fick mig en tankeställare.

Tankar kring särundervisning av samernas skolbarn

Jag fick flera tillfällen till reflektioner över både vad som ur 1960-talets synvinkel kunde uppfattas som fördelar eller nackdelar med särundervisningen för samernas barn. En stor nackdel var naturligtvis, att barnen på grund av föräldrarnas varierande boende under renskötselarbetet måste vara inkvarterade på skolorten i familjer eller skolhem, vare sig det skedde under den kommunala skolans eller sameskolans ansvar. Då kändes det kanske tryggare att ha barnen i sameskolan, där de hela tiden fanns i kretsen av andra samebarn. Men det skälet hade börjat försvagas allt efter som renskötarfamiljerna började bosätta sig mera centralt, med vidgade kontaktmöjligheter mellan barn och föräldrar som följd. Under 1940- och 50-talen hade troligen jämtlandssamerna mer än andra samer fått känna det särskilt besvärligt, när skolgången för barnen splittrades med de två första klasserna i Mittådalen, klasserna 3–4 i Jänsmässholmen och 5–6 i Änge, och med skolorna på långt avstånd från varandra. En familj med flera skolbarn kunde ha dem splittrade på tre ställen, svåråtkomliga för spontana besök. Syskon kunde alltså till och med i skolan skiljas åt i en viktig barndomstid.

Jag minns några tankar jag fick vid mitt första besök vid nomadskolan i Karesuando. Där låg sameskolan och kommunskolan sida vid sida. Här gick barn, födda och uppvuxna i samma kommun, som skulle leva och arbeta tillsammans, men i sin skolgång, den kanske viktigaste tiden i deras utveckling, vara åtskilda. Jag minns att jag frågade om man vid några tillfällen samarbetade med varandra, och jag fick från bägge skolorna höra, att det gjorde man också, men som jag efter hand kunde förstå i en betydligt mindre omfattning än jag föreställt mig.

En mer positiv elevsyn

I nomadskolan hade säkerligen tidigare funnits exempel på en strängare ordning eller ”stramare tyglar” gentemot barnen. Det finns säkert flera exempel på ett här och där lite för auktoritärt styre. Barnen var naturligtvis alltid i underläge. En och annan kom kanske att uppfatta att vilka deras föräldrar var också kunde påverka den behandling de tyckte sig utsättas för. En klen tröst var att skolbarn i alla svenska skolor vid olika tillfällen nog också kunde ha den känslan. Men med den nya tiden kom också nya föräldragenerationer med mera insyn i skolarbetet, något som sannolikt också bidrog till en bättre balans i samarbetet mellan hem och skola.

De uppgifter jag ger om det ändrade klimat, som den nya sameskolan fått utvecklas i, grundar sig också på en rad personliga kontakter i samband med min omfattande artikelserie ”Ur Jämtlandssamernas nutidshistoria” (164 löpande artiklar i Samefolket 1985–99). Där ingår ett tiotal intervjuer med samer som alla ger minnesbilder från sin egen skolgång i nomadskolan och andra skolformer.

Det rådde en gammaldags regim i nomadskolan, minns Jon Paul Person (f. 1928). Vi

Tjänsteförättande nomadskoleinspektören Lars Thomasson i samspråk med renskötaren Lars Henriksson Pilto (1911–1992), Lainiovuoma sameby.

pojkar snaggades (förmodligen för att hålla lössen borta). För en lärare var agan en del i upprätthållandet av ordningen. *En dag fick jag själv och två andra pojkar stryk till och med två gånger.* Först för att vi slagits med pojkarna från kyrkskolan, *andra gången för att vi skrattat åt läraren. Vi fick själva hämta ris och dra ner byxorna*. Till det stränga regementet bidrog också, menade han, kyrkoherde Arbman, som hade något slags (möjligen självpåtagen) tillsyn och som höll kvällsandakt med oss en kväll i veckan. Ett minne bränner lite fortfarande, säger han. Skolan fick besök av ecklesiastikministern Gösta Bagge. *Vi fick klä oss i våra bästa samekoltar. Jag hade i slöjden gjort en fin "guoksie" (kåsa), som magistern gav till ministern. Jag fick inte själv lämna den. Och jag hade helst velat ha den kvar. De pengar vi hade med oss hemifrån fick vi "lämna in" för att sen ta ut 15 öre i veckan, 10 öre till godis och 5 öre i en skolans sparbössa till något kristligt ändamål.*

Gustaf Åhrén (f. 1926) hade också prövat på den gamla nomadskolan och vad den förde med sig. Han gick i "kåtaskola" (vistesskola som skolformen för de lägre skolåldrarna kallades) i Herbergsdalen i Frostviken tre somrar mellan 1933–35, och åtföljande vinterskola i Håkafot, och därefter två årskurser vid nomadskolan i Änge (1937–39). Men det fanns förstås begåvningar och "läshungriga" ungdomar också bland samerna, en "begåvningsreserv" som det hette, som borde ges studiemöjligheter. En sådan var Gustaf, som genom korrespondensstudier nådde fram till realexamen som privatist i Malmö. Han fortsatte studierna med studentexamen som mål. Men kraven att samtidigt försörja sig själv blev övermäktiga. Här gick samerna miste om en framgångsrik forskare, sa någon då. Nej, det var bra det, svarade en annan same i hans sameby. *Begåvningarna måste stanna inom näringen. Nu får vi ta hans kunskap till hjälp inom samebyn.*

Nomadskolan, det var en "eklut" för sig, hävdade Olle Andersson (f. 1931). *Jag var sju år när jag for till Mittådalen. Jag fick inget besök hemifrån under terminstid, och hem det fick man bara komma på de stora loven (jul och påsk). Jag minns ännu kylan och trångboddheten. Det fanns inget skimmer över den första skoltiden, som egentligen var "en enda lång plåga". 1943 kom jag till Änge. Där var allt annorlunda men också säreget. Nattetid var vi inlåsta. Den enda kontakten med omvärlden var att vi en dag i veckan fick hälsa på de gamla samerna på Fjällgård (det samiska ålderdomshemmet i skolans närhet). Någon gammal same kunde då bjuda oss skolbarn på en pris snus för att göra oss glada. Lärarinnan Helly Blomkvist tyckte vi mycket om, men läraren agade oss däremot. Det gjorde att far skrev ett brev till honom, när han en gång agat mig. Men jag tvingades att skriva ett brev tillbaka och tala om att allt var bra med mig. Med en ny lärare följde sedan en ny tid. Han var visserligen också ganska hård, men att tvångssnagga håret på pojkarna upphörde och likaså inlåsningen.*

Skolgången för Sölvi Nordfjell-Runmon (f.1934) började i nomadskolan i Mittådalen i hennes hemort, och fortsatte i Änge. Hon fann det underligt att det inte gavs någon undervisning i samiska i skolan. Samiska hade hon lärt sig som barn, även om hon nu lite blygsamt påpekade, att hon nog förstår språket bättre än hon talar. Av sina lärare i Änge nämner hon Helly Blomkvist, som hon tyckte var mycket duktig. (Helly Blomkvist måste ha haft det där särskilda handlaget med barn, som lockade fram deras slumrande lust att lära. För det är flera som talat uppskattande just om henne.)

Jag gick de första skolåren i Jänsmässholmen för Nils Mårtensson och de följande i Änge för Helly Blomkvist och Torsten Smideberg, förklarar Hildur Fjällberg (f. 1937). *När jag gick i Jänsmässholmen var jag lite favoriserad, kunde bo hos släktingar där under påsklovet. De andra barnen måste tyvärr stanna kvar på skolhemmet, eftersom det ännu inte ordnats så att man kunde resa hem också under påsklovet. Men vi fick inte tala samiska i telefonen,* berättar hon. *Vi blev till och med bestraffade för det, fick till exempel stå över en måltid eller låsas in som ett slags isolering. Och vi var barn*!

Men det fanns naturligtvis också mycket av gemenskap och glädje i skolan, försäkrar hon och berättar att tidningen *Se* 1944 gjorde ett bildreportage från ”Skolpalatset” i Jänsmässholmen. Där skildras ”den andäktiga morgonbönen som inleder skoldagen och barnens lekar med varandra”, det sista, enligt den besökande journalisten, ett tecken på samebarnens förmåga till självverksamhet.

Vi fick ju lära oss att ta ansvar också. Kan du tänka dig, säger hon, *att när jag gick i tredje klass och var nio år, så fick jag själv fara till tandläkaren i Östersund. Men inte nog med det. Jag skulle ha med mig en sjuåring från första klass också. Och jag hade aldrig varit i Östersund förut. Vi åkte skidor en mil från Jänsmässholmen till Finnsäter, för det fanns ingen bilväg. Där fick vi söka upp en familj, Nils och Sara Eriksson, som vi fick övernatta hos. Dagen efter hjälpte dom oss att komma på bussen till Östersund.* Någon skulle möta oss vid bussen, men i*ngen kom. Jag visste att vi skulle till tandläkare Sjöblom, och vi frågade oss fram. Efter besöket följde en tandsköterska oss till bussen och bad chauffören se till att vi kom till Finnsäter. Där fick vi på nytt övernatta hos samma familj. Nästa morgon skulle jag se till att få med mig posten till skolan, och vårt värdfolk visade oss hur vi skulle ta oss ut ur Finnsäter på en ny milslång skidfärd till Jänsmässholmen. Jag upprepar bara,* säger Hildur leende, *jag var nio och Kerstin sju år!* Ja, där hade nog skolan och skolhemmet inte förstått sitt ansvar, var det enda jag kunde säga. I dag skulle man nog inte skicka iväg barn ensamma på det sättet.

Samiska var mitt första språk, berättade Anta Hilje (f. 1942), som använder de samiska benämningarna av förnamnen Anders Elias som hela

Torsten Smideberg hade skrivit till mina föräldrar att jag måste få studera vidare, eftersom jag hade ”läshuvud” som man sa på den här tiden

sitt namn och utelämnar samtidigt familjenamnet Nilsson. *Min farbror Jonas hade kafé i Grönvallen, och av turisterna som kom dit lärde jag mig svenska. Norska talade min mor med oss. Hon var klok nog att tala ren norska, ingen svensknorska. Engelska blev mitt fjärde språk*. Antas storebror hade fått köpa en grammofon, inte för att i första hand spela skivor utan för att det fanns en engelsk språkkurs (*Viva vox*), till vilken det krävdes en grammofon. Anta och jag möttes i realskolan i Järpen höstterminen 1956, när jag ett par år var lärare där, men han ”försvann” under vårterminen av skäl som jag då aldrig fick klart för mig. Jag kände lite självförebråelse att jag inte försökt ingripa på något sätt. Men det var pengarna som saknades, har han senare berättat för mig. Då hade han just skrivits in på Socialhögskolan i Östersund.

Anta Hilje hade trivts bra i Änge med Helly Blomkvist och Torsten Smideberg. Den senare hade skrivit till mina föräldrar att jag måste få studera vidare, eftersom jag hade ”läshuvud” som man sa på den här tiden. Min första skolgång var i Jänsmässholmen. Men det var ”en mörkrets tid”. *Kan du tänka dig att komma från en varm och kärleksfull mor till ett elevhem under en känslokall föreståndarinnas regemente?*

Den år 1999 tjugofemåriga Saara Åhrén var sprungen ur en mycket samisk miljö med renskötsel, samespråk och sameslöjd som viktiga ingredienser i vardagslivet men också med framsynta föräldrar som förstod vad kunskap om det omgivande samhället och vad goda relationer med omgivningen kunde betyda för samernas framtid. Saara gick därför som sina två äldre bröder inte i sameskolan utan i hemkommunens skola i Gäddede. Mamma Ingrid förklarade för mig i en tidigare intervju, att hon och pappa Thure värdesatte ett gott förhållande mellan samerna och övrig fjällbefolkning. Därför var det viktigt, att barnen tidigt fick kontakt med hemortens barn och ungdomar. *”Det samiska kan man lära barnen på hemmaplan.”*

Det var ingen diskussion om var jag skulle gå i skola, förklarar Saara. *Förutsättningarna för valet var ju också gynnsamma för mig, eftersom vi bodde i själva Gäddede. Om det fanns någon nackdel, så var det kanske att jag inte fick några samekompisar. Jag minns, att jag avundades barnen i sameskolan lite för att de fick kompisar från andra sameområden i länet. Jag både trivdes och inte trivdes i skolan i Gäddede*, summerar Saara sin skoltid. *Men jag tror inte heller att man alltid trivdes så bra i sameskolan, så på den punkten var det nog ingen skillnad. Och gymnasietiden i Strömsund tyckte jag mycket om.*

Vårt samtal upptogs mycket av frågor kring vad samisk identitet egentligen innebär, och hur den finner olika uttryckssätt hos dem det berör. Man behöver inte längre lägga så stor vikt vid de yttre attributen eller på annat sätt utåt markera sin samiska tillhörighet. Det är inte vad man gör, utan det viktiga är hur man själv känner det.

Man kan i dag möta samer som lever mitt i den samiska verklighet, som hör samman med några grundläggande samiska kulturelement som renskötsel, jakt och fiske. Men också sådana som – utflyttade från Sápmi – ändå en tid levat där och därför känner rottrådarna bakåt särskilt starka. Eller som genom sitt arbetsliv och sin bostadsort inte har vare sig tid, möjlighet eller lust att ha den närmare kontakten. Men som ändå – som den unga samiska doktoranden Inger Persson uttryckte det i ett föredrag i Umeå 1998 – ”utformat och lever efter en annan etnisk roll, men vars identitet likväl är en samisk identitet”.

Jenny Paulsson (f. 1979) är barnbarn till Lars Larsson Kråik och hans hustru Anna Brita, som med heder och respekt gav Handölsfjällen nytt liv med ny framgångsrik renskötsel där från och med 1916. Själv är hon uppvuxen i Östersund, där hennes föräldrar Karl Henrik Jonsson och Aina Kråik var bosatta. Jenny gick i skola i Östersund och fick sedan högskoleutbildning både

Är renbetesmarkerna bara de renskötandes? Har inte vi andra också en viss hemortsrätt där?

i Kalmar och i Östersund. *Min samiska tillhörighet är ganska tunn*, säger hon, *om man ser det utifrån en stereotyp måttstock. Jag är inte uppfostrad ”samiskt”, vad det nu anses innebära. Jag har fått en uppfostran för ett liv i det samhälle som är mitt, min mans och mina barns samhälle. Det där med ”samisk fostran” kan leda tankarna till det gamla förhatliga uttrycket ”lapp-ska-vara-lapp”*. Vi kommer i samtalet in på hur de alltmer differentierade samerna ser på dagens aktualiteter i samevärlden, förhållanden som kan uppfattas vara till nackdel för alla samer. Är renbetesmarkerna bara de renskötandes? Har inte vi andra också en viss hemortsrätt där? *Vad myndigheterna tycker vet vi*, säger hon, *men vilka uppfattningar finns det bland samerna? Och hur torgförs de? I lugna samtal eller i offentligt gräl inför öppen ridå? Vi har kanske för länge varit en alltför stängd etnisk grupp. Det har kanske setts som en oförmåga hos oss att inte kunna ”bjuda på oss själva” eller tänka i nya banor. Vi måste nog lära oss det, om vi ska få något delansvar i den framtid vi går till mötes.*

Anna Mattson, numera Skielta (f. 1981) har rötter i Maud och Mattias Mattssons renskötarliv inom Kalls sameby, och senare i deras uppskattade sameviste Njarka vid Häggsjön i Åre, någon mil från Duved. *Jag började skolan i Duved där jag först gått i förskola*, berättar hon. *I årskurs 2–3 var jag elev i Änge, men återvände till Duved för resterande del av grundskolan. Som tur var fick Duved också högstadium, så jag kunde bo hemma och få skolskjuts till Duved. Sen följde gymnasiet i Järpen. Min mamma var klok. Hon såg till att mina klasskamrater kom på studiebesök till Njarka, och då blev mina föräldrars verksamhet en naturlig del i näringslivet i Västjämtland. Det blev naturligt med samekultur. Och min samedräkt bar jag på skolavslutningarna.*

På min fråga hur hon upplevde sameskolan, säger hon att *det var så få barn där, och dom skulle vara tillsammans dygnet runt. Det var nog ”ett hårdare klimat” för barn i sameskolan,* är Annas korta omdöme. Underförstått att det ibland kan vara svårt att vara same även bland samer.

Om sin egen utveckling menar Anna, att är man bara i det samiska blir man lätt blind. Ibland verkar det också som om det inte var någon egentlig konkurrens till vissa samiska yrken. *Mina föräldrar förstod, att jag måste stå mig i konkurrensen på den allmänna marknaden först, innan jag kunde göra någon nytta i ett samiskt sammanhang.*

Några minnesbilder och personliga reflektioner

Några skilda minnesbilder som dröjt sig kvar:

Vid ett föräldramöte, där jag deltog, var det någon som tyckte att skolan skulle bygga en riktig torvkåta på skolans område för att ge exteriören lite extra samisk prägel. Nej, sa en yngre mor, jag vill i stället ha en ishockeyplan, för våra barn ska också få spela ishockey. Tydligare kunde ”den nya tiden” knappast markeras.

Jag kom en kväll till ett nomadskolhem i sällskap med den kvinnliga byrådirektör som på Skolöverstyrelsen hade ansvar för alla elevinternat i landet. Någon av personalen ville gärna visa ett elevrum, och ingen av oss hann avråda, förrän dörren öppnades och ljuset tändes. Då hoppade fyra små flickor i lågstadiet upp ur sina sängar, ställde sig vid sängarna, neg och hoppade tillbaka och drog täckena över huvudet. Jag fick genast ett intryck av drill, av något tidigare inlärt. Att på det här sättet visa sovrummet var säkert oskyldigt tänkt, men det blev liksom fel ändå. De här flickorna hade ju redan sagt god natt till personalen och lagt sig för natten. Då var det nästan ett brott att störa dem.

När en hösttermin började, för några av de yngsta barnen för första gången i deras liv, kom helt naturligt lite för starka känslor till uttryck. När föräldrarna skulle lämna barnen blev det många avskedstårar och till och med storgråt,

och elevhemspersonalen gjorde sitt allra bästa för att avskedet skulle kunna ge trygghet för bägge grupper. Jag frågade sedan: Men är det så här med barnen varje gång? Ja, oftast kan det bli på samma sätt, men då är det kanske för att skiljas från oss som är det svåra.

Samehögstadiet i Gällivare gav sameeleverna en gynnsam start i det utbildningssamhälle som växte fram under 1960-talet. Att de samiska eleverna i starten blev så många stärkte nog deras trygghet i samvaron med övriga elever. Säkert fick de ibland erfara, att deras samiska tillhörighet blev något positivt också i övriga elevers ögon.

Flera lärare ville gärna undervisa i de samiska klasserna, och det blev kanske lite oenighet om det mellan en och annan lärarkollega. I början fick skolan besök av olika medier, men huvudintresset var oftast sameklassernas verksamhet. Jag fick själv lite kritiskt höra, ”att vad vi gör i vårt vardagsarbete intresserar ingen, men med sameelever i högstadiet, då blir skolan intressant för media”.

För många samefamiljer blev samehögstadiet det första mötet med studiesamhället. En flicka från en renskötarfamilj i norr blev enligt språklärarens uppgift en av de duktigaste eleverna i franska i hela skolan. Men några gymnasiestudier i Kiruna eller Malmberget blev det inte. Valet mellan arbetet där hemma och en kostsam och osäker studietid var lätt att göra för femtio år sedan. Nu är det nog svårare med alla ökade krav på utbildning och samhällsorientering.

Det här var några betydelsefulla år i mitt yrkesliv, som jag inte skulle ha velat vara utan. Jag mötte stor vänskap från personal- och föräldragrupper, som ville göra det bästa av de möjligheter som stod till buds. Och många gånger fick vi gemensamt känna oss stolta över eleverna.

Författaren

Lars Thomasson, f. 1928 i Åre. Fil. mag. 1955, fil. hedersdoktor 1994. Rektor. T.f. nomadskolinspektör 1962–1964. Förvaltningschef för barnomsorg och skola i Hällefors kommun. Har varit kommunpolitiskt verksam i hemkommunen och samepolitiskt i bl.a. Samernas Riksförbund och Nordiska Samerådet. Ledamot av Sameutredningen 1971–1975 och i den arbetsgrupp som 1992–1993 fick Regeringens uppdrag att sätta det nyinrättade Sametinget i verksamhet.

Om vad jag skrivit hänvisas till *Från Lars Thomassons penna. Bibliografiska anteckningar 1956–2006*. Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar 60. (Umeå 2007)

Referenser

Anna från Kall – ung same möter framtiden med öppna ögon (Anna Mattsson) (Samefolket, 2000:4)

Då byns flickor blev överflödiga (Sölvi Runmon) (Samefolket, 1997:2)

En sydsamisk intellektuell, som inte syns på ”de stora arenorna”, och vars fond av kunskaper inte riktigt kommit till sin rätt (Anta Hilje) (Samefolket, 1998:12)

Jag var den mest sakkunnige. Men ändå fick jag inte jobbet (Jon Paul Persson) (Samefolket, 1995:11)

Man är väl same även om man inte lever ”samiskt”. Jenny Jonsson lever nära, men ändå långt ifrån vad omgivningen uppfattat som samiskt (Samefolket, 1998:8)

Möte med Hildur Fjällberg. Också samerna har sitt klassamhälle (Samefolket, 1998:3)

Möte med 24-åriga Saara Åhrén: ”Jag är ju född same” – That’s it (Samefolket, 1999:4)

Olle Andersson i Samefolket. Vad jag har skrivit, det har jag skrivit! (Samefolket, 1996:8)

Elsa (Elsa Teilus, Udtja 1921–2013). Del av utställningen Nammaláhpan (2014).

Av Katarina Pirak Sikku

Kan sorg ärvas?

EN DAG I SEPTEMBER 2013 tog jag med mig Elsa Teilus till en närliggande sjöstrand för att se om hon kunde erinra sig vad hon upplevt för länge sedan. Det som hände var att hon helt oväntat började minnas och berätta om händelser som gömt sig i det fördolda under lång tid. Jag förde anteckningar under våra samtal. Här följer att kort utdrag ur det jag noterade då.

Vi, Elsa Teilus[1] och jag, står vid stranden och tittar ut över sjön Vájgájávrre/Vaikijaur. Jag har svårt att föreställa mig att det var här som kåtorna stod. I dag finns här en fin, väl anlagd gräsmatta. Stranden har grävts ut så att man kan köra in med båt. Det har berättats för mig att det stod några brädkåtor här på en bit mark som var vattensjuk. Barnen eldade rejält för att det skulle bli någorlunda varmt, med den påföljden att marken tinade och blev blöt. Renskinn och hår frös fast under nätterna, när elden falnat. Det gjorde det för att det var så kallt där på vintrarna. Skolkåtorna var både lektionssalar och elevhem.

Anledningen till att vi stod där var att jag var nyfiken. Innan jag träffade Elsa hade jag i flera år grävt i det rasbiologiska materialet. Det var en del i mitt examensarbete, där jag ställde frågan: Kan sorg ärvas? Det hade aldrig slagit mig tidigare att jag borde se platsen. Platsen för den omtalade skolan – på gott och ont. Elsa har gett mig ett ovärderligt och trovärdigt vittnesmål om hur det var att bli undersökt av rasbiologerna.

Jag har som många andra känt att något har skavt i mig. Något som har varit svårt att identifiera när jag rört mig i historiens vindlande gångar. Jag kan inte komma undan det som hänt, och jag tar illa vid mig vid blotta tanken på de rasbiologiska undersökningarna.

Jag kan inte låta bli att tänka på vad rasbiolo-

gi stod för, vad de gjorde, hur de bar sig åt och vad deras egentliga syfte var. Men även på upplevelsen av skam över att ha blivit behandlad och betraktad som en lägre stående människa, bara för att vi inte delade samma språk och samma kultur som den rådande majoriteten. Den upplevelsen måste ha varit nedbrytande och svår att bära.

Elsa har innan hon gick bort, läst sin berättelse som jag har skrivit. Hon tyckte att det var roligt att hennes berättelse skulle bli publicerad.

Ur mina anteckningar

Här står jag nu bredvid Elsa och hon säger: ”*Vi frös när vi klädde av oss, och Anna Myrsell skulle fota oss. Det var kallt.*” Anna Myrsell var anställd av Statens institut för rasbiologi som reseassistent.[2] Hon reste upp till Jåhkåmåhkke/Jokkmokksområdet 1931 och 1933. Hon besökte bland annat Vájgájávrre/Vaikijaur och Udtja.

För att komma till Udtja har Anna Myrsell rest från Jåhkåmåhkke/Jokkmokk till Dårajávrre/Tårrajaur. På den här tiden fanns det ”taxi” som körde mellan Tårrajaur och Jåhkåmåhkke/Jokkmokk. Jag antar att hon anlitade den. Inlandsbanan blev klar för trafik först 1936–1937.

För att komma till Udtja har Anna Myrsell haft bärhjälp. Det är ca fyra mil mellan Dårajávrre och Udtja. Och personalen på Statens institut för rasbiologi reste med mycket packning. Kamerautrustningen på den här tiden var stor. De använde sig av storformatskameror. Om framkallningsutrustningen fraktades ut i väglöst land vet jag inte.

Elsa berättar

”*Anna Myrsell kom till Udtja från Naustahållet. Lars Erik måste ha mött henne och hjälpt henne att bära. Jag kommer inte ihåg men jag tror att Anna Myrsell hade sällskap av en professor. Han var inte svensk, kanske tysk.*

Anna Myrsell bodde hos min faster Anna. Anna Myrsell bakade kakor som var väldigt goda. De liknade pepparkaka. Jag fick ett nattlinne av henne. De verkade ha trevligt ihop, min faster och Anna Myrsell. Vi barn tyckte att det var spännande. Anna Myrsell hade byxkjol. Det var modernt på den här tiden. Den fladdrade i vinden. Anna Myrsell såg bra ut.

Anna fotograferade inte alla i Udtja, bland annat inte min bror Lars Mattias. Han var vacker, så det är konstigt. Anna Myrsell vara bara intresserad av de yngre barnen och äldre personer. Jag har en känsla av att Anna for rätt fort från Udtja. Hon for i en hast. Vad det beror på vet jag inte. Kanske var det att hon inte hade pengar.

Jag kommer ihåg att pappa tyckte att det var en fånig och löjlig undersökning. De vuxna talade inte så mycket om Anna Myrsells besök. Inte så att vi barn hörde det. Det sades ingenting.”

Vi återkommer flera gånger till rasbiologin och besöket som Anna Myrsell gjorde i Udtja. Elsa säger många gånger att jag borde prata med den ena och den andra. Många som var med är döda. Jag berättar för Elsa att hennes historia är viktig för mig. Den ger mig en fingervisning vad det handlade om.

Elsa fortsätter att berätta: ”*Jag tror inte att någon fotograferades naken i Udtja. De fotograferades i profil, rakt framifrån och snett framifrån. Vi fick vara med när Anna Myrsell mätte Lars Andreas Stokke. Hon mätte hans käkar, och det såg inte otäckt ut. Anna gjorde allting själv. Hon använde något instrument men även vanliga måttband.*”

Elsa umgicks med mina föräldrar Lars[3] och Astrid Pirak (född Klementsson). Elsa och hennes bror flyttade från Goabddális/Kåbdalis till Jåhkåmåhkke/Jokkmokk, och jag blev Elsas flytthjälp när hon flyttade från en lägenhet till en annan i centralorten. Jag frågade Elsa under vårt gemensamma arbete med att packa hennes tillhörigheter om hon hade hört talas om rasbiologi. Det hade hon inte, var hennes svar. Jag kommer ihåg hur besviken jag var. Jag hade hoppats att hon skulle veta något. För jag hoppades hitta en person som kunde berätta om hur undersökningen gick till. Det kändes så viktigt att få prata med någon som visste och hade varit med. Men den dörren tycktes stängd.

Elsa och jag höll kontakt. Hon bodde så att jag såg hennes köksfönster. Och vi utarbetade ett signalsystem så att jag skulle veta att hon klev upp varje morgon, ja, även att hon lade sig på kvällen.

Elsa var nyfiken på mitt konstnärskap. Jag visade fotografier av verk jag gjort och även bilder från några av mina utställningar. ”Rasbiologi. Varför?” frågade hon mig då och då. ”Jag vet inte”, var ofta mitt svar. En dag kunde jag svara på Elsas fråga:

”Varför? Jag vill bita huvudet av skammen!”, svarade jag henne.

Hon blev ledsen och jag blev berörd av Elsas reaktion. Jag frågade Elsa om hennes reaktion, men hon kunde aldrig förklara för mig varför hon blev ledsen.

Under århundraden har västländerna ansett sig ha rätt att kolonisera andra delar av världen. Länder plundrades på rikedomar och folk förtrycktes, förslavades, plågades och dödades obarmhärtigt, om de satta sig upp mot den koloniala överheten. I början av förra sekelskiftet var mängder med länder satta under de vita människornas tvångsstyre. Att skilja på ”vi och de andra” blev viktigt. Sett utifrån det perspektivet ser det närmast ut som om rashygien medvetet konstruerades som vetenskaplig teori för att rättfärdiga västnationernas koloniala syften.

Muitobálgát (Minnenas karta). Del av konstprojekt om rasbiologi (2014).

Statens institut för rasbiologi

En riksdagsmotion om att inrätta ett rasbiologiskt institut inlämnades av socialdemokraten och medicinaren Alfred Petrén till riksdagens båda kammare, och den låg till grund för beslutet. Motionen var undertecknad av ledande politiker som socialdemokraten Hjalmar Branting och högerns Arvid Lindman.[4] 1921 beslutade en enig riksdag att inrätta Statens Institut för rasbiologi. Statens institut för rasbiologi byggde på grundantagandet att det finns lägre och högre utvecklade raser i utvecklingskedjan.

Institutets chef blev Herman Lundborg, (1868–1943). Lundborg föddes i Väse, Värmland, och dog i Östhammar, Uppland. Hans far var major. Herman Lundborg var läkare och disputerade på 1890-talet på en avhandling om en ärftlig sjukdom på Listerlandet i Blekinge län.[5] Han fortsatte med sin forskning i Listerlandet och publicerar 1913 en stor slutrapport *Medizinischbiologische Familienforschungen innerhalb eines köpfigen Bauerngeschlechtes in Schweden (Provinz Blekinge)*.

Herman Lundborg var gift två gånger. I det första äktenskapet gifte han sig med Thyra, född Peterson, Lundborg (1868–1931). De fick två söner, Sune och Gunnar. Hans familj följde med honom ibland på hans expeditioner till Lappland.

Herman Lundborg påbörjade redan före första världskriget undersökningar i Norrbotten. Den första resan som jag har hittat via breven till hans fru sker 1914. Lundborg ville undersöka den samiska rasen och utreda den skadliga rasblandningens effekter. Den fysiska undersökningen gjordes med olika mätinstrument, specialinstrument för ändamålet. Men även ett vanligt måttband användes. De mätte längd, huvudets längd och bredd, bestämde hudens, hårets och ögonbrynens färg bland annat.

Institutet ville följa släkter bakåt i tiden. Därför var det viktigt att skriva av kyrkböckerna. Ibland skrev prästerna av kyrkböckerna eller så betalade institutet personer för att göra det. Fem öre per namn fick en man i Jokkmokk för att skriva av böckerna.

Lundborg tillbringade långa perioder i Lappland. Bland de första resorna gick till Laimoluokta/Laimolahti på norra sidan av Duortnosjávri/Torneträsk.[6] Laimoluokta ligger inom Talma samebys marker. Lundborg åkte till Laimoluokta vid midsommartid och reste hem till Uppsala i september.[7] Varför Laimoluokta? undrar jag. I dag är det fortfarande svårt att ta sig dit. Det måste det också ha varit i början av 1900-talet.

Lundborg ägde en torvkåta i Laimoluokta/Laimolahti. Det finns skilda uppgifter om vem som ägde kåtan. En del säger att Lundborg lånade den och att den i begynnelsen var en skolkåta.[8] I ett brev frågade en av Lundborgs vänner i Laimoluokta/Laimolahti om han fick köpa kåtan[9]

Kåtan finns på ett fotografi i Ossian Elgströms bok *Hyperboreér*. Elgström har även ritat en skiss i boken över kåtans placering.

Lundborg anlitade både hushållerska och tolkar för sina expeditioner.[10] Det framgår att han behövde tolk när han var upp till ”fjälls”.[11]

Det material jag har tagit del av är fotografier som finns bevarade på Kart- och bildenheten, handlingarna till och från Statens institut för rasbiologi samt den privata brevsamling efter Herman Lundborg som finns kvar. Av brevväxlingen framgår det att han hade mycket kontakt med familjer i Veaikevárri/Svappavaara. Där umgicks han bland annat med lappfogden Olof Holm. Han bodde också hos familjen Falck. En bekant till mig har gett mig ett brev som hennes farbror skrivit. Han har vuxit upp i Veaikevárri/Svappavaara och kommer ihåg Lundborgs besök. I det brevet skriver han att Herman Lundborg lämnade sin vargskinnspäls i hallen hemma hos hans föräldrar i Veaikevárri/Svappavaara. Han nämner också kåtan som Herman Lundborg ägde.

Efter mitt första besök år 2009 blev jag intresserad av att veta vilka personerna på fotografierna var. Jag beställde hem bilder på yngre samer i lulesamiska koltar, alltså personer från Jåhkåmåhkke/Jokkmokksområdet. Jag beställde också nakenfotografier på en del av barnen. Jag fick porträttbilderna men inte fotografierna på de nakna barnen. Så här i efterhand är jag glad för det.

Med fotografierna i datorn gick jag till äldre personer här i Jåhkåmåhkke/Jokkmokk. En del kände de igen, medan andra var okända. Jag hade gjort ett undantag, ett fotografi på en kvinna med en kolt som jag skulle definiera efter dagens tumstock som en kolt från Arjeplog. Det föreställde en kvinna, en vacker, stolt kvinna med en alldeles speciell kolt. Fotografiet hade jag valt eftersom hon hade en sådan utstrålning. Ingen kände igen kvinnan. Hon kanske inte var från Jåhkåmåhkke/Jokkmokk, kanske en lärare som var hitrest från södra Sverige, gissade någon. En dag gick jag till Elsa.

Elsa talade om, innan jag ens hann fråga, vem det var:

”Det är faster Anna!”

Och så började Elsa berätta om när rasbiologen Anna Myrsell kom till byn Udtja, men att Myrsell även var i Vájgájávrre/Vaikijaur och undersökte och fotograferade barnen från nomadskolan, i folkskolans lokaler. Vájgájávrre/Vaikijaur ligger cirka 7 km norr om Jåhkåmåhkke/Jokkmokks samhälle. I Vájgájávrre/Vaikijaur fanns både en nomadskola och en folkskola.

Hermans nya familj

När jag började gräva i det rasbiologiska materialet ryktades det om att Herman Lundborg fick barn med en samisk kvinna, hans hushållerska som hette Maria Isaksson. Jag sökte länge efter det spåret innan jag hittade Maria.

Herman träffar Maria, ”Maja”, Isaksson, (1893–1968) i Badje Sohppar/Övre Soppero. Hur Herman träffade Maja framgår inte riktigt av arkivmaterialet som jag har läst. Men av resehandlingarna framkommer det att Lundborg var i Badje Sohppar/Övre Soppero. Han träffade Majas föräldrar. Han kanske rent av bodde hos dem. Majas far, Isak Isaksson, ”Kuolo-Iisko”, var folkskollärare i Badje Sohppar/Övre Soppero.

Maja var anställd av Statens institut för rasbiologi.

Enligt institutets anställningsliggare anställdes Maja som städerska på institutet 1926. Herman och Maja fick ett barn tillsammans, Allan (1927–1991).

Allan lämnades bort och uppgavs vara utomäktenskaplig. Efter giftermålet mellan Maja och Herman, 1936, erkände Herman faderskapet och Allan togs hem och växte upp hos sina biologiska föräldrar.

I mina samtal med vetenskapsjournalisten och författaren Maja Hagerman som gjort en dokumentär om Herman Lundborg berättade hon att Maja Isakssons bror hette Lars Levi och jobbade som folkskollärare i Vájgájávrre/Vaikijaur. Han var gift med Stina. Stina arbetade på nomadskolan och uppgavs vara en snäll och kristen person.[12]

Elsas minne av den rasbiologiska undersökningen

Anna Myrsell undersökte barnen på nomadskolan och Elsas minns händelsen:

”Anna Myrsell hade varit på skolan i Vájgájávrre/Vaikijaur och fotograferat oss barn. Så hon mätte inte mig i Udtja. Det som var konstigt var att våra grannar i Udtja inte undersöktes av Anna Myrsell. De var lika mycket samer som vi men de barnen gick på arbetsstugan.

Jag gick på nomadskolan och vi bodde i skolkåtor[13].

Det var på folkskolan i Vájgájávrre/Vaikijaur som vi barn blev undersökta. Vi fotograferades och blev mätta. Vi stod i grupper framför kameran. Det var en stor kamera med en svart duk som man kikar in under, en storformatskamera. Anna Myrsell var ensam med oss barn. Vi tänkte inte så mycket på det. Vi fick klä av oss, det kändes inte så bra. Jag kommer ihåg att det var kallt och att vi frös. Det var inte så vanligt att vi klädde av oss nakna inför varandra. Det skedde när vi badades, men inte annars.

Det kanske var som en läkarundersökning. Det var inte så trevligt.

Vi talade inte så mycket om det, för vi trodde att det skulle vara så här. När vi läkarundersöktes åkte vi till sjukstugan i Jåhkåmåhkke/Jokkmokk där vi fick träffa doktor Thulin. Jag har inte något minne av att doktor Thulin var i Vájgájávrre/Vaikijaur med Anna Myrsell. De äldre flickorna, 14–15 år, sa att det inte var bra. De gav uttryck för att de inte gillade situationen. De skrattade åt Anna Myrsell.

Vi var generade över att vara lappar. Det var fult."

Elsas familj

Elsas mamma hette Britta Maria Teilus, född Ståkke, och pappa Lars Anders. Modern Britta Maria var lärare. Elsa var näst yngst i en syskonskara på åtta syskon, varav fem nådde vuxen ålder. Maria (1909–1984). Tekla Margareta (1911–1926), Lars Mattias (1913–1994), Anna Viktoria (1915–1915), Aina Ingeborg (1916–1918), Frida (1918–2011), Elsa (1921–2013) och Nils-Henrik (1923–2011).

Elsas pappa Lars Anders var ordningsman i samebyn Udtja. Han fick en förtjänstmedalj av kungen för sin tjänst som ordningsman. Familjen hade ett blandbruk. De var renskötare och hade ett litet jordbruk med getter och kor. På somrarna bodde de i Udtja och på höstarna och vintrarna flyttade de 48 km åt sydöst, till Sillre.

Elsas mamma, Britta Maria, hade lärt Elsa att läsa och skriva innan hon började skolan. Elsa flyttades upp en årskurs. Elsa och hennes syster Frida kunde förutom deras modersmål samiska även svenska när de började skolan i Vájgájávrre/Vaikijaur. Elsa och Frida var de första barnen som skickades iväg till skolan i Vájgájávrre/Vaikijaur. Deras äldre syskon Maria och Lars Mattias hade fått gå skola i Udtja. De undervisades av deras egen mamma. Skolan i Udtja lades ned i slutet av 1920-talet.

Elsas mamma, Britta Maria, fick sy nya koltar till sina barn när de for till Vájgájávrre/Vaikijaur, för på skolan var de tvungna att bära kolt. Hemma i Udtja bar barnen inte kolt. Elsa kommer ihåg att hennes mamma sprättade upp en gammal kappa för att sy en ny kolt till henne.

På skolan fick de tala samiska med en av lärarna. Med Lisa Stinnerbom och Stina Isaksson talade de svenska. Lisa var lärare på skolan men Elsa är tveksam om Stina också var lärare. Stina var gift med folkskolläraren Lars Levi Isaksson.

Det är fler minnen som Elsa berättade för mig där på stranden. Elsa kommer ihåg att skolkåtorna var mycket kalla på vintrarna. Elsa har ändå en del minnen som hon själv säger att hon har glömt. Bland annat berättar hon om när hennes mamma och bror, Nils-Henrik, kom på besök till skolan. När de skulle åka igen blev Elsa väldigt ledsen. Då fick hon en krona av sin mamma att köpa godis för hos handlaren i byn. Och hon handla-

de! En annan gång kom hennes moster på besök. Mostern tog med sig Frida och Elsa till handlaren. De fick peka på vad de ville ha och mostern betalade varorna. Elsa fick ett äpple. Det var så gott. Elsa insåg att hon var privilegierad. Alla barn på skolan fick inte besök av sina föräldrar.

På söndagarna var barnen tvungna att gå sju kilometer till Jåhkåmåhkke/Jokkmokk för att vara med på högmässan. På vintern gick de rakt över isen. När isen inte bar var det längre att gå runt sjön Vájgájávrre/Vaikijaur. Ibland var det prästen Harald Grundström[14] som predikade. Han brukade stå vid kyrkans port och hälsa dem välkomna. Han hade lärt sig samiska och brukade prata samiska med barnen.

Ett av nöjena som pojkarna hade på fritiden var att hängande gå armgång under landsvägsbron över Lilla Lule älv vid det forsande Kaitumfallet. Det livsfarliga nöjet tog snabbt slut när lärarna fick reda på det.[15]

Elsas yrkesverksamma år

Elsa arbetade på nomadskolan och Sameskolan i hela hennes yrkesverksamma liv. Hon berättar för mig om en undersökning som gjordes på 1950-talet. Det finns fler som har talat med mig om den och ingen vet vad den gick ut på. Elsa drar paralleller till den här undersökningen och den rasbiologiska undersökningen. Hon säger flera gånger att den på 1950-talet känns mer vetenskaplig. Flera gånger frågar jag henne vad hon menar med vetenskaplig. Till sist definierar hon det:

”*Det kom två personer till skolan. Det var en läkare och en sköterska. De var klädda i vita läkarrockar. Och barnen togs in på undersökning i ett kontor. Så av den här anledningen kändes denna undersökning mer vetenskaplig. Anna Myrsell var ensam i vanliga kläder i barnens skolsal.*”

När Elsa berättade om mätningen och visade med händerna i sitt eget ansikte kan jag känna igen mig. Jag har själv prövat att mäta mig, så jag kan föreställa mig hur det var. Det gjorde inte ont. I början av mitt arbete hittade jag instrumenten på Forskningsarkivet i Umeå. Instrumenten låg tillsammans med ett färdigt manus och fotografier. Efter ett intensivt sökande hittade vi namnet på mannen som ägt materialet. Det var Gustav Bergfors, bror till prosten Georg Bergfors i Vittangi. Mellan 1917 och 1919 förestod Georg Bergfors utbildningen för nomadskollärare. Han var nomadskoleinspektör.[16] Gustav var tandläkare och hade praktik i Örnsköldsvik. Han var bland annat med på en expedition i nordligaste Lappland år 1923. Det år då min svärfar, Johan Sikku, Badje Sohppar, nio år gammal, undersöktes av rasbiologerna.

Elsa nämner att en professor var med, kanske av tyskt ursprung. Av institutets handlingar

framgår det att de hade mycket kontakt med Tyskland. 1932 hade Herman Lundborg en tysk sekreterare, Hans Günter, ”Rassen-Günter” kallad av sina vänner, en av nazismens stora rasteoretiker. Denne hade god kontakt med institutet och dess chef, Lundborg.[17]

Rasbiologins teori om att människorasen och folkgrupper kan förbättra respektive försämra sina egenskaper genom fortplantning. Av den anledningen är det viktigt med ett selektivt val vid fortplantning.

Rasblandningen mellan samer och svenskar skulle degenerera den svenska rasen. Av den anledningen studerade Herman Lundborg rasblandningen i norra Sverige. Han såg det som ett hot att samer blev bofasta och blandade sig med den övriga befolkningen.

Hans Günther hade studerat antropologi i Wien och i Dresden. Han jobbade som lärare något år för att sedan bli författare. Günter bodde på Lidingö, Sverige, och i Skien, Norge, under åren 1923–1929.

När universitet i Jena, Tyskland, sökte en professor i ämnet ”Vorgeschichte und Antropologie” (Förhistoria och antropologi) föll deras intresse på Günter. Lundborg rekommenderade Günter varmt och han blev också professor. Günters tack för denna gärning var att göra Lundborg till hedersdoktor i Jena.[18]

Om det var en man med på resan till Udtja tror jag går att hitta i arkivets handlingar, men det har inte varit min huvuduppgift inför denna artikel.

Min egen resa i rasbiologins spår

En av orsakerna till att jag började leta i de rasbiologiska handlingarna var att jag sökte ett samiskt motstånd mot det som skedde. Det jag hittade var inget organiserat och massivt motstånd.

Jag har gjort en resa i rasbiologins historia. Rent fysiskt är den lik rasbiologernas resa. Jag har åkt i deras fotspår. Tåg mellan Murjek och Uppsala. För att sedan ta bil eller buss till Jåhkåmåhkke/Jokkmokk. På den tiden, då rasbiologerna var på expeditioner här uppe fanns lärarseminariet kvar i Murjek. Och därifrån har jag hittat en del fotografier.

Jag kan fortfarande frammana känslan jag hade första gången jag gick till arkivet vid Carolina Rediviva, Uppsala universitetsbibliotek.

Jag hade tagit tåget från Murjek mot Uppsala. Jag sov rätt dåligt för jag var nervös. Jag visste ju inte vad jag hade att vänta. Jag hade pratat med personer som varit nere på arkivet och de hade ju berättat för mig. Så på sätt och vis visste jag, men hur skulle min reaktion bli?

När jag gick uppför backen mot biblioteket och slottet fick jag den där flashback-känslan som

Elsa Teilus som skolflic a avfotograferad av
Statens institut för rasbiologi.

jag ibland får. Förståelsen för min skoltid. Jag och flera med mig tyckte historielektionerna var onödiga. Varför skulle vi lära oss om Sveriges gamla kungar? Gustav Vasa? Gustav III? För vad hade jag för glädje av dessa gamla gubbar? Och när jag kommer till städer som Uppsala kan jag känna historiens vingslag och jag kan förstå att det ses som viktigt. Men för mig i Jåhkåmåhkke/Jokkmokk, som hade referenspunkter till en gammal kyrka som var nedbrunnen och under uppförande igen fanns det liten förståelse för kungarna och slagen i Sverige.

Jag kommer ihåg när vi i tredje klass läste om Jåhkåmåhkke/Jokkmokks kommun. Vi använde oss av boken *Jokkmokk* av Lars Rask. Den boken ”långlånade” jag från skolan utan lov och läste den många gånger under min skoltid. Det kapitel jag läste mest var det om samer. Om och om igen. Det var som ett bevis för att min historia fanns.

När jag står nedanför trappan till Carolina Rediviva så förstår jag återigen min historieläsning. Dörrarna är gigantiska, vackert utsnidade och med mässingshandtag som är nötta av många års användning. Trappstegen har fått gropar av många års trampande. Här har även Herman Lundborg gått. Jag går i hans fotspår och jag ska till arkivet och söka. Jag vet inte efter vad.

I en källare på universitetet ligger kart- och bildenheten. Där finns det fotografiska materialet kvar. Det är många album, sorterade efter ras, område och kön. Det är fotografier på människor både med och utan kläder. Det finns även album med fotografier av bostadshus, kåtor, bodar och platser.

När jag kom så långt och såg de förbeställda albumen på bordet kände jag fjärilarna i magen. Med vita handskar på händerna bläddrade jag i album efter album. Jag kände mig lätt yr och illamående. Vad söker jag efter? Och varför? Varför är jag överhuvudtaget här?

Dessa bekanta ansikten som jag har framför mig. Jag känner dem inte, men jag kan känna igen deras drag. Jag blir förundrad över mig själv. Jag studerar bilderna noggrant. För det är bra bilder. De är tagna med storformatskameror. Negativen var säkert minst 4 x 5 tum, så att detaljrikedomen på bilderna är enorm. Jag ser utan problem hur koltarna ser ut. Jag ritar av kragar, detaljer, studerar sliehppá, barmkläde och ávve, bälte. Det här beteendet hos mig själv reagerar jag starkt emot. Men jag kan inte låta bli. Jag är intresserad av att sy koltar.

Jag känner mig väldigt ambivalent till materialet.

Jag tittar och gissar: Är det familjen Tuolja, Kuoljok, Husi eller Pirak? Numren under varje bild avslöjar ingenting. De är utan identitet, tänker jag. Det är inte sant, det vet jag, men när jag ser uppställningen i albumen känns personerna på bilderna så avidentifierade. Det gör ont att se.

Så kommer jag till de största albumen, och där finns de. Bilderna på de nakna pojkarna, flickorna, män och kvinnor. Jag känner en sådan djup, fundamental känsla. Den känns i magen, det bränner bakom ögonlocken, ormen kring ryggraden kramar runt hårt. Jag slår igen albumet och går därifrån.

Fotografierna är väldigt bra. Institutet använde sig av professionella fotografer i början. Ludvig Wästfelt i Jåhkåmåhkke/Jokkmokk, Gunnar Sundgren i Uppsala, Borg Mesch i Kiruna och Nils Thomasson i Åre är några av de fotografer som institutet anlitade. Efter några år började assistenterna att fotografera, eftersom institutet hade dålig ekonomi. Fotografierna har en ambivalens inbyggda i sig. De är unika bilder dokumentärt, koltarna syns väl, detaljerna är knivskarpa och i ett dräkthistoriskt perspektiv kan de ge oss en bild av hur kolten såg ut i början av 1920- och 1930-talet. Å andra sidan togs bilderna i syfte att kartlägga en lägre stående ras. I breven mellan institutet och fotografen Wästfelt i Jåhkåmåhkke/Jokkmokk framgår det att det är glasplåtar som används. Wästfelt skriver och ber om mer pengar. Resan har blivit längre än planerat, så de behöver mer glasplåtar och bärare. Expeditionerna som rasbiologerna gjorde här uppe var strapatsrika med tanke på all utrustning de var tvungna att ha med sig.

Jag har inte hittat så många samiska efternamn i Statens institut för rasbiologis löneliggare. Vilka var bärarna? Var det en släkting till mig? Och jag förbannar mig själv, varför lyssnade jag inte bättre när jag låg i vår kåta i Parka och de äldre berättade. Varför antecknade jag inte? För jag vet att jag inte är ensam om att ha hört om bärarnas vedermödor på vandringarna.

Slutkommentar

Kan sorg ärvas? Det är en svår fråga att svara på. Rasbiologi var ett förödande övergrepp, anser jag. I dag vet vi vad rasbiologi stod för och användes till. Vi har läst om andra världskriget och om de förfärliga undersökningarna vid koncentrationslägren. Och jag kan konstatera att det våra förfäder utsattes för var i princip samma undersökningar, men inte med samma brutala metoder. Jag är nog inte ensam om att fundera på vad som hade hänt om Sverige hade deltagit i kriget. Vad hade hänt med oss?

Förstod våra släktingar? Inte bara vad undersökningen var för något utan även språkligt sett. Man använde tolkar, men hur bra var de och hur intresserade att berätta allt?

Rasbiologi är ett av många övergrepp. Och hur ofta har vi talat om det? Har det gått obemärkt förbi eller har det satt sina spår i vår mentala historia? Jag tror det. Jag tror att de övergrepp

vi genom tiderna har utsatts för har satt sina spår i oss. Kanske inte att jag ärver en specifik känsla. Om min morfar var arg ärvde jag förmodligen inte hans ilska rakt av, men oförrätten kan kanske gå i arv. Jag tror nog det. Så är det med rasbiologin för mig. Det är skamligt och sorgligt. Så svaret på min fråga är: Ja. Sorg kan ärvas!

Författaren

Katarina Pirak Sikku är yrkesverksam konstnär bosatt i Jokkmokk. 2005 tog Pirak Sikku en master i fri konst vid Umeå universitet.

Hon arbetar främst i teknikerna teckning och fotografi. Många av hennes verk är textbaserade.

Hon har de senaste åren forskat i det rasbiologiska materialet. Hon har konstnärligt gestaltat det bl.a. i hennes uppmärksammade separatutställning Nammaláhpán på Bildmuseet i Umeå 2014. Där ville hon göra historien till sin, att gå från att ha varit objekt till att bli ett subjekt. Pirak Sikkus verk handlar ofta om sorg, identitet, makt och etnicitet. Hon nominerades till Dagens Nyheters kulturpris 2015.

Noter

1 Elsa Teilus, född 1921, död 2013
2 Anna Myrsell var anställd av Statens institut för rasbiologi 1925–1948. 1925–1926 var hon tillfälligt biträde. Anna Myrsell var sjuksköterska. UUA, Statens institut för rasbiologi. Arkiv och inventarieförteckningar, Avlöningsliggare och tjänstematrikel. 1922–1987. D1:1
3 Lars Pirak, född i Luovva Luokta, 1932, död 2008
4 Broberg, Gunanr:Statlig rasforskning, En historik över Rasbiologiska institutet. 1995
5 B Broberg, Gunnar, Statlig rasforskning, en historik över Rasbiologiska institutet. 1995
6 Brev till fru Thyra Lundborg. Ur Herman Lundborgs privata brevsamling som finns på Carolina Rediviva.
7 Broberg, Gunnar: Statlig rasforskning, En historik över Rasbiologiska institutet av Gunnar Broberg. 1995
8 2009-09-12 med Per Niia i Kiruna, muntlig uppgift.
9 Brev från Mickel O Inga, 1917. Brev till Herman Lundborg som finns bevarade på Handskriftsenheten vid Uppsala universitet.
10 Brev från Hilja Holm. Hilja Holm var en tid Herman Lundborgs hushållerska. Hon skrev flitigt till Herman Lundborg under en tid. De breven finns bevarade på Handskriftsenheten vid Uppsala universitet. Av breven framgår det också att hon var med som tolk. Hon lärde Anna Bielke samiska. Anna Bielke översatte Johan Thuris andra bok ”Från fjället” till svenska. Hilja Holm var syster till lappfogden Olof Holm.
11 Brev från Hilja Holm
12 2013-01-27 Samtal med Elsa Teilus.
13 Skolkåta var en kåta byggd för att undervisa samiska barn. Barnen bodde och undervisades i kåtan under den tid skolan pågick.
14 Harald Grundström skrev Lapsk ordbok/Lulesamiska, svenska tyska författarens notering
15 2012-05-26 Samtal med Elsa Teilus. Samma historia är berättad av Lars Pirak
16 Handskrift 74, prosten Georg Bergfors klippsamling, Forskningsarkivet, Umeå universitet
17 Broberg, Gunnar:. Statlig rasforskning. En historik över Rasbiologiska institutet. 1995
18 Broberg, Gunnar:. Statlig rasforskning, En historik över Rasbiologiska institutet. 1995

Tre flic or tänder adventsljustaken i nomadskolan,
Karin Tuolja längst till vänster i bild.

Av Karin Tuolja

Minnen från nomadskolan

DET KÄNNS MÄRKLIGT att minnena från barndomen och första skolåren har bleknat så mycket, men glimtar och kortare episoder framträder, mer eller mindre tydliga. Det är vanligt att se framåt i stället. Sommarminnena är klarast. Vid samtal med mina vänner sedan skoltiden har jag fått större klarhet kring situationer som känts diffusa. Mina första sex år levde jag nära mina föräldrar och min släkt, mina nästa sex år i ett kollektiv.

Under skoltiden levde jag med min familj endast under sommaren och skolloven, under övrig tid på skolan. Det innebar att en institution troligen hade större inflytande på mig än min familj och jag kan inte förstå annat än att det påverkade mitt liv och mina känslor en hel del.

Vi barn blev likriktade av den uppfostran som smögs på oss utan att vi kunde påverka den. De egna känslorna och de händelser som riktades till mig personligen bar jag dock själv, oavsett om de var smärtsamma eller inte, de finns bevarade djupt inne i själen och är antingen mycket klara eller för bleknade för att bli ihågkomna. Det är mina minnen av en tid som jag delade med andra barn som jag knöt starka band till. De vuxna var auktoriteter och vi var måna om att vara till lags. Många dagar av mina första år var min fyra år äldre bror frånvarande, jag minns honom mest i hemmiljö under hans skollov. Han finns med den dagen jag påbörjar resan mot framtiden.

Jag minns att jag förväntansfullt och oroligt sprang ut och in för att se om den stora turistbåt som jag skulle följa med syntes till. Båten åkte de fem milen mellan Lusspe, kallad Luspebryggan, och Jávrregasska fram och åter. Det här var i början på september och vi befann oss i höstvistet, Tjieŋalluokta, i väständan av Stuor Julevujávrre, inte långt från Jávrregasska. Mamma, min bror och jag skulle med båten på tillbakavägen till Lusspe. Den stannade om någon ville med och nu körde pappa oss ut på sjön till den. Några andra

föräldrar och barn kom också dit. Det fanns en affär i Lusspe och dit skulle en del personer följa med för att handla eller så kom de för att hämta de varor de hade beställt. Att följa med den stora båten var en av de stora upplevelser som väntade mig den här dagen.

När vi steg av gick vi efter besök hos släktingar ett par kilometer till inlandsbanan där rälsbussen stannade vid stationen. Rälsbussen kom från Váhtjer/Jiellevárre och efter fem mil gjorde den ett stopp i Dálvvadis/Jåhkåmåhkke där vi steg av, innan den fortsatte söderut. Sakta gick vi till nomadskolan. Vi kom från en trakt utan bilvägar och resor därifrån till samhällena var sällsynta, och miljön i skolan okänd för oss mindre. Här skulle vi nu vistas i många år. Vi såg inte vatten, båtar, fjäll, djur, fisk eller annat vi var vana vid. Ett helt annat levnadssätt väntade mig, jag skulle inte längre följa mina föräldrars vardag utan tränas till skollivet. Det var alltså detta som jag med spänning sett fram emot. Nu blev jag ett skolhemsbarn, färdig att formas.

Det var lätt att känna sig ensam

Vi kom till två hus, skolhuset och skolhemmet. Här fanns en hel del barn som jag inte kände, en del från byar jag aldrig besökt. Skolhemmet bestod av tre våningar och källarvåning. I källaren låg ett rum för våra skor, tvättrum med dusch och bastu, tvättstuga, syrum och pannrum. På första våningen fanns matsal och dagrum och några rum för personalen. Sovsalarna låg på den andra våningen, med en låst dörr mellan pojkavdelningen och flickavdelningen. Det fanns några sovsalar i var avdelning och vi sov uppdelade efter ålder. Var och en hade sin egen säng med en liten lådhurts bredvid. Vi var några flickor som redan kände varandra, vi var kusiner och hade stor tröst i det och vissa hade en äldre syster. Dörren till eventuella bröder var låst. Vi barn blev bekanta med varandra och fick många lekkamrater, men i sängen i mörkret kom tårarna. Det var lätt att känna sig ensam. Tredje våningen innehöll förråd. Vi blev skrämda av äldre barn för att gå dit eftersom det i alla år bevarades en myt om att det spökade där. På så sätt blev jag bekant med ordet spöke. Detta osynliga spöke lever visst forfarande där.

Husmor, som vi kallade fröken Ester, var från Árjepluovve. Hon trivdes med sitt jobb och var stolt över att hon hade så många barn. Vi var förvånade över hennes röda läppar, röda naglar och hennes skor med höga klackar, klackiskor som vi sa, speciellt ormskinnsskorna. Hon hade en stor famn och ofta satt något barn i hennes knä. Hon var färgstark, hade respekt med sig och bestämde över skolhemmet. Där fanns förstås också annan personal som hjälpte oss tillrätta, alla var kvinnor och vi kallade dem för tant följt av namnet.

Om morgnarna väckte någon ur personalen oss och ibland var det fröken Ester själv. Då sade hon roat *Guten morgen, meine Kinder.* På kvällen vid sovdags sa hon *Schlafen Sie gut, meine Kinder.* Ibland benämnde hon oss tjivgen, från samiskans tjivga, ungar. 'Mina tjivgen', kunde hon säga och det var nog det närmaste hon kom samiskan under alla år, trots att hon kunde tala samiska.

De samiska orden byttes sakta bort

I skolhuset fanns tre skolsalar för två klasser i varje. I varje skolsal stod en en orgel. Där fanns också en slöjdsal för trä- och hornslöjd för pojkarna. Flickorna slöjdade i klassrummen.

Det fanns två lärarinnor, Aina Rensund och Elisabet Stinnerbom, och så magister Nils Erik Spiik. Aina var från Jämtland och undervisade oss de två första åren. Jag minns hennes leende då hon vände sig bort och hade svårt att kontrollera anletsdragen när det blev för lustigt. Vi tyckte om henne och hon lärde oss att skriva, räkna och läsa. Vi lärde oss att använda nål och tråd, brodera namn på kläderna och sticka. Jag började sticka en halsduk som för varje varv blev bredare och bredare på ena sidan därför att jag stickade den första maskan när jag bytte varv. Det ska man inte göra om det ska bli rakt. Det var väldigt irriterande, så utan att tveka tog jag en sax och klippte den rak. Den gången log inte Aina.

Elisabet Stinnerbom från Vilhelmina undervisade treor och fyror. Hon ville ha ordning och reda och var noga med undervisningen och ve den som retade upp henne. Vi hade slöjd med henne och med olika resultat lärde vi oss sy egna koltar och mössor och väva.

Magister Nils Erik hade klasserna fem och sex. Han hade ansvaret att lotsa oss till bra betyg och framtiden. Alla tre var samisktalande, lärarinnorna talade sydsamiska och förstod oss nog, men de talade mest svenska med oss, vilket ju var deras uppgift. Med magistern, som var från orten, kunde vi göra oss förstådda, men hans uppgift var också att lära oss svenska och han hade det som undervisningsspråk. Många barn talade dessutom nordsamiska vilket också var obekant för mig och detsamma gällde ju för deras del. Vi kom att samtala på svenska, antar jag. I varje fall så hörde vi svenska dagarna igenom, och blev med tiden väldigt duktiga. Så duktiga så att det kunde bli onaturligt att tala samiska, även syskon emellan. De samiska orden byttes sakta bort mot svenska utan att vi märkte det.

I klassrummen satt pojkar och flickor på olika sidor. Överhuvudtaget gjorde de skillnad på könen på många sätt. Av den anledningen har pojkar och flickor skilda minnen från skoltiden, till exempel fick pojkarna slakta ren, och en kamrat berättar att de en gång hämtade virke till bågstänger som de spände utanför skolan. I skol-

hemmet hade pojkar och flickor olika uppgifter. Flickorna uppdelade i lag, städade undan i matsalen efter maten, diskade och torkade. Pojkarna hjälpte bland annat vaktmästaren att fylla pannrummet med ved.

En del barn hade likadana namn och för att skilja barnen åt använde man sig av nästa dopnamn vid behov. Jag och en kusin som började skolan samtidigt som vi hette likadant och man löste det med att kalla henne vid sitt andra namn, som inte var så vanligt. Det blev så att hon tilltalades med olika namn beroende på om hon var hemma eller i skolan. Att kalla mig vid mitt andra namn var det inte fråga om för det var redan upptaget av en flicka som också kallades vid olika namn beroende på var hon var. Det var inte ovanligt att man bytte tilltalsnamn på barnen om det underlättade, de flesta hade minst två förnamn som man kunde växla mellan.

Speciell undervisning

Myndigheterna hade sina skäl att inrätta en speciell skola för nomadernas barn. Förutom i ämnen som förekom i andra skolor skulle vi undervisas också i sådant som vi behövde i vår vardag, till exempel sameslöjd. Ett annat ämne, nomadkunskap, gick ut på att kunna det mesta om renar och renskötselkulturen. Då lärde vi oss bland annat att rabbla upp alla namnen på samebyarna, och det gick i en hiskelig fart. Lärarinnan påminde oss alltid att ”ni ska kunna allt som rinnande vatten”, och visst lät vi faktiskt som rinnande bäckar. Vi tränade renmärken, benämningar på snitten i renens öra och benämningar avseende renens ålder, kön och färg och vi besökte renskiljningar i närheten. När jag nu tänker tillbaka, tycker jag det är anmärkningsvärt att vi i geografi och historia skulle lära oss allt om södra Sveriges städer, åar och kungar. Det var inte det enda som vi skulle kunna utantill, och många böner, psalmer och ramsor följde oss ut i livet. Till orgelmusik sjöng vi sånger som *Vi gå över daggstänkta berg fallera* och annat som vi inte begrep. Vi sjöng också någon översatt sång på samiska. Vi gick i söndagsskolan, klädde oss i kolt och gick två och två i rad till kyrkan. Där sjöng vi psalmer och hörde alla möjliga bibelberättelser. Ibland kom en präst till skolan och höll kvällsandakt, han hade karameller med sig och lekte med oss. Ibland kom en predikant, då samlades vi i dagrummet, satt på golvet och lyssnade. Sådana gånger fick vi en penningburk som vi gick med ut på byn för att samla pengar till något. Folk gav oss lite pengar, men alla gillade inte det, och speciellt minns jag ett ställe där husmodern klagade när hon såg ”lappungarna” komma. När jag började i klass sju i den kommunala skolan fick jag just den kvinnans dotter som klasskamrat, och det visade sig att fadern var av samisk börd.

Vi hade vanliga köpta kläder i skolan eller kolt. De placerades i en klädkammare och därifrån kunde vi själva hämta de plagg vi behövde. Men ibland hade vi skolans ylleplagg. De var varma men det kliade alldeles förskräckligt på huden av dem. Vintertid hade vi bällingskor med skoband. Skorna hade vi i källarvåningen. Det var nu inte alldeles lätt att bli klar på morgonen eftersom vi använde skohö i skorna och det inte gick så fort alla gånger trots att någon ur personalen fanns där. Vi var många som skulle ut samtidigt. Det blev mycket att göra för de äldre barnen. Förutom att själva bli klara, blev de tillsagda att hjälpa de yngre, särskilt syskonen, inte bara med skorna utan en del annat också. På kvällen upprepades det hela men nu skulle höet ut ur skorna och läggas att torka och det blev förstås väldigt skräpigt. Skorna skulle hängas upp i skobanden som flätades på ett visst sätt. Vi trivdes bra i bällingskor och under hela min skoltid gick vi med de vackra skorna, som våra mammor med tiden också prydde med en kant av annat skinn, även sedan vi flyttat till den kommunala skolan. Vid varmare väder använde vi luddar med sockar inuti.

Vi var både roade och oroade

Israel Ruong, från en samisk släkt i Árjepluovve, var nomadskoleinspektör. Han reste mellan skolorna och bokstavligen inspekterade förhållandena. Svenska flaggan hissades och det var högtidligt och vi hälsade, neg, bockade, neg igen och var både roade och oroade. Kolt var ett måste de gångerna. Raka i ryggen sjöng vi våra inövade sånger inför honom. Han följde oss på lektionerna, talade med oss och till oss och följde oss till skolhemmet. Där var det uppiffat. Vi hade väldig respekt för honom beroende på den högtidliga stämningen som infann sig de dagar han besökte oss. Ibland följde hans fru och son med, ibland någon annan.

Också andra gäster kom på besök, intrycket var att de kom för att studera oss. De fotograferade, och sådana gånger hade vi kolt på oss. I regel var vi i någon skolsal och läraren bad då någon elev komma fram till katedern framför gästen och presenterade eleven som ”äkta same” vilket var förvirrande för oss. Jag var förbryllad över ordet äkta som jag kände till bara från sagoböckerna. Det var mycket märkligt med det intresset för oss i vår skyddade värld där vi alla var samer utan att ana något märkligt med det. Det var inte heller ovanligt att gästen hade en annan nationalitet. Då jag slutade skolan fick jag ett fotografi av fröken Ester, som föreställde mig skrivande. På baksidan finns en text på tyska. En episod med en ungrare minns jag också beroende på att fröken Ester och han sade ‘tjänare’ till varandra när de sågs. Jag trodde förstås att han var kungens tjänare.

Kamratskap

Vi längtade efter våra föräldrar och var mycket glada när de kom på besök, men också ledsna när de åkte hem, och sådana gånger hände det att vi lade tuggummin på rälsen med hopp om att bussen skulle fastna. Det var spännande ända tills vi såg att den gick vidare. Då gick vi molokna därifrån. Det hände att de ringde till oss. Då blev vi hämtade till fröken Esters kontor, och när vi fick prata med någon förälder brast vi i gråt och tårarna rann som fjällbäckar efter kinderna. Vi tröstade varandra så gott vi kunde. Föräldrarna hade lämnat torrkött åt oss som personalen sparade i lådor i köket och på kvällarna kunde vi vid sänggåendet skära upp lite köttbitar och ta med oss till sovsalen. Där lade vi dem under kudden och tog en bit då och då, tuggade och snyftade om vartannat. Men vi vande oss och när de första åren då allting var så nytt var över gick det bättre. Framförallt minns jag en äldre, snäll och glad pojke som var väldigt hjälpsam och beskyddande. Det var inte alltid lätt att hävda sig mot de äldre flickorna och jag saknade honom när han slutade skolan.

Förutom skolarbetet fanns det annat att vänja sig vid, tvättrutiner, toaletter, nya kamrater, sovrutiner och så den heta, skrämmande bastun där de stora flickorna bestämde. Det var mycket långa dagar. Efter middagen skulle vi till skolan igen för läxläsning och på morgonen var det läxförhör. Det blev kvarsittning på kvällen om inte läxan var inlärd. Vi gjorde läkar- och tandläkarbesök. Läkaren gjorde också årliga kontroller och kom då till skolan. Påssjuka, mässling och vattkoppor hörde till sjukdomarna vi fick. Men det svåra var nog maten. Barn som levde nästan uteslutande på färsk eller gravad fisk och ren skulle nu plötsligt vänja sig vid främmande mat. Det var mat som var okänd bland oss och det tog tid innan vi vande oss, viss mat vande jag mig aldrig vid. Det var pölsa, ärter med fläsk, bruna bönor, sill, fiskbullar och efterrätter bland annat, och fiskolja istället för färsk fisk. Till frukost mestadels rågmjölsgröt och choklad med hårdbröd. Det fanns förstås mat vi tyckte om också och vi fick ibland renköttt och färsk fisk, men det förlåter inte den konstiga maten som så ofta väntade oss och som kunde innebära en hel dag med knorrande mage.

Ibland var det riktigt spännande

Vi lekte mycket både ute och inne, lärde oss nya lekar, lyssnade på sagor och berättelser. Så småningom läste vi själva. Vi åkte ofta skidor, hoppade hage, spelade brännboll och sparkade boll. Pojkarna hade ett och annat hett möte med pojkar från den kommunala skolan. Det var riktiga brottningsmatcher, men pojkar och flickor kunde också ryka ihop. Då låg det spänning i luften, det gällde att prova krafterna men det

var aldrig allvarligt. Medan vi väntade på jullovet firade vi lucia och advent och personalen gjorde det trivsamt på skolhemmet. De äldre eleverna hittade på sketcher och vi hade teaterstunder. Personalen hjälpte till med rekvisitan, ett minne är att vi sydde kräppkjolar i olika färger och änglavingar till en föreställning. Så togs julgranen in.

Det som vi verkligen såg fram emot var Samernas folkhögskolas julfest som vi alltid blev bjudna till. Det var så spännande och roligt. Klädda i kolt gick vi högtidligt till folkhögskolan och deras aula. Där spelade skolans elever upp Törnrosa eller Snövit, varje år en ny oförglömlig saga som vi levde oss in i. Vi led när det var tragiskt och pustade ut när det slutade bra. Efteråt dansade vi ringlekar, som vi inte förstod någonting av, men det var roligt, och så fick vi karamellpåsar. När vi glädjefyllda gick till skolhemmet längtade vi redan till nästa år. Den natten sov vi gott. Eleverna på folkhögskolan satte verkligen färg på vår tillvaro och förmodligen på hela samhället.

Efter det väntade jullovet och jag och min bror, så länge han var på skolan, tog bussen till Lusspe, gästade faster Sunná som hade kafé och farbror Erik i hans lilla slöjdverkstad, och så tvärs över sjön på skidor till vinterbostaden i Darfekluokta. Och då äntligen efter många veckors väntan var vi hemma.

När jullovet var över dröjde det inte många veckor innan vi fick umgås med föräldrarna igen, när de kom för att delta i kyrkhelgen och marknaden. I tingshuset pågick samtidigt det årliga lappbysammanträdet med lappfogden och lapptillsyningsmannen där våra föräldrar deltog. De var finklädda, hade marknadskläder och sina vackraste pälsar på sig och tog med oss ut i vimlet. De åren samlades samerna på Café Nord, fikade, jojkade och umgicks. Det var en upplevelse att följa mamma och äta en bakelse där. En äldre kusin berättar att ägarna vid stängningsdags lät samerna stanna kvar i lokalen så länge de ville. Vi gick också med skolans personal till marknaden, två och två, hand i hand och med en liten peng till sockervadd. Det var verkligen festligt.

Så var det fettisdag med semla, väntan på påsklov och alltid, alltid läxor. Varje lördag var det utdelning av en peng att köpa snask för som föräldrarna lämnat åt oss. Med den gick vi till närmaste affär och köpte den godaste femöreskola. Det hände att vi tappade pengen och då fanns ingen tröst, jag upplevde det själv, men den gången räddades jag av min bror som gav mig en peng. När vi ätit upp all kolan började vi vänta på nästa lördag.

Jag har också fragmentariska minnen från när jag ensam och i lägre ålder befinner mig i byn på väg till min moster som arbetar i närheten. Det var möjligt att ensam gå ifrån skolan men jag vet inte vilka direktiven var från fröken Esters sida, eller om jag bara gick själv. Jag minns också

att jag sov hos min mormor åtminstone vid ett tillfälle, det var långt till skolan och jag sprang för livet undan snöplogen som råkade ha samma väg som jag. Jag följde också till det samiska ålderdomshemmet med en lite äldre kamrat ibland.

Ett annat minnesrikt glädjeämne var den årliga skidtävlingen som skolorna anordnade. Nomadskolorna i Váhtjer/Jiellevárre, Árjepluovve, Čohkkiras eller Dálvvadis/Jåhkåmåhkke växlade värdskapet sinsemellan. Bäst var det när vi fick åka till någon annan skola och se världen. Dessa tävlingar grundlade ett tävlingsintresse hos många av oss. Vi tävlade och det var så spännande att se vem som nu skulle vinna. Priserna sparade vi länge. Vi fick vänner, bytte adresser och brevväxlade flitigt, breven läste vi om och om igen, vissa brev har jag sparat. Annars uppmuntrades vi att brevväxla även med barn vilkas adresser vi hittade i barntidningar.

I årskurs sex hade vi anpassat oss totalt och vi hade riktigt roligt. Mina föräldrar bosatte sig i Dálvvadis/Jåhkåmåhkke men jag bodde mest i skolhemmet som vanligt, det var förmodligen mest praktiskt så. Efter sexan började vi, några flickor, på enhetsskolan, en ny skolform där man prövade att slå ihop folkskola och realskola till en nioårig skola. En del åkte till Váhtjer/Jiellevárre för att gå sjunde skolåret där. Vi klarade oss bra med den undervisning vi hade fått på nomadskolan. Visserligen var det nytt igen, men vi upplevde oss inte sämre skolade. Vår magister förberedde oss noga för den nya skolan, bland annat var han väldigt nitisk med det nya språket, engelskan. En komisk syn som lockade till fniss var när han förberedde oss för simbassängen med att simma torrsim i lektionssalen med oss. Vi blev mycket förtjusta i just simning och vi hade inga problem med tävlingar i någon sport.

Kommunala skolan inte för alla

Övriga barn, oavsett om de var samer eller ej, gick i den kommunala skolan. Samebarnen där var precis som vi från byarna runt omkring i kommunen och hade ungefär samma liv, förutom att de kanske var bofasta. Tillsammans med andra barn från byarna hänvisades de till ett annat skolhem, arbetsstugan, där föreståndarinnan lade väldigt stor vikt vid svenska språket. Det hade för barnen på arbetsstugan och nomadskolan varit bra att undervisas tillsammans eftersom man hade så mycket gemensamt i språket och levnadssättet och ofta var släkt med varandra. Vi hade också det gemensamt att vi hade fått bryta upp från föräldrarna som små och hade samma känslor inför det. Men tanken att flyttsamers barn skulle ha begränsad undervisning var tyvärr rådande då och istället valde myndigheterna att skilja oss åt och vi lämnade skolan med olika erfarenheter. I alla fall var den skiljelinjen mycket

olycklig med tanke på följderna av den och vilken missämja den i vissa fall har skapat. Möjligheten att välja skola kanske fanns, men olika omständigheter påverkade förstås valet.

Vi uppfattar nog skolan var och en på sitt sätt beroende på vem som speglar den tiden. Ingen har samma upplevelse som den andra. Jag kan sörja över att vi var så många barn som alla kunde samiska men inte fick förkovra oss och utvecklas i det egna språket. Vi talade antingen lulesamiska eller nordsamiska och hade inte vant oss vid varandras språk. Det är nog en av anledningarna till att vi använde svenska språket som vi snabbt lärde oss. Det blev så att vi istället talade svenska sinsemellan. Hemma där vi hade en stark språklig miljö talade vi samiska med föräldrar och släkt, men i skolan utvecklades varken vi eller språket skriftligt eller bokligt. Det tar åratal för en vuxen att åtgärda den bristen och det krävs mycket energi. I dag ser vi följderna av den bristen. Däremot vacklade vi aldrig i vår identitet och skolan ville hålla oss starka i den. Våra föräldrar var det de var och vi visste inget annat. En skolkamrat påminner om att en av lärarinnorna var noga med att påpeka att vi ska vara stolta över att vara samer. Jag har senare i livet heller aldrig känt mig otrygg i det förhållandet.

Det går knappast att i ett internatboende undvika mobbningar och kränkningar vare sig det gäller personal eller elever. Minnena växlar från person till person. Aga var också tillåten på den tiden. För alla gällde det att vänja sig vid maten, men det mest plågsamma var den första tiden med den omstörtande flytten hemifrån. Det var olyckligt och skapade enbart smärta och sorg, trots personalens omsorger. Men vi hade varandra och det sprider ljus. Vi levde ganska isolerat och skyddat, på gott och ont, vår kontakt med andra barn i samhället var litet, vilket var meningen med tanke på varför nomadskolorna uppfördes. Det fanns förmodligen inget alternativ för våra föräldrar, men jag önskar inget barn att flytta ifrån sina föräldrar när man är så liten och sårbar.

Författaren

Karin Tuolja är modersmålstalande med rötterna i Jåhkåmåhkke. Hon har arbetat som lärare i främst lulesamiska, men även i kultur och historia på Sámij åhpadusguovdásj/Samernas utbildningscenter. Behovet av läromedel har medfört författande av undervisningsmaterial och utgivning av böcker. Att vara del i bevarande och synliggörande av språket har alltid varit viktigt. Karin är aktiv i olika termgrupper och har alltid deltagit vid revitaliseringsarbeten, liksom språkvård i alla former Det har inte varit en enkel väg att förkovra sig i ett språk som inte bereddes plats i den moderna tiden, men valet att vara språkarbetare har varit enkelt.

Karin Tuolja

Nomádskåvllå – jåhttesámij skåvllå

MUHTEM MUJTO mánnávuodas ja vuostasj skåvllåjagijs älla des nåv tjielggasa ja muhte gis li nåvtik ájmmuj bissum. Ulmusj vuojn sihtá åvddålijguovlluj gåhttjat. Gåvåtja ja oanebusj subttsasa gal ihti. Mujto giesijs li galla åvvå tjielggasa. Gå lav ságastam skåvllårádnaj muv guoran li muhtem vargga vadjáluvvam vidjura tjielggam. Guhtta jage iehtjam äjgádij ja berrahij siegen viessuv, guhtta jage aktan iehtjádij. Giesselåbijt jali guhkep basijt lidjiv äjgádij lahka, skåvllåájgev skåvlån. De árvvedahtte sjattaj nåv vaj skåvllåásadus muv bájnij ienebut gå iehtjam vehka ja diehttelis muv viessomav ja dåbdojt. Mij máná de nåvtik avtalágátjin badjánijma dat bajedimvuoges mav ietja ejma buvte bájnnet. Dåssjå iehtjam dåbdojt ja dagojt ma munji guosskin iesj guoddiv, juogu de báktjijin jali ettjin. Báhtsin sielluj tjiegŋalissaj ja li nåvtik ájmon mujtoj tjiegájn jali de vadjáluvvama sisi jávvasam. Da li muv mujto viessomis unnen aktan ietjá mánáj gejda nannusit tjadnasiv. Mij lijma jåhkogisá ållessjattugij vuosstij. Muv niellja jage vuorrasap viellja lij álu sijdas ierijt, mujtáv suv ienemusát giesijs ja loahpebálijs. Munnu iedne siegen la dan biejve gå boahtteájge dáfuj vuolgáv.

Mujtáv iehtjam ålgus sisi viehkamin gåhttjamin jus vuojnáv turisstavadnasav mav lav tjuovutjit. Iv de másja sinna vuorddet. Vanás vuojij vihtta mijla åvddån ruopptot Luspe ja Jávrregaska gaskav. Måj iednijn ja vielljam lijma Lusspáj ruoptusmanádijn. Ragátmáno álgon lij ja mij lijma Tjieŋalluovtan, tjaktjasajen Stuor Julevujávre allegietjen. Vanás ganudij jus aktak lij tjuovutjit ja åhttje dal mijáv vadnasij suvdij. Muhtem ietjá mánnániehke aj båhtin. Luspen lij dalloj boargál ja dåk ulmutja oasestittjat tjuovvun, jali de rávvagijt vadnasis duosstun. Dáv stuor vadnasav lij oalle alvos munji tjuovvot. Dán biejve vuorddin edna subttsasa ja dát lij vuostasj.

Gå Lusspáj lijma jåvsådam ja berrahijt guossim de vádtsájma guokta kilomehtera ruovdderahte guovlluj, stasjåvnnåj. Bussa bådij Váhtjeris, ganudastij Luspe stasjåvnnåj ja mij dan nali ja de tjuovojma vihtta mijla vil. De Jåhkåmåhke stasjåvnnåj goarrij, åvddål gå oarjás vuolgij. Mij ganudijma ja suojmma skåvllåj váttsijma. Bådijma rahtedis bájkijs ja mij máná ejma lim hárjjánam stuoráp plássajda ja mijájda unnebujda lij skåvllåbájkke amás. Dánna dal lijma moadda jage årutjit. Ejma jávrijt vuojne, ejma vadnasijt, várijt, juhtusijt, guolijt jalik oahppásijt. Ållu ietjá viessomvuohke dal muv duostoj, ittjiv des äjgádijt máhte tjuovudit, bus skåvllåj hárjjánit. Dáv mån lidjiv nåv vuorddám, de dal sjaddiv skåvllåhäjmmamánnán, gärgos hábbmiduvátjit.

De mánná bátsij

Bådijma guovte dåhpåj, skåvllådåhpåj ja skåvllåhäjmmaj. Dánna lidjin edna máná, muhtemijt dåbddiv, ja muhte båhtin amás bájkijs. Skåvllåhejman lij tjällár ja gålmmå låbdå. Tjällárin lij gábmagijda ladnja, basádimbájkke gånnå navoldijma ja sávnnijma, bassamsadje, goarrombájkásj ja pánnaladnja. Vuollelåbdån bårråmladnja, tjåhkanimbájkke ja barggijda lanjá. Badjelåbdån guokta biele, nuppen bielen oademsála båhtjajda ja nuppen nejtsutjijda. Uksa lij lásan nejtsutjij ja båhtjaj bielij gaskan. Ådijma stuor lanjájn álldara miltu. Látjo guoran lij lådasj smávep gávnijda. Muhtem láve sijdas aj skåvllåj álggin, ja de lijma ráddnanárre ja doarjjan nubbe nubbáj sjattajma. Muhtemijn lidjin vuorrasap oappá, vieljaj lusi ejma besa. Mij máná oahpástuvájma ja rádnastallagådijma, valla iehkedis sjävnnjadin oaddádijn gadnjala båhtin. De mánná lij ållu aktu.

Bajemus låbdån lidjin gálvojda saje. Vuorrasap máná baldadallin unnebujt dåppe mannamis, sjpävttja vuojn dåppe åroj. De dåbdijdiv dan båhkuj ja javlo miltu dat sjpävttja vilá danna dullu.

Mijá iemet lij fröken Ester, Árjepluoves. Soabtsoj sån bargujnis ja mihástaláj gå sujna lidjin nåv edna máná. Suv ruoppsis baksimijt ja ruoppsis gattsajt nåv imájdalájma, ja ållagasj suv allakláhkak gábmagijt, avta lidjin ájn vil gärmmaha náhkes. Suv fármmáj gájka tjárggin, álu soames mánáv asken anij ja muhttijn sujsta asske luváj. Alvvá lij, sån tjuottjodij skåvlåhejmav ja mij jegadijma suv. Diedon lidjin aj ietjá bargge mijá birrusijn midjij viehkken, gájka kujnanulmutja ja sijájt gåhtjojma tánntan ja de namájn.

Idedis soames bargge mijájt båvtij ja muhttijn fröken Ester iesj, ja de manáj mijáj miltu båvtij javla Guten morgen, meine Kinder. Iehkedis oaddádijn de hålaj Schlafen Sie gut, meine Kinder. Suohtan dávk. Muhttijn gåhtjoj mijájt “tjivgen”. Dárojduhtedij bágov tjivga. Jåhkåv ájnna sámegielbåhko mav javlaj, vájku lij sámegielak.

Bágo målssåsin mijá ielvek

Skåvllådåben gålmmå skåvllålanjá lidjin, guokta klássa geŋga lanján. Juohkka skåvllålanján oarjjal. Duodjeladnja muorra- ja tjoarvveduodjáj, nejtsutja duodjuhin skåvllålanjájn.

Skåvliga lidjin Rensunda Aina, Stinnerboma Elisabet, ja Spijka Nils Ierik, gev gåhtjojma majisstarin. Aina lij Jämtländas ja lågådij mijájt vuostasj guokta jage. Idedis oarjjalav tjuojadij ja lávloj mijájn. Mujtáv gåk ietjá guovlluj måjåda jårgijdij gå ittjij sidá vuosedit sån mijájt suohtan adná. Sunji mij lijkkujma ja mij riekknijma, tjálijma ja lågåjma sådin buoragit åvddål jåhttåjma. Bagádij nálujn ja hárpujn barggat, girjjat namájt iehtjama biktasijda ja gådet. Álggiv mån tjiebetlijnev gådet mij sjattaj gåbdep ja gåbdep nuppen bielen dajna gå vuostasj tjalmev gådiv. Nåv ij dagá jus sihtá njuolggis lijnev. Dasi mån suhttiv ja hähkkat juorrulahtá doahppijiv skárjájt ja bieskestiv gådemav njuolggadin. Dan bále Aina ittjij måjåda.

Stinnerboma Elisabet goalmát ja nälját klássajt anij ja suv lunna ejma oattjo stuojmmit ja hähttujma sjávo vissjalit barggat, ja vájvve sunji gut suv suhttadij. Mij sujna duodjuhijma ja goarojma iehtjama gábdijt, gahperijt ja sjnjisjkojma gåktu guhtik.

Maŋemus guokta jage Spijka Nils Ieriga lunna manájma. Sån vierttij mánájt lågådit buorre árvvobágojda boahtteájggáj. Skåvliga gájka lidjin sámegielaga, mavas guovtes oarjjelsámev ságastijga, juska dal dádjadijga mijá gielav muhtem märráj, ja de sjattajma dárogielav sunnujn ságastit, nåv gåk lij ájggomus. Majisstarijn de buvtijma sáhkadit, valla sån ham galgaj mijáv dárogielav lågådit ja dárustij gå tjielggij juojddá. Ålos aj lidjin nuorttasámegielaga ja iv diede jus dádjadin mijá gielav dalloj. Dárogielav gaskama sáhkadijma árvvedav, juohkka biejve gåjt gulájma ja tjähpojma vijmak. Nåv tjiehpe dárustittjat vaj bágo njuoktjamij dähppun, ja aj oarbbena gaskasa dárustahtjin. Bágo målssåsin mijá ielvek.

Skåvllålanján nejtsutja ja báhtja lanjá goappák bielen tjåhkkåhin. Sieradin mánájt sjierve miltu moatteláhkáj, báhtja oadtjun njuovvat, ja javlo miltu ådnårismuorajt viedtjin majt såjåtjit skåvlå ålggolij biedjin. Skåvllåhejman lidjin báhtjajn ja nejtsutjijn sierra bargo. Nejtsutja sjuovvijin lihtijt bievdijs biebmo maŋŋela, bassin ja sihkkun lihtijt ja guolbijt. Báhtja dievddin pánnalanjáv muoraj mujtáv, ja iehtjádijt dal aj littji barggam.

Muhtem mánájn lidjin sjimuk namá ja de degu målssun máná nuppe nammaj gåk dárbahin. Akta ráddna lij gástadum sämmi nammaj gå mån, ja måj álgijma avta bále skåvllåj. Munnuv tjuoldátjit suv gåhttjogåhtin maŋep nammaj. De sjattaj nåv vaj sijdan gåhttjun suv dan nammaj majna álgos lidjin gåhttjum ja skåvlån nuppe nammaj. Ettjin de munji målso dajna gå muv nuppe nammaj juo ietjá nejtsutjav gåhttjun, gässta aj ietjas gåhttjomnamáv målssun nuppe nammaj. Nåvti tjoavddin jus guovten mánán lidjin sjimuk namá. Álu mánájn lidjin binnemusát guokta namá.

Sierralágásj åhpadus

Stáhta biejadij sierra skåvlåjt jåhttesámij mánájda vaj nåvtik jåhttesábmen bissu. Ietján gå ieme ábnnasijt majt skåvlåjn låhkin, vierttijma buktet dav mij mijá árggaj hähpá, degu dal duodjuhit. Lågåjma nomadkunskap, man duogen lij diehtet gájkka sámij ja sámij viessoma birra. Moallánagájt boahttsujda ja ruotgiejajt diehttelis hähttujma buktet ja manájma aj lárkkamijt. Gájkka tjieldij namájda oahppanijma ja ihkeva ruvva ålgolt gurgadijma gå skåvlik gatjádaláj. "Hähttubihtit gájkka buktet degu gålgge jågå", sån sárnoj ja degu gålgge jågå vuojn de gullujma. Unugis lij de gå oarjjelsvieriga stádajt, jågåtjijt ja gånågisájt aj hähttujma máhttet. Ällim dåssjå da ájnat ållo råhkusijt, sálmajt ja rájdojt bágojs ålgolt buvtijma dalloj ja maŋŋela.

Ja de oarjjala åvdån lávlojma Vi gå över daggstänkta berg fallera ja ietjá lávllagijt majt ejma dádjada degu dal 'Dån ájttegij lánnda'. Manájma ájllekskåvlån, gábdijda tjáŋajma ja gárggot guovtes guovtes váttsijma girkkuj. Danna aj sálmajt lávlojma ja gulájma gájklágásj subttsasijt rámádis. Muhttijn skåvllåj härrá bådij, bieddnij ja stuvssij mijájn, njálguga giedan. Muhttijn lij iehketbiedna. De tjåhkanijma biejvveladnjaj guolbbáj, ja gulldalijma soames sárnnárav. Maŋep biejve biedniklihtijn manájma plássaj biednigijt ánutjit mejt de juosik rádjin. Ettjin dal galles lijkku gå bådijma daj biedniklihtij, vaddin da galla skuoladimnárev, valla mujtáv avtan sajen iemet hujáj gå lappungarna dal båhti ánutjit. Gå giehttjit jage ådå skåvllåj álgijma de dan kujna niejdda aj dasi álgij ja gávnajma áhttjes lij sámemáttos.

Mijájn lidjin ieme oassto gárvo skåvlån, jali gábde. Gávnnuj bivtasladnja mijá biktasijda ja ietja dassta viettjajma gå dárbahijma. Valla muhttijn hähttujma skåvlå hullosisbiktasijt adnet ja de lij lik de hudja. Gåk lik sagŋedahttin. Mijájn lidjin nuvtaga vuoddagij dálven ma lidjin gámalanján tjällárin. Ij lim ållu álkke gärggat dajna gå hähttujma dállit ja nuolet manáj vájk soames bargge lij danna viehkedime. Ålos vuojn avta bále ålgus. De vuorrasap mánájda sjattaj tjuottjes. Ietja gärggat ja de ájn vil gåhtjoduvvin nuorabujt viehkedit, sierraláhkáj oarbbenijt. Iehkedis vaden duojkke, valla de dal suojne gábmagijs ja lej de smuolkko danna gå gájka suojnijt gåjkåtjit biedjin. Vuoddagijt giemardit ja nuvtagijt gahtsot. Gal mijájn lidjin skuobá ja ietjá gábmaga aj. Soabtsojma nuvtagij ja ålles skåvllåájge, ja maŋŋela aj, váttsijma daj tjáppa guobogij maj ruodjasijt mijá iedne álu ietjá náhkijn tjábbijin.

Alvvás gähttje

Ruoŋga Israel skåvlåjt sujnnij, manáj nomádskåvlåj miltu ja oalleláhkáj vidjurijt gehtjadij. Svieriga slávggá libjudij gå bådij. De lij nåv alvvá ja mij

buorástahtijma, buolvestijma, gåbmerdijma, buolvestijma vaden, alvadijma ja suohtan anijma. Gábdijda vuojn de vierttijma tjágŋat. Guldudaláj mijájn ja åtsådaláj mak skåvlåjn bierggip. Lej de alvvá daj biejvij gå bådij guossidittjat ja dajna nåv sujsta gåvajma. Muhttijn áhkásj ja báhttjas aj tjuovojga, muhttijn soames iehtjáda, iv mujte gudi.

Ietjá guosse aj båhtin, degu båhtin mijájt gehtjatjit. Dakkir bálij gábdijda tjáŋajma ja de guovllin midjij ja gåvvijin. Álu skåvllålanján gähttjin gå bargajma ja de skåvlik soabmåsav mánájs gåhtjoj boahtet guosse åvddåj tjuottjadittjat ja hålaj 'sån la vuojn de äkta same – oalle sábme'. Unugasstiv bágov äkta, dav vuojn dåbddiv val subtsasgirjijs. De lij nåv oavddo mijájda mánájda gå ejma dádjada manen ja ejma diede majt usjudit. Jegajma val. Tjabu ålggorijkajs båhtin. Gå skåvlås hiejttiv de fröken Esteris oadtjuv gåvåv ietjastim. Duohkebielen la tjáledum tuskagiellaj. Mujtáv aj uŋgárav dajna gå såj fröken Esterijn buorástahttalijga ja hålajga tjänare nubbe nubbáj. Mån diedon jáhkkiv sån lij gånågisá dievnár.

Rádnatja

Mij åhtsålijma äjgádijt vuostasj jagijt ja ávvusijma gå båhtin guossidittjat, valla hådjånijma gå vuolggin. Dakkir bálij såjtij mij suoskunijt bårdojma ruovdderahte nali ja vuordijma bussa dähppu. Ittjij diedon dähpo ja nåvtik de låssså mielajn dassta vádtsájma. Muhttijn äjgáda midjij skuolkkin. De ságastijma guhtik ájgen ja de gadnjala nierajt gålggin degu jågåtja. Nubbe nuppev jasskadijma. Äjgádij guodem biergojt anijma lådajn tjiegan galla ja danna de viegajma tsábajma ja váldijma tsáhpusijt oademladnjaj ja tsåggålijma oajvevuole vuolláj, suoskadijma ja tjierudijma. Valla vuostasj jage maŋŋela gå gájkka lij nåv amás ham de hárjjánatjájma binnáv ájgen. Ållagasj mujtáv vuorrasap báhtjav mij muv nåv vähkádaláj. Gå hiejtij de suv nåv åhtsåliv. Ij lim agev álkke stuoráp niejdajt vuosteldit.

Ietján gå skåvllåbargguj hárjjánit de gájkka iehtjádij aj, basádimvuogijda, hivsigijda, ådå rádnajda, oademsajijda ja báhkka balulasj sávnnimsadjáj gånnå stuoráp nejtsutja mierredin. Nåv ihkeva guhka biejve ja ájn vil dan nali leksajt skåvlån låhkåt biebmo maŋŋela. Idedis gatjádallin ja jus ejma leksav buvte de ham de skåvllåj ganudit lågåtjit. Ja nåv imálasj dávda, båhtevihke, smávvasa, gåhpålagá ja ruoppsis bena. Dåktåra ja bádnedåktåra lunna mannat lij dal buorre, árvvedahtte. Gájkin låsemus lij biebbmuj hárjjánit. Varás guolláj ja biergguj lijma hárjjánam ja de dal vuorddin amás biebmos hähkkat gallánip. Hálvva nälgojma. Muhtem biebmov iv dálla ga båråå. Mij oattjojma erddalijt svijnebiergujn, russjkis bábojt, bassem- ja sálltesildájt, kalåpsåv, pelsáv ja guollebullajt. Idedis ráktsa råhkåjåffojs jali

sjukláda garralájbijn. Ja guolleoallja varás guole sadjáj. Gávnnuj diedon biebbmo masi lijkkujma ja gal mij biergov ja guolev oattjojma, valla dat ij ándagisluojte amás biebmov.

Muhttijn oalle subtsas

Stuvssijma ålggon ja sinna, åhpajma ådå stuvsajt, gulldalijma subttsasijt ja maŋenagi ietja lågåjma. Gahpajma hage, kuvlaj stågajma, tsábmijma brännboll, viegajma ja tjievtjajma. Gal mij mak doarrájma nejtsutja ja báhtja ja de fággádijma, muhttijn boadádalájma mánájda nuppet skåvlås ja de báhtja sijájn fággádin ja de lij de sáhka. Fákke ällim heva alvvá, sidájma fámojt gähttjalit ienemusát. Gå javllalåbijt vuordijma de basádisájllegijt ja lusiabiejvev ávvudijma ja bargge tjábbijin årromsajev. Vuorrasappo teáhterijt mak bårdudallin ja vuosudallin, bargge viehkedin dárbbagij ja mujtáv akti gårudijma krähppavuolpojt ja ieŋŋgilsåjijt teáhterij. Javllaguosav viedtjin sisi.

Valla ienemusát soabtsojma gå besajma álmmukallaskåvllåj vádtsát sijá javllafässtaj masi mijájt bivddijin. Dalloj gåhttjun dav skåvlåv Samernas folkhögskola. Danna gis gulájma ådå hávsskes subttsasijt ma báhtsin tjáppa mujtton. Oahppe danna vuosedin midjij Snövitav avta jage ja Törnrosav ietjá jage ja nåv ådå subttsasav jages jahkáj, oalle de hávsske lij. Bijnástuvájma gå nievret manáj ja ávvudalájma gå buoragit manáj. Maŋŋela gärssulijma vájku ejma dádjada majt, ja njálgugijt javllaádjás oattjojma ja ruoptusváttsedijn skåvllåj de juo de boahtte javlajt vuorddegådijma. Dan ijá de njálgugit ådijma. Álmmukallaskåvlå oahppe vuojn de bájnnin mijá ájgev ja jáhkedahtte ålles plássav.

De måj vieljajnam guhkev sån lij skåvlån, vuolgijma häjmmaj javllalåbijda. De lij bussajn vaden vuolgget, goarrit Luspen Sunnásiesá lunna, ja de Ieriktjietje unna duodjedåbåtjin, ja de jávre rastá Darfekluoktaj. Ja vijmak iedne áhtje lunna.

Muhtem vahko maŋŋela besajma vat äjgádij iejvvidit gå mässuj båhtin. Dalloj lidjin aj diggedåben jahkásasj tjielldetjåhkanime sundijn ja sujnajn gåsi mijá äjgáda aj säbrrin. Sij aj háhppidin márnánijt vádtset oasestallamin ja adnin tjáppámus muottájt ja mässogárvojt, ja mánáj váttsadin hávsskudallin. Daj jagij sáme tjåhkanin Café Nordaj, svarkedin, juojggin ja rádnastallin. Munji lij oalle subtsas gahpagáhkov danna iednijn bårråt, mujtáv. Muv vuorrasamos lávve giehttu kafea äjgáda sihtin sámijt guossen ja dibddin danna guhkev sihtin.

Valla márnánsadjáj aj aktan skåvlå barggij giehtalakkoj gárgadijma, tjårmå sinna biednigasj såhkårváddaj. Oalle hávsske lij. Skallomässo lij aj dalloj ja girkko dievas.

Ja de márnánij maŋŋela vuorddegådijma bässásjlåbijt. Mijájn lij aj garra barggo daj leksaj

maj aktelasj gitjájma. Valla juohkka lávvodagá oattjojma biednigattjav njálgugijda ja dajna de manájma boargálij kolájt oastátjit. De hähttuj várrit dav láhppemis, degu mån dahkiv, dan bále de viellja juoktá viehkedij. Gå de loabddám gájkka njálgugijt de ham de vat maŋep lávvodagáv vuorddegoahtet. Mujtáv aj gå unnen aktu plássan váttsatjav mannamin muohtá lusi gut barggá dajn lahkusijn. Iv diede gåk lidjiv oadtjum skåvlå ålggolij jali jus iesj vuolggiv. Manniv aj ráddnabáhtjajn suv ádjáv vuorrasijhuvson guossimin, ja edasik gåjt akti áhko lunna ådiv, mujtáv dav dajna gå mälggat lij suv lussta skåvllåj ja häggagähtjáj viehkiv muohtagoajvvomasjiina åvdås mij såjtij goajvvot jur daggu gåggu mån vádtsiv.

Ietjá tjuovggis mujto li nomádskåvlåj jahkásasj tjuojggusa juogu de Árjepluoven, Váhtjerin, Dálvvadisán jali Čohkkirasán. Buoremus lij gå vuolgijma nuppijda skåvlåjda, de vuojn de lik besajma mälggadijda. Gáhppáj tjuojgajma ja de oattjojma mak vattutjav sadjáj. Alvvá lij så de, ja gatjálvis gut lij valemus, gut vuostatjij háhppit. Dá tjuojggusa vaddin mielav gáhpustalátjit. Nåv suohtas lij nuppij oahpástuvvat, ja de gávnajma tjállemrádnajt ja mujna li ájn breva dat ájges ájmon. Mij aj gávnajma tjállemrádnajt ietjá guovlojs abmasa midjij ja dan láhkáj mijá viessom vijdoj.

Maŋemus jage de lijma gärggusa skåvlåv målsutjit. Muv äjgáda juo de Giellasij Dálvvadisán, lijga jåhtåm, valla årruv gåjt skåvllåhejman åvvå guhkev. Muhtema vuolggin Váhtjerij gåsi lidjin giehttjit klássav hássam sámemánájda. Mij muhtem niejda bátsijma gålmmå jage vil vádtset, dajna gå álggin ådå skåvlåjn, nammadum enhetsskåvllå, mij bådij realskåvlå sadjáj. Gal mij bierggijma dajna åhpajn mav lijma oadtjum. Majisstar vuojn mijáv snivva gárvvij, ållagasj ieŋŋgisijn vissjalit bargajma. Sån aj skåvllålanjá guolben vuosedij gåk vuojat ja de labudijma suv milta. Sjkutjájma mij valla tjähpojma gåjt. Mij lijma nåv ávon vuojadittjat ja ällim mijájn vájve gáhpustallat avtak gáhpustallamin.

Unnen ja rassjen äjgádijs sirrat

Ietjá máná juogu de lidjin sáme jali ällim, mannin kommuvna skåvlån. Sámemáná danna jur degu mij båhtin kommuvna sijdajs ja viessun sämmiláhkáj vájku ihkap ettjin äloj jåde. Aktan ietjá sijddamánáj årrun ietjá skåvllåhejman, nammadum arbetsstugan, gånnå iemet dárogielav mánájs rávkaj. Luluj buorre sidjij ja nomádskåvlå mánájda jus lulujma avta skåvlån mannat ja avta åhpav oadtjot dajna gå giella ja viessomvuohke lij avtalágásj ja máná álu berrahattja. Mijájn lij aj dat aktavuohta lijma äjgádijs unnen sirram ja avtaláhkáj dåbdåjma. Valla ájádus jåhttesámij máná e dárbaha sämmi åhpav gåk iehtjáda lij dalloj jådon ja fábmudagá ienni de mijájt tjuol-

datjin ja danen skåvlåjs vuolgijma sierra diedoj ja dåbdoj.

Juohkkahasj mujttá skåvllåájgev ietjas láhkáj, dan duogen la gut giehttu. Ij la avtanik avta dåbddo. Mån surggahav gå mij gájka sáhkadijma sáme valla ejma gåktuk åvddåna iehtjama giellaj, bus dárustatjájma gaskama. Sáhkadijma juogu de julevsáme- jali nuorttasámegielav ja lij dávk akta oarre manen gaskama dárustijma gå ejma lim hárjjánam nuppev gielav gullat. Sijdan lij giella nanos ja äjgádij ja berrahij sáme sáhkadijma, valla skåvlån ejma tjále jalik heva lågå sámegielav ja danen ejma åvddåna. Moadda jage ulmusj gihtjá åvddål gå boahtá dárogiela märráj gå gähttjal dasi jåksåt. Uddni vuojnnep vahágijt dat vánesvuodas. Valla mij ejma goassak juorrula iehtjama iesjdåbdo birra dajna gå äjgáda lidjin sáme ja mij ejma diede bárebuv. Skåvllåråddna muv mujttát gå akta mijáj skåvligijs álu gåhttju mijáv mihástallat sámevuoda åvdås. Ja mån dåbdåv sámevuohta ij la muv gåktuk báktjim.

Hilgodime ja vuoledime gávnnuji dakkár ásadusájn, lehkus de mánáj jali barggij siegen, binnebut jali ienebut. Juohkkahattja duogen la gåk mujttá. Dalloj oattjoj vil aj mánájt tsábmatjit. Valla gájkin låsemus biebmo guoran, lij äjgádijs báhtset nåv unnen. Dåssjå báktjasa ja surgo tjuovvun juska bargge mijájt buoremusláhkáj huksin. Vuorbbe lij galla gå lijma ráddnanárre ja mujto li dan diehti tjuovggada aj. Mij viesojma skåvlå siejnij gaskan, ejma heva ålggolis diede, ja ejma ga galga jus usjudallá manen nomádskåvlåjt biejadin. Jáhkkelis ällim ietjá gäjno mijá äjgádijda, valla iv lulu sihtat avtak mánáv nåv unnen ja rassjen äjgádijs sirrat.

Språkgranskningen av lulesamiskan är gjord av Sara Aira Fjellström.

Nomadskuvla
bággii min šaddat bajás
oarbbes dilis
dorvvuhisvuođas

šaddat
giellageafin
gielaid gaskkas

mánnávuođa vásáhus
soardin
dákkui millii
beahttin
niibedearri sielus

Nomadskolan
tvingar oss att växa upp
föräldralösa
otrygga

bli
språkfattiga
mellan språken

förtrycket
barndomens upplevelse
klibbar fast vid sinnet
sveket
knivsegg i själen

På trappan i nomadskolan i Tärnaby, längst till vänster sitter Ingrid Rehnfjäll född Andersson, i mitten sitter Svea Länta, född Gran och längst till höger sitter Sagka Stångberg.

Av Sagka Stångberg

Minnen från nomadskolan i Dearna, Tärnaby

JAG FÖDDES ÅR 1945 och började i första klass vid nomadskolan i Tärnaby i september 1952. I december det året föddes min yngste bror. Vi var sedan tidigare tre syskon, en äldre syster och en yngre bror. Min syster gick sedan tidigare på nomadskolan i Tärnaby.

Det här var en tid när samiska barn som kom från renskötande familjer var tvungna att gå i nomadskola för att inte försvenskas och hålla fast vid nomadlivet, enligt den rådande tidens ”lapp-skall vara lapp”-ideologi.

I tillägg så gick alla elever efter avslutad sjunde klass en sommarkurs, som benämndes fjällkurs. Då skulle eleverna besöka olika samebyar och dels delta i dess verksamhet och dels få kunskap om flora och fauna, men också härdas på olika sätt för att bli dugliga renskötare. Till exempel skulle vi vada över en strid älv, stiga upp mitt i natten för att bege oss till kalvmärkning om vädret för detta var gynnsamt. Vi fick öva oss i att klara oss på lite mat och kunna gå i regnväder utan att vara särskilt rustad för det just då.

Då hade samebarn, enligt nomadskoleförordningen, kortare skolgång för att inte få alltför mycket kunskap. Vi visste detta och Vitalis Karnell hade jag hört talas om i mitt hem för min far var ordningsman i Vapstens lappby vid den tiden.

Dagen före skolans början så gick vi, min syster, min kusin och hennes mor den gamla kyrkvägen till Tärnaby.

Det var spännande och jag var lite nervös, men jag hade ju min syster och min kusin som redan hade gått några år i nomadskolan. Min *tjidtjie*[1] följde inte med den gången utan kom till skolan lite senare på hösten.

Då hade jag hunnit gråta många nätter för då hade jag börjat förstå att här skulle jag stanna väldigt länge innan jag fick åka hem.

Viktigt att bli svensktalande

När min syster började skolan talade hon nästan enbart samiska, men blev bryskt tillsagd av personalen på nomadskolan, redan första dagen att hon skulle tala svenska. Det hade hon berättat för oss och därför var jag nog ganska inställd på att jag endast skulle tala svenska i nomadskolan. Dessutom visste våra föräldrar om att det inte skulle talas någon samiska i nomadskolan på den tiden. Min *tjidtjie* hade dessutom varit husmor i såväl kåtaskola som i fast nomadskola och hade blivit tillsagd av nomadskoleinspektören att hon skulle använda svenska i sina samtal med barnen. Men det var i alla fall tillåtet att barnen fick tilltala henne för *Laevie*[2]. Jag minns att det fanns en slags outtalad regel att vi inte skulle använda samiska. Jag upplevde att det samiska språket inte betydde någonting, och fick inte användas. Det fanns ett ämne som hette modersmål på schemat men det avsåg svenska språket.

Det samiska språket som ämne ingick i stället i skolämnet nomadkunskap. Det var ett ämne som gick ut på att vi skulle läras oss allt om renen och dess skötsel. Det var ett ämne som vi hade upp till 10 timmar i veckan, och vi skulle lära oss att bli ”dugliga renskötare”, som vår lärare alltid uttryckte det.

Vi lärde oss om renens anatomi, dess bete vid olika årstider, och renens sjukdomar. Varje elev fick en pärm med allt som är bra att veta om renen och renskötseln. Det anordnades också resor till rengärden inom närliggande samebyar och vi åkte dit i buss tillsammans med läraren och övrig personal.

Det var också viktigt med utflykter till olika visten och samebyar för att få kunskap om vegetation och djurliv på andra ställen. Jag minns inte att vi lärde oss så värst mycket om vår egen historia; desto viktigare var det att lära sig om älvar, sjöar och städer i södra Sverige. Vi sjöng mycket, bland annat sången *Blåsippan ute i backarna står*, fast vi aldrig hade sett en blåsippa.

Vi fick också lära oss namnen på samebyarna och räkna upp de norrifrån och var de var belägna och hur flyttningslederna såg ut. De var utsatta på en karta i klassrummet.

Språket

När jag gick i fjärde eller femte klass hade nomadskoleinspektören, Israel Ruong, bestämt att det skulle finnas ett gemensamt samiskt språk (nordsamiskan) och under sommarlovet skickades lärarna på utbildning för att lära sig det nya gemensamma språket som var en blandning av nord- och lulesamiska.

Magistern lärde sig inte språket mer än ytligt, så det enda vi lärde oss var en och annan psalm eller sång på det nya gemensamma språket. Det var helt omöjligt att förstå än mindre att lära sig det.

Vi fick dessutom höra att sydsamiska ändå skulle dö ut och det påverkade naturligtvis föräldrarna som tills sist bara använde samiska sinsemellan.[3] Från det jag föddes talade mina föräldrar för det mesta sydsamiska med mig och mina syskon. Genom lappfogdesystemet hade mina föräldrar tidigt förstått att svenska språket var det som ”alltigenom saliggörande”. Det blev inte bättre när vi syskon började i nomadskolan, där modersmålet på schemat var svenska. Mina föräldrar talade nästan bara svenska med oss barn från det vi började nomadskolan.

På vintern när vi bodde på internat brukade min *tjidtjie* slöjda mycket och min *aehtjie*[4] brukade snara ripor, vi var inte hemma under vintern, så denna kunskap har jag och mina syskon också gått miste om, som jag ibland sörjer över.

När jag gick i Änge nomadskola, det sjunde året, då var jag 13 år och där fick jag lära mig sy en *boengeskuvjmie*[5], vilket jag verkligen var glad över, men den blev inte helt klar. Därför fick jag inte ta med den hem och det har jag nog inte kommit över än. Jag minns att jag grät under resan hem för att det hade varit så roligt att få visa vad jag hade gjort! Men nu kom jag hem tomhänt!

I samband med att Änge sameskola lades ner år 1987 fann jag min *boengeskujmie* i slöjdskåpet och fick de andras tillåtelse att ta med den hem. Nu är det mitt barnbarn som bär den!

När jag tänker tillbaka på den här tiden så är det ett högt pris som jag har fått betala för ett förlorat språk och för att senare i livet ta tillbaka språket har det krävts stora insatser i ekonomi och tid för att återta det. Jag hade ju en gång kunnat tala mitt modersmål sydsamiska. Min *aehtjie*, som tidigt förstod hur han och *tjidtjie* låtit sig föras bakom ljuset av den tidens lappfogdar och inspektörer, gav tillbaka så mycket som de bara kunde i form av stöd, kunskap, uppmuntran och berättelser. Under sina sista år i livet fick han också berätta mycket för sitt äldsta barnbarn. *Tjidtjies* kunskaper inom slöjden förmedlade hon så gott hon kunde innan hon tidigt rycktes bort ifrån oss.

Jag känner stor tacksamhet till mina föräldrar för allt de har förmedlat till mig

Jag känner inte samma tacksamhet till nomadskolan och dess ledning. De flesta som var anställda inom nomadskolan gjorde nog så gott de kunde. Till exempel var det den enskilde lärarens intresse för floran som gjorde att jag än i dag är intresserad av växter och den kunskapen lärde han ut under fjällkursen i jämtlandsfjällen år 1959. Intresset för sång kom säkert också från lärarna som var duktiga i musik och sång. Eleverna skulle lära sig både psalmer och sånger helst utantill.

Kvällar och nätter på nomadskolan

Skol- och internatlivet var tufft, inte bara för mig, utan för många andra. Det var mycket mobbning och trakasserier. När jag gick i första klass var en *råvkije*[6] anställd som husmor. Alla var rädda för henne, till exempel tvingade hon barnen att äta upp all mat fast de inte kunde. Hon lyfte gärna upp barnen i håret som straff för småsaker och om man grät blev det värre. Den natt då hon bröt benet förstod vi att vi befriats från hennes tyranneri. I andra klass kom en ny husmor och hon var same fast hon inte fick tala samiska med oss, så genom sin ordlösa förståelse, kroppsspråk och väsen som samisk var hon en trygghet för oss.

Längtan hem överskuggade dock allt och inte blev det bättre av att andra barn ofta stal godis och *gajhkebearkoeh*[7] som föräldrarna skickade hemifrån för att inte hemlängtan skulle bli för stor. Så det hände att jag inte fick smaka alls av det som *aehtjie* och *tjidtjie* hade skickat, eftersom det tog slut innan min syster och jag fick paketet. När *tjidtjie* ringde (hon fick låna telefon i byns växel) så grät jag bara, men bad om mer godis och *gajhkebearkoeh*. Men då sade *tjidtjie*:

”Har ni redan ätit upp alltihop?”

Jag vågade inte svara som det var. En gång berättade jag att andra barn tagit mitt kött och godis för husmor trots att jag visste att jag skulle få stryk av de andra barnen. Och stryk fick jag. Men jag tog inte vid mig så mycket. Jag var nog redan då mer säker på mig själv och trygg i vissheten om att jag handlade rätt. Dessutom skulle *tjidtie* komma och då tänkte jag att allt skulle bli bättre. Fast *tjidtjie* kom och pratade med barnen om det som hänt, så blev det inte bättre för då hade ju jag ”skvallrat”. Då som nu var det det värsta man kunde göra, så jag örfilades upp och lovade bättra mig!

Mobbing och hierarki bland barnen

Under mina sex år i nomadskolan fanns en hierarki. Den som för tillfället var populärast bestämde, och de flesta vågade inte säga emot. Det fanns alltid en ”hackkyckling” och man var livrädd att hamna där.

När vi gick i småskolan[8] var det värst för de barnen som inte var släkt med ”ledaren”. Det blev inte enklare av att vi kom från olika språk- och kulturområden där en del barn var sydsamer och andra var tvångsförflyttade nordsamer.

Mobbningen kunde bero på att det rådde språkförbistring som skapade missförstånd, men också att vi kom från skilda kulturer, med andra traditioner och släktskapsförhållanden. Ibland hände det att de äldre barnen om natten kastade kallt vatten i våra sängar och då fick vi ligga i dyngsura, kalla lakan hela natten fram tills morgonen. Jag minns det och det var förfärligt. Vi vågade inte ropa på personalen, så när morgo-

nen kom blev vi retade för att vi ”kissat” på oss och då skällde personalen på oss. Men det var ju inte sant!

Det fanns ibland någon i personalen som försökte ta reda på lite bättre vad som hade hänt oss, men det var svårt då andra barn skyddade de som hade gjort det. Värst var det nog då några av oss som gick i de lägre klasserna, blev lagda i underlakanet och hängda utanför balkongen. Det var långt till marken och om vi fallit hade vi säkert slagit ihjäl oss. Som omväxling lade man oss ibland över bidén och så blev vi slagna med skurkäppkvasten eller andra tillhyggen.

En gång blev jag tvungen att trotsa lärarens tillsägelse. Det var mitt i vintern och jag fick order av den elev som var informell ledare att öppna fönstret. Först gjorde jag inte det, men när rasten kom så blev jag hotad med stryk om jag inte lydde. Magistern, i sin tur, blev arg för att jag öppnade fönstret och sade att om jag fortsatte vara olydig så skulle jag straffas om någon eller några av barnen i klassrummet skulle bli förkylda. Jag orkade inte vara tyst utan gick till husmor och berättade allt. Hon trodde inte på mig utan skällde ut mig, så jag fick ta mitt straff för att jag hade skvallrat och det betydde att jag skulle sitta på en stol i det som för tillfället var ”förhörsrum” och där skulle jag erkänna vad jag gjort inför de andra barnen. Efteråt, vid läggdags kunde jag få ett nyp i örat. Det är verkligen ett förfärligt minne.

Bli nedslagen på byn

Det värsta minnet från nomadskoletiden har jag dock förträngt under nästan hela mitt liv. Jag har undvikit att tänka på det och inte pratat med någon om det, utan det har sakta gjort sig påmint under de senaste åren och vid närmare eftertanke är det först efter avslutat arbetsliv med tjänstgöring under trettio år vid nomadskolan-sameskolan i Tärnaby som jag börjat förstå vad som hände. Mer och mer har jag tänkt på att jag borde tagit kontakt med min skolkamrat som inte längre är i livet. Hon var den enda som har vetat om det här lika länge som jag själv för vi var tillsammans när det hände, men tiden gick och det blev inte något tillfälle bland annat på grund av avståndet. Vi bodde långt ifrån varandra. För flera år sedan tänkte jag ta kontakt men jag hann inte, för det var för sent. Min kamrat avled för något år sedan och jag sörjer verkligen att jag inte hann prata om detta svåra som vi båda upplevt och som jag, och kanske också hon, förträngt så djupt att vi inte ens vågade tänka på det.

Det var på hösten och vi hade börjat i sjätte klass, vi var då 12 år gamla. Vi barn brukade vara ute och leka en stund efter middagen. Under den här tiden på året blev det mörkt tidigt och mörkret inbjöd till spännande lekar som att springa i backarna och gömma sig bakom buskar. Den här gången sprang jag och min kamrat lite längre

bort och kom över vägen som gick längs sjön. Plötsligt blev vi omringade och vi förstod att det inte var våra kamrater från nomadskolan utan andra barn från byn som också var ute. Det tog inte lång tid förrän vi låg på marken med två eller tre andra barn som sparkade och slog oss med knytnävar.

Jag minns att jag skrek och gjorde motstånd. Vi släpptes så småningom och när vi sprungit upp till elevhemmet tog vi källarvägen för att inte personalen skulle se oss och fråga vad som hade hänt. För om de gjorde det, så trodde vi att vi skulle vi få en utskällning för att vi varit ute för länge och ställas inför en massa frågor. Det föll oss aldrig in att vi skulle berätta för dem och att de skulle förstå och tro på oss. Tvärtom så kändes det på något sätt som att det var vårt eget fel och vi pratade aldrig mer om det.

När jag började som lärare och tillsynslärare år 1980 så bodde eleverna på elevhemmet under fjortondagarsperioder innan de fick resa hem över helgen. Detta ändrades så småningom till en vecka och år 2000 lades det slutligen ner. Under hela denna tid så var det allra viktigast att personalen hade en gemensam syn på barn, som vilade på demokrati och alla människors lika värde.

Under de sju skolår som jag gick i nomadskolan i Tärnaby var fortfarande psalmsång, kristendom och kyrkogång centrala i verksamheten. Varje söndag skulle vi, iklädda kolt, gå till kyrkan. Det var inte alltid roligt och vi ledsnade många gånger. Men vi fick även gå på barnmöten, där vi övade in olika teaterstycken som vi kunde visa upp, oftast vid julfester och avslutningsfesten på våren. Där grundlades nog mitt intresse för Frälsningsarmén. Min gudstro stärktes också i samband med konfirmationen i Tärna kyrka 1959. Efter den sjunde årskursen var det obligatoriskt att delta på den så kallade Fjällkursen, så jag åkte direkt från konfirmationen till Änge för att hinna vara med på den. Det var en del av nomadskolans utbildning för samiska barn, den var obligatorisk och alla var tvungna att gå den efter de sju skolåren.

Vi tillbringade fjällkursen i tre samebyar i Jämtland, det var Kall sameby, Handölsdalens-, och Sösjö sameby, som de hette på den tiden. De sex veckorna skulle visa sig vara en av de lyckligare perioderna under min tid i nomadskolan. Det berodde på vackert väder och möten med samer i olika åldrar. Många möten gav livslång kontakt och kännedom om släkter i den sydligaste delen av Saepmie. Många av dem har jag också mött under mitt yrkesverksamma liv och på de samiska organisationernas lands- och årsmöten.

Det sista skolåret i Änge nomadskola

Mitt sjunde skolår tillbringade jag vid nomadskolan i Änge, i Hålland i Jämtlands län. När jag började på hösten hade en ny husmor tillträtt. De andra eleverna som tidigare gått i Änge berättade förfärliga historier om den husmor som tjänstgjort tidigare.

För att resa till Änge var de flesta barnen tvungna att ta sig till Östersund och övernatta på Sveas pensionat. När vi kom fram, möttes vi av personal från nomadskolan. Den första måltiden var fil som var osötad och utan sylt eller flingor. Jag hade aldrig förr ätit så sur mjölk. Hemma åt vi ”tjockmjölk”, men aldrig fil.

Den nya husmor som inte var same, som hade börjat där, brydde sig om varje enskilt barn och för mig var det nog tur eftersom jag fick sitta i hennes famn och känna mig liten, precis så liten som jag var och hos henne var det var inte fel att gråta och få längta hem. Vi barn fick ju inte heller komma hem förrän till jullov, påsklov och sommarlov. På nomadskolan i Änge var det inte lika hierarkiskt som i min förra skola. Vi gick i kyrkan nästan varje söndag, men vi besökte också kapellet och Örebromissionens barnmöten. Ibland fick vi åka in till Östersund, ofta för att besöka läkare eller inhandla något. Tandläkare hade vi i Järpen och fortfarande sitter den tandläkarskräcken kvar hos mig. Den skräcken delade jag med många. I Änge fick vi också, liksom i min förra skola, uppleva hur lådor med sur frukt eller kläder tillsändes oss inför olika kyrkohögtider, framför allt till julen. I Änge fick vi så påhälsningar av våra välgörare och inför besöket klädde vi oss fint i kolt och övade på hur vi skulle uppträda.

När jag nu tänker tillbaka på min nomadskoletid så funderar jag över hur den tidens skolpolitik så hårt kunde styras av myndigheter och den lag som så hårt velat göra oss till ”dugliga nomader” sedan tvärtemot det tänkandet genom lagen kunde utestänga oss från att utöva den traditionella näringen, renskötseln. Min bror som var betydligt yngre än jag och som hade lärt sig renskötseln av vår far, skulle börja som renskötare efter avslutad skolgång men stoppades av den nya lagen. Han hade precis som vi andra syskon varit tvungen att gå i nomadskola för att förberedas och härdas till att vara renskötande ”nomad” och detta gällde då endast för renskötande samers barn. Vi var barn till renskötare på fars och mors sida åtskilliga generationer bakåt.

I samband med att medlemmar i samebyn säger att de är renskötare, så säger de ofta att detta är en livsstil och att de älskar renskötarlivet. Men det är ju samma sak för den som utestängts! Där finns en längtan efter inte bara själva renskötseln utan också den livsstil som man genom sina föräldrar och mor- och farföräldrar lärt sig älska.

Både mina syskon, mina barn och jag har fostrats av nomadskolan, det vill säga kyrkan och staten, till att förvalta ett mångtusenårigt kulturarv, men har, liksom många andra samer, smärtsamt fått ta konsekvenserna av deras många och snabba beslut.

Alldeles för många har i sin förtvivlan vänt det samiska sammanhanget ryggen och återvänder kanske aldrig. Också detta helt i linje med statens vilja och handlande.

Författaren

Sagka Stångberg är född och uppvuxen i Dearna/Tärna och i Björkvattsdalen och har under sitt yrkesverksamma liv arbetat som lärare i sydsamiska på sameskolan. Hon har även arbetat som konsulent och rektor på Sameskolstyrelsen. Sagka har framförallt engagerat sig i revitaliseringen av det sydsamiska språket och har bland annat i EU-projektet *Saemesth dle* under åren 2008–2011, arbetat med att ge sydsamiska ungdomar i Sverige och Norge mellan 12–15 år möjlighet att uppnå tvåspråkighet.

Sagka har haft flera förtroendeuppdrag och bland annat varit ledamot i Sametingets styrelse under åren 1993–2005 och satt under större delen med i dess styrelse.

År 2009 fick Sagka Sametinget i Norges språkpris för sitt arbete med barn och ungdomars språkrevitalisering.

Noter

1 Tjidtjie betyder mor på sydsamiska.
2 Laevie betyder tremänning eller andrakusin, det kan också vara en äldre person som man har respekt för och som man har en relation till, och man behöver inte vara biologisk släkt.
3 Israel Ruong sade på Samerådets konferens i Jokkmokk, 1956 att sydsamiskan kommer att försvinna. Lulesamiskan är så pass lik nordsamiskan att man kan slå ihop dem.
4 Aehtjie betyder far på sydsamiska.
5 Det betyder barmkläde på sydsamiska.
6 Sydsamiska för icke-samisk kvinna
7 Sydsamiska för torkat renkött.
8 Lågstadium

Sagka Stångberg´n mojhtesh

Dearnan nomadskuvleste

JAEPIEN 1945 MANNE reakasovvim jïh gaekeren asken jaepien 1952 dle nomadskuvlem Dearnesne eelkim. Goeven asken dan seamma jaepien mov nööremes vïelle reakasovvi. Aarebistie mijjieh golme åerpenh, åabpa gie manneste båarasåbpoe jïh vïelle gie nuerebe. Mov åabpa lij joe Dearnan nomadskuvlem vaedtsieminie.

Daan tïjjen saemien maanah giej fuelhkieh båatsoesaemieh tjoerin nomadskuvlem vaedtsedh guktie idtjin edtjh ”svïenskine” sjïdtedh jïh juktie vielie dej nomaadejielemem jieledh. Dïhte jis dan tïjjen ”lapp skall vara lapp”- ideologijen mietie. (saemie edtja saemine årrodh)

Gaajhkh nomadskuvlen learohkh edtjin aaj giesiekuvsjem vaeltedh dej tjïjhtje skuvlejaepiej männgan. Dam gohtji *fjällkurs*, mij åarjelsaemien gïelesne vaeriekuvsje. Desnie learohkh edtjin ovmessie sïjtine guessine årrodh, lïeredh guktie dah berkin. Kuvsjesne edtjimh aaj sjädtoej jïh juvri bïjre lïeredh jïh ovmessie vuekieh guktie dam garre båatsoejielemem tööledh. Vuesiehtimmien gaavhtan edtjimh garsen rastah gaeledh jïh gaskoe jïjjesne tjuedtjielidh mïerhkesjämman vaedtsedh jis vearelde dïsse. Åadtjoejimh aaj pryövedh vaenie beapmojne bearkanidh jïh ebreds vearaldisnie årrodh sjïere vaarjoej namhtah.

Nomadskuvlenjoelkedassi mietie saemien maanah edtjin åeniehkåbpoe skuvleööhpehtimmiem åadtjodh juktie idtjin edtjh feerh jïjnjh maahtoem åadtjodh. Mijjieh dam deejrimh jïh manne lim Vitalis Karnell´n[1] bïjre govleme gåetesne juktie mov aehtjie *ordningsman* lij Vapsten sïjtesne dennie tïjjesne.

Biejjien åvtelen skuvle edtji aelkedh mijjieh dan båeries gärhkoegeajnoem Dearnese veedtsimh. Manne, mov åabpa, mov aajkohke jïh dan tjidtjie. Dan gieltege lij jïh manne gujht ånnetje

dearkoes bene ussjedim åabpa gujht meatan jïh mov aajkohke aaj jïh dah hov ligan joe naakenh jaepieh nomadskuvlesne vaadtseme. Mov tjidtjie idtji skuvlese dåeredh don aejkien bene edtji skuvlese männgan dan tjaktjen båetedh. Mohte dellie manne joe gellie jïjjegi tjearome juktie lim aalkeme guarkedh daesnie hov guhkiem sjïdtim eannan åadtjoejim viht gåatan vuelkedh.

Vihkeles sveerjen gïelem lïeredh

Åvtelen åabpa skuvlem eelki mahte ajve saemiesti, bene nomadskuvlesne dah barkijh dallah satnem lïerin edtji sveerjen gïelem nuhtjedh. Dam satne mijjese soptsestamme jïh dan gaavhtan manne guarkeme edtjim ajve sveerjen gïelem nuhtjedh skuvlesne. Mijjen eejhtegh aaj deejrin idtji edtjh nomadskuvlesne saemiestidh. Mov tjidtjie gie maarhmore orreme dovne gåetieskuvlesne jïh sïejhme nomadskuvlesne lij aaj åådtjeme nomadskuvleinspektööreste govledh edtji ajve sveerjen gïelem nuhtjedh maanide. Bene maanah gujht luhpiem utnin satnem laevine gåhtjodh. Måjhtam dam, idtjimh edtjh saemien gïelem nuhtjedh, mahte goh sjeavohth njoelkedasse dïhte. Domtim saemien gïele idtji sijjiem utnieh jïh idtji åadtjoeh nuhtjesovvedh. Aamhtese gååvnesi skuvlesne man nomme *modersmål* bene dïhte jis sveerjen gïele.

Saemien gïele sijjeste biehkie skuvle-aamhtesistie *nomadkunskap*. Aamhtese dïhte gusnie edtjimh gaajhkem lïeredh bovtsen bïjre. Dam meehtimh dan jïjnjem goh 10 teajmoeh fïerhten våhkoen utnedh, dïhte dïhte aamhtese mij edtji mijjem eeledh ”eensi båatsoesaemieh” sjïdtedh, numhtie mijjen lohkehtäjja iktegisth mijjese jeehti.

Lïerimh bovtsen anatomijen bïjre, dej gåatomen bïjre ovmessie jaepieboelhkine, jïh bovtsen skïemtjelassi bïjre. Fïere learohke aaj jïjtsh gärjetjem åadtjoejin gusnie gaajhkem tjåadtjoeji maam lij buerie båatsoen bïjre daejredh. Åadtjoejimh aaj lïhkesdajven sïjti giedtide vuelkedh. Dellie bussine feerimh lohkehtäjjine jïh jeatjah barkijigujmie.

Dïhte mij aaj vihkeles lij jeatjah årromesijjide jïh sïjtide vuelkedh juktie maahtoem åadtjodh sjädtoej jïh juvri bïjre jeatjah dajvine. Im mujhtieh mijjieh dan jïjnjem mijjen jïjtsh histovrijen bïjre lïerimh; vihkielåbpoe dellie jeanoej, jaevriej jïh staari bïjre lïeredh mah åarjel Sveerjesne. Mijjieh laavloejimh, mij mesnie laavloem *Blåsippan ute i backarna står*, eevre jalhts ibie limh gåessie dagkeres sjädtoem vuajneme.

Mijjieh åadtjoejimh aaj gaajhki sïjti nommide lïeredh jïh dejtie tjuvtjiedidh noerhtede åarjese jïh aaj guktie dah juhtin. Kaarhta dïsse klaassetjïehtjelisnie gååvnesi.

Gosse manne njealjede jallh vïjhtede klaasem veedtsim dle nomaadeskuvleinspektööre Israel Ruong lij nännoestamme gaajhkh edtjin

seamma saemien gïelem nuhtjedh. Giesie-eejehtimmesne dle gaajhkh lohkehtäjjah tjoerin ööhpehtimmese vuelkedh gusnie edtjin dam orre gïelem lïeredh mij lij pleenteme noerhte- jïh julevsaemiengïelijste.

Magisteere ij lij dan jïjnjem dejstie gieleste lïereme man gaavhtan aajne maam mijjieh lïerimh lij naaken psalmem jallh laavloem dennie orre gïelesne. Idtji amma gåeredh dam guarkedh jïh enn vïerrebe dam lïeredh.

Mijjieh åadtjoejimh aaj govledh åarjelsaemien gïele edtji gaarvanidh jïh dïhte hävvi eejhtegidie tsevtsi gïeh minngemosth ajve saemien gïelem nuhtjin dej gaskemsh[2]. Mov voestes jielemetïjjesne mov eejhtegh mahte ajve saemiestigan munnjan jïh mov åerpienidie. Lappfogdesysteemen tjïrrh mov eejhtegh varki åadtjoejigan guarkedh sveerjen gïele dïhte ”alltigenom saliggörande” Idtji amma buerebe sjïdth gosse mijjieh åerpienadtjh nomadskuvlem eelkimh gusnie ietniengïele skuvlesoejkesjisnie sveerjen gïele lij. Männgan mijjieh nomadeskuvlem eelkimh dle mov eejhtegh mahte ajve sveerjen gïelem nuhtjigan mijjese.

Daelvege gosse mijjieh internaatesne dle mov tjidtjie provhki jïjnjem vytnesjidh jïh aehtjie rïeksegh gïeledh. Ibie leah mijjieh gåetesne daelvege jïh dan gaavhtan ibie dam maahtoem åådtjeme. Muvhtene maahtam stoerre vaejviem domtedh dïsse.

Tjïjhtjede jaepien, gosse manne 13 jaepien båeries, dle åadtjoejim lïeredh boengeskuvmiem gåarodh. Manne dan aavoedim dïsse bene idtjim asth ellies gaervies sjïdtedh dejnie jïh dan gaavhtan idtjim åadtjoeh dam gåatan vaeltedh jïh dam im leam annje åajaldehteme. Måjhtam manne tjearoejim gosse lim gåatan vuelkieminie juktie dan luste lij orreme åadtjodh gåatan båetedh vuesiehtidh maam lim vytnesjamme! Bene daelie gåaroes gïetigujmie gåatan böötim!

Jaepien 1987 gosse Änge saemienskuvlem orrijehti dle gaavnim dam mov boengeskuvmiem vätnoeskåapen sisnie jïh luhpiem åadtjoejim dam gåatan vaeltedh. Daelie mov aahkuve dam guadta!

Gosse bååstede dan tïjjese ussjedem dle tuhtjem manne leam åådtjeme jïjnjem maeksedh dan gaavhtan. Mov gïelem dassedh jïh männgan jieliemisnie tjoeredh dam bååstede vaeltedh. Daate dovne stoerre ekonomijen vierhtieh jïh jïjnjem tïjjem krïebpesjamme. Akten aejkien manne mov ietniengïelem maehteme, åarjelsaemien gïelem. Aehtjebe gie varki guarkaji guktie satne jïh mov tjidtjie ligan nollelamme sjïdteme dan tïjjen lappfogdijste jïh inspektöörijste dan jïjnjem bååstede veedti maam ajve meehti, vuesiehtimmien gaavhtan dåarjegem, maahtoeh, soptsesh jïh mannem madtjeldi. Dah sov minngemes jaepieh jieliemisnie åadtjoeji aaj jïjnjem soptsestidh sov båarasommes aajjoevasse. Tjidtjien maahtoem

vätnoen bïjre mijjese vedti dan buerie maam meehti eannan satne feerh varki mijjeste vöölki, sealadi.

Manne eevre gijhteles mov eejhtegidie gaajhki åvteste mejtie dah munnjan vadteme. Im seamma gijhteles nomadskuvlese jïh dan ståvrose. Jeenjemesh gïeh nomadskuvline berkin novh dam böö-remes darjoejin maam meehtin; vuesiehtimmien gaavhtan akte lohkehtäjja mov ïedtjem sjädtojde goski jïh dam annje daan biejjien åtnam. Dam åadtjoejim giesiekuvsjesne Jïemhtesne jaepien 1959. Îedtjem laavlodh novh aaj lohkehtäjjiiste båateme gïeh väjkeles lin dovne musihkine jïh laavlodh. Learohkh edtjin dovne psalmh jïh laavloeh åvhtan lïeredh.

Iehkedh jïh jïjjh nomadskuvlesne

Skuvle- jïh internaatejieleme löövles lij, ij ajve munnjan bene gellie jeatjabidie aaj. Jïjnjh neerrehtimmie jïh daaresjimmie. Gosse manne voestes klaassesne dle råavkije skuvlesne beerki. Gaajhkh satneste bïllijin, vuesiehtimmien gaavhtan satne maanide nuvri gaajhkh beapmoem byöpmedidh jalhts idtjin dam åajsoeh. Provhki maanaj voeptem dijpedh jïh dejtie lutnjedh jis maam båajhtode dorjeme, saaht man ov-vihkeles, jïh jis aalka tjearodh dle enn vïerrebe sjïdti. Jïjje gosse satne juelkiem tsööpki dle deejrimh mijjieh edtjimh sov daaresjimmiem slyöhpedh. Mubpie klaassese orre maarhmore bööti gie saemie. Jalhts idtji åadtjoeh mijjine saemiestidh jalhts sov guarkoe, kråahpegïele jïh saemien voete dan jearsoes mijjese.

Bene manne dan tjarki gåatan sïjhtim, ohtselim dam mov gåetiem, jïh idtji buerebe sjïdth gosse jeatjah maanah daamhtah gåahtah jïh gejhkiebearkoeh sualadin mejtie eejhtegh gåeteste seedteme. Såemies aejkieh idtjim åadtjoeh maam smååhkedh dejstie mejstie aehtjie jïh tjidtjie munnjan seedteme juktie naakenh dam sualadi eannan monnoeh åabpah prieviem åadtjoejimen. Gosse tjidtjie ringki (satne åadtjoeji telefovnem löönedh gusnie voenen växele lij) ajve tjearoejim sïjhtim satne edtji vielie gåahtah jïh gejhkiebearkoeh seedtedh. Bene tjidtjie jis: ”Dotnoeh joe gaajhkem byöpmedamme?”. Idtjim doesth soptsestidh guktie raaktan lij. Akten aejkien maarhmorese soptsestim jeatjah maanah mov gåahtah jïh gejhkiebearkoeh vaalteme, jalhts deejrim dah jeatja maanah edtjin mannem tsaepmedh. Jïh dam dah aaj darjoejin. Bene idtjim dan jïjnjem pryjjh dan bïjre. Manne mån joe dellie vihties mov jïjtsinie jïh jearsoes dan sisnie manne staeries dåemiedamme. Jïh deejrim aaj tjidtjie edtji båetedh jïh dellie ussjedim gaajhke edtji buerebe sjïdtedh. Bene jalhts tjidtjie bööti jïh dej jeatjah maanajgujmie soptsestalli idtji gan buerebe sjïdth juktie dah jeatjah maanah tuhtjin manne

slaamperdamme. Dillie seamma goh daelie dïhte dam vïerremes maam meehti darjodh lij jiehtedh maam jeatjah lin dorjeme jïh dan gaavhtan mannem tseepmin jïh tjoerim luhpiedidh ij vielie nimhtie darjodh!

Nerrehtimmieh jïh hierarkije maanaj gaskemsh

Gaajhkene dejnie mov govhte jaepine nomadskuvlesne hierarkije gååvnesi. Dïhte learohke gie jeenjemes ”lyjhkedihks” aaj dïhte gie nännoesti, jïh jeenjemesh dejstie jeatjabistie idtjin doesth maam akth jeatja jiehtedh. Iktegisth *hackkyckling* gååvnesi, gie akth gie åadtjoeji gaajhkem dåastodh, jïh tjarki bïllijim dam råallem åadtjodh.

Gosse mijjieh smaave maanaj skuvlesne[3] vïerremes dejtie maanide mah idtjin seamma slïektesne goh ”åvtehkelearohke”. Idtji darhkan buerebe sjïdth destie ahte mijjieh ovmessie gïelejïh kultuvredajvijste böötimh gusnie såemies maanah åarjelsaemieh jïh såemies jis noerhtesaemieh mah lin nåvreme åarjese juhtedh.

Dïhte neerrehtimmie meehti gïeli gaavhtan årrodh, idtjimh rikti sinsitniem guarkah, bene aaj dan gaavhtan ovmessie såarhts kultuvrijste böötimh, jeatjah tradisjovnh jïh vuekie laeviej bïjre utnimh. Såemies aejkieh deahpadi dah båarasåbpoe maana galmetjaetsie gurkin mijjen seangkose guktie mijjieh tjoerimh lovves galme seangkoevaarjojde utnedh abpe jïjjem. Måjhtam dam jïh dïhte dan soe ov-luste. Idtjimh doesth barkijidie veedtjedh jïh gosse aerede viht dle neerrehtamme sjïdtimh mijjieh seangkoej sisnie gadtjeme. Barkijh dle mijjese måarahtovvin. Bene ij badth nimhtie lij!

Muvhtene naaken barkiji mij voejhkeli gaavnedh maam mijjine deahpadamme, bene hov aehpies lij gosse jeatjah maanah vaarjelin dejtie giejtie maam vesties dorjeme. Vïerremes novh lij gosse naakenh mijjeste mah nuerebe daltesem veedtsimh seangkoevaarjoen sïjse bïejesovvin jïh tjoerim balkongen vuelnie gävnjodh. Guhkies våålese deavan jïh jis destie seangkoevaarjojste gaahtjeme dle limh maehteme dan ålvas laarhkenidh guktie limh maehteme jaemedh. Jeatjah aejkieh mijjem bidén nelnie bïejin jïh mijjem tseepmin, gaerpieninie jallh jeatja aatine.

Akten aejkien mannem nuvrin ij darjodh maam magisteere jeehti. Gaskoe daelvesne jïh dïhte learohke gie rållem utni åvtehkinie munnjan jeehti edtjim klaasem rïhpestidh. Voestegh idtjim dam dorjh, bene gosse astoe dle dah mannem aejhtiejin edtjin mannem tsaepmedh jis idtjim dam dorjh. Magisteere jis måarahtovvi dan gavhtan manne klaasem rïhpestamme jeehti jis vielie ov-luvrege lim dle edtjim bysvehts åadtjodh jis naaken maana sovhtene sjïdti. Idtjim åajsoeh sjeavohth dan bïjre årrodh jïh maarhmorese veedtsim gaajhkem soptsestim. Idtji satne jis vïenhth manne saetnies soptsestim jïh måa-

rahtovvi jïh dannasinie bysvehtsem åadtjoejim dan gaavhtan manne slaamperdamme, jïh dïhte jis lij stovlem nelnie tjahkasjidh tjïehtjelisnie mij annjebodts *förhörsrum*. Desnie edtjim dejtie jeatja maanide soptsestidh maam lim dorjeme. Dan männgan, gosse edtjim åarajidh meehti mov bieljiem tsiptsedh. Ålvas ov-luste mojhtese dïhte.

Slåaveldamme voenesne

Dam ålvas vïerremes mojhtesem nomadkuvletïjjeste leam mahte abpe mov jieliemisnie vöörhkeme. Manne tjabreme ij dan bïjre ussjedidh jïh im leah gïes´akth dam soptsestamme. Bene dah minngemes jaepieh daate mojhtese stuerebh stuerebe sijjiem vaalteme. Jïh gosse manne vielie ussjedem dan bïjre dle guarkam daelie easkah, gosse leam barkoejielemem galhkeme männgan 30 jaepiej nomadskuvlesne-saemieskuvlesne Dearnesne barkeme maahtam aelkedh guarkedh mij deahpadi. Tjarkebe tjarkebe manne ussjedamme lim byöreme mov skuvlevoelpem gaskesadteme. Satne jis aajnehke almetje gie dam deejri seamma guhkiem goh manne juktie monnoeh ektine gosse dam deahpadi. Bene tïjje vaasa jïh idtjim nuepiem åadtjoeh satnem gaavnedidh, mij mesnie juktie dan guhkies vuelkedh. Maaje guhkies fealadidh monnen årromesijjiej gaskemsh. Gellie jaepiej juassah ussjedim edtjim satnem gaskesadtedh bene idtjim asth, satne joe sealadamme. Mov voelpe sealadi jïh vaejvie munnjan idtjim asth soptsestidh dan isvelihks deahpadimmien bïjre maam gåabpegh monnoeh limen dååjrehtamme, jïh maam manne, jïh kaanne satne aaj, veeljeme mojhtesistie vöörhkedh. Dan tjarki sjisjnjelen vöörhkedh guktie idtjimen doesth dan bïjre ussjedidh gännah.

Tjaktje lij jïh monnoeh govhtede klaassesne aalkeme, 12 jaepien båeries lim. Mijjieh maanah provhkimh ånnetje ålkone årrodh stååkedidh gaskebiejjiebeapmoen männgan. Daennie jaepieboelhkesne dan varki jemhkele ålkone sjïdti, jïh gieltege lij deavaj duekesne jïh stråmhpoej sisnie vaarredh tjïekedidh. Daan aejkien manne jïh mov voelpe ånnetje guhkebe vaarrimen jïh geajnoen rastah mij jaevrien bealesne. Fahketje maanah monnen bïjre jarkan jïh guarkajimen idtjin leah monnen voelph nomadskuvleste bene jeatjah maanah voeneste. Ij guhkiem eannan monnoeh deavesne sleengkesovvin jïh göökte jallh golme maanah monnem tjarmigujmie tseepmin jïh tjïektjedin. Måjhtam monnoeh geevlim jïh pryövimen dejtie vuastalidh. Minngemosth dah baajin monnem destie roehtedh jïh gosse vihth learohkegåatan båateme dle tjeallereoksen tjïrrh veedtsimen juktie idtjimen sïjhth barkijh edtjin monnem vueptiestidh gihtjedh maam deahpadamme. Juktie jis dam darjoejin dle edtjin måarahtovvedh juktie dan guhkiem ålkone orreme, jïh edtjimen

tjoeredh gyhtjelasside vaestiedidh. Idtjimen åssjoem åadtjoeh soptsestidh maam deahpadamme jïh ahte dah edtjin guarkedh monnoeh saetnies soptsestimen. Monnoeh jis domtimen monnen jïjtsh skåltoe daate jïh idtjimen gåessie vielie daan bïjre soptsesth.

Gosse manne eelkim lohkehtäjjine jïh tillsynslohkehtäjjine barkedh jaepien 1980 dle learohkh 14 biejjieh learohkegåetesne årroejin eannan åadtjoejin gåatan vuelkedh hïeljen bijjelen. Männgan dam jeatjadehti guktie ajve akte våhkoe jïh jaepien 2000 raajeste dle learohkegåetine orrijehteme. Abpe dam tïjjem dle vihkielommes barkijh seamma vääjnoem maanide utnin. Vääjnoe man våarome lea demokratije jïh gaajhki almetji seamma jïjnjh vyörtege utnieh.

Dejnie tjïjhtje jaepine gosse manne nomadskuvlem Dearnesne veedtsim dle annje psalmh, kristeme jïh gärhkoe jarnges darjoemisnie. Fïerhten aejlegen edtjimh gaptide gåårvedidh jïh gärhkose vaedtsedh. Ij lij iktesth luste dïhte jïh gellie aejkieh vïssjehtovvimh. Bene åadtjoejimh aaj maanadarjomi meatan årrodh gusnie teatereboelhkide lïerehtallim mejtie meehtimh vuasahtalledh, daamhtah jåvlelustestimmine jïh galhkemelustestimmesne gïjrege. Jïh desnie gujht mov ïedtjem Frälsningsarmé´se åadtjoejim. Mov jaahkoe Jupmielasse aaj nännoehkåpboe sjïdti gosse skyllemem veelti Dearnan gärhkosne jaepien 1959. Tjïjhtjeden jaepien männgan gaajhkh learohkh tjoerin vaeriekuvsjem vaeltedh jïh dan gaavhtan manne retnoe Ängese vöölkim juktie astedh dam vaedtsedh. Dïhte kuvsje biehkie nomadskuvlen ööhpehtimmeste saemien maanide jïh gaajhkh tjoerin dam vaedtsedh tjïjhtjeden skuvlejaepien männgan.

Vaeriekuvsjesne åadtjoejimh guessine golme sïjtine Jïemhtesne årrodh. Dennie tïjjesne dej nommh lin Kall, Handölsdalen jïh Sösjö. Dah govhte våhkoeh sjïdtin naakene dejstie mov bööremes boelhkijste nomadskuvlesne. Tjaebpies vearelde lij jïh åadtjoejimh saemieh ovmessie aaltarisnie gaavnedidh. Gellie gaavnedimmieh jielemem doekoe ryöhkeme jïh maahtoem slïekti bïjre åarjemes Saepmesne aaj åadtjoejim. Gellie dejstie giejtie gaavnedim leam männgan råakeme mov barkosne, jïh dejnie saemiej åårganisasjovni laante- jïh jaepietjåanghkojne.

Minngemes skuvlejaepie Änge nomadskuvlesne.

Mov tjïjhtjede skuvlejaepie nomadskuvlesne lij Ängesne, Hållandesne Jïemhten lïenesne. Daan tjaktjen gosse manne desnie eelkim dle orre maarhmore aalkeme desnie barkedh. Dah jeatjah learohkh gïeh aerebe Ängesne vearadamme lin isvelihks soptsesh soptsestamme dan maarhmoren bïjre mij aerebe desnie barkeme.

Juktie maehtedh Ängese båetedh jeenjemesh maanah tjoerin voestegh Staarese vuelkedh jïh desnie Sveas Personaatesne jïijjedidh. Jïh dle barkijh nomadskuvleste mijjem dåastoejin. Voestes maalestahkem lij dam maam sveerjen gïelesne jiehtebe *filmjölk*. Ij lij mij sieties dejnie pleenteme jïh ij naan sjöövememuerjieh jallh gernieh. Im lij gåessie dan sovre mielhkiem byöpmedamme. Gåetesne provhkimh söökes-mielhkiem *tjock-mjölk* byöpmedidh bene ij gåessie dam *filmjölk´*.

Dïhte orre maarhmore gie lij desnie aalkeme barkedh, jïh ij lij saemie, fïere guhte maanam bryöjjadi jïh dïhte dan aavrehke munnjan. Åadtjoejim sov eskesne tjahkasjidh domtedh manne onne, eevre dan onne guktie lim jïh ij lij mij båajhtode tjearodh sïjhtedh gåatan vuelkedh. Mijjieh maanah idtjimh åadtjoeh gåatan vuelkedh eannan jåvle-, påaske-, jïh giesie-eejehtimmie.

Nomadskuvlesne Ängesne ij lij seamma hierarkije goh öövteben skuvlesne gusnie manne vaadtseme. Mahte fïerhten aejlegen gärhkose veedtsimh, bene aaj kapellese mïnnimh jïh Örebro-missjovnen maanatjåanghkojde. Såemies aejkieh åadtjoejimh Staarese vuelkedh, daamhtah juktie maam åestedh jallh jis edtjimh doktovrasse. Baeniedoktovre Järpesne gååvnesi jïh bälloem dïsse maahtam annje domtedh. Bälloe maam idtjim ajve manne domth bene gellie dejstie jeatjabistie aaj. Ängesne aaj seamma goh mov öövteben skuvlesne, gosse bissiebiejjieh gärhkosne dle vaarjoeh jïh sovres muerjieh mijjese skuvlese seedtesovvin, eeremes jåvlen åvtelen.

Daelie gosse manne bååstede ussjedeminie mov nomadskuvletïjjese dle onterdem guktie bist dan tïjjen byjjesfaamoeh meehtin skuvlepolitihkem dan garre stuvredh jïh guktie dïhte laake mij dan tjarki edtji mijjem ”eensi båatsoesaemide” darjodh sijjeste meehti nuhtjesovvedh juktie mijjem gaertjiedidh dehtie tradisjonelle jieliemistie, båatsoejieleme. Mov vïelle gie manneste nuerebe jïh gie lij båatsoem lïereme aehtjiebistie edtji aelkedh båatsojne barkedh skuvlen männgan bene dïhte orre laake dam tsagkesti. Satne lij aaj tjoereme nomadskuvlem vaedtsedh juktie dam garre jielemem lïeredh båatsoealmetjem årrodh, nomad, jïh daate skuvle jis ajve båatsoesaemiej maanide. Mijjieh limh båatsoealmetji maanah dovne aehtjien jïh tjidtjien bielesne gellie boelvi mietie.

Gosse sïjten lïhtsegh jiehtieh dah leah båatsoealmetjh dle daamhtah aaj jiehtieh daate sjïere vuekie jieledh jïh dah båatsoejielemem iehtsieh. Bene seamma gujht dïsse gie lea gaertjiedamme sjïdteme! Ij ajve båatsoem bene aaj dam vuekiem jïeledh ohtsele maam lea lïereme iehtsedh eejhtegi jïh aahkah aajjaj tjïrrh.

Nomadskuvle, jïh dïhte säjhta jiehtedh gärhkoe jïh staate, dovne mov åerpienidie, mov maanide jïh mannem eeleme juktie edtjebe mijjen båeries kultuvreaerpiem gorredidh. Bene mijjieh

jïh gellie jeatjah saemieh leah tjoereme dejtie vaejvies jïh nåake konsekvenside dåastodh byjjesfaamoej gellie jïh sneehpes nännoestimmijste.

Ålvas feerh gellie saemieh leah vaejvesne rudtjen jårreme saemien byjresasse jïh kaanne eah gåessie bååstede båetieh. Bene daate aaj dam geajnoem dåerede maam lea staaten säjhtoem jïh darjomi mietie.

Översättning från sydsamiska är gjord av Sara Mariana Åström och språkgranskad av Sagka Stångberg.

1 Vitalis Karnell lij kyrkoålma Karesuandosne jaepien 1901 raajeste jïh lïhtsege dejnie Lappkommisjovnesne 1906, satne aaj meatan raeriestidh gosse gyhtjelassem ”lappväsendets ordnande”´n bïjre gihtjedidin 1908. Jeenjemsh beagkoes lea dan råallen gaavhtan raeriestidh jaepien 1913 nomadskuvlereformese. Satne almetji mij tjarki dam segregereme ”lapp skall vara lapp”-politihken uvte tjåadtjoeji. Karnell utni mij mesnie dah sïejhme skuvlh idtjin sjiehteles juhtije saemiej maanide, juktie dah edtjin dellie civilisasjovnem haajranidh, ståaposne årrodh jïh seangkoevaarjojne åeredh.

2 Saemieraerien tjåanghkosne 1956 Israel Ruong jeehti åarjelsaemien gïelem edtji gaarvanidh. Julevsaemien gïele jïh noerhtesaemien gïele dan seammalaakan maahta dejtie tjåanghkan bïejedh, pleentedh, sov mïelen mietie.

3 Sveerjen gïelesne ”lågstadiet”, voestes klassen raajeste gåalmede klaassen raajan.

Eatni unnahaš
golmma jahkásaš

Lappunge

ráhkisvuođain
mon oahpahan mánán
hárjánit gullat
lappunge

ahte hárdin
ii nu bávččagahte
go cielahit
lappunge

sávan leahkit nanus
nagodit suddjet mánán
go vealaheami fasttes njunni
ihtá čihkosis

Lappdjävul

Lappdjävlar

sávan mánán
leat nanus
nagodit

Mors lilla
treåring

Lappunge

i kärlek
vänjer jag barnet mitt
vid att höra
lappunge

så att det inte gör så ont
att bli retad
kallad lappunge

jag önskar att ha styrka
skydda mitt barn
när diskrimineringens
fula tryne
dyker fram ur sitt gömsle

Lappdjävul

Lappdjävlar

jag önskar
barnet mitt
styrkan att orka

Nils Henrik Sikku sitter med händerna för ansiktet, från nomadskolan i Lannavaara.

Av Nils-Henrik Sikku

Jag var född fri

– men nomadskolan kom emellan

DET VAR EN DAG i september. En riktigt fin höstsommardag med sol, värme och gulnande löv här och där. De flesta av de vuxna var högtidsklädda och stod samlade i små grupper på grusplanen. Sporadiska skratt hördes nu och då, blandat med mer lågmält mumlande. En lång man med svart fotsid klädnad och vit krage avvek från mängden. Han höll en psalmbok tryckt mot ena höften. Det var många okända människor att hålla reda på.

Ivrigt spanade vi efter våra föräldrar, för det var sagt att de skulle komma just då. Vi var inskickade på internatet av någon anledning. Vi visste inte varför alla var där den dagen, men det låg en spänning i luften. Tryckta mot fönsterrutorna hördes små skrik av lycka när den ena efter den andra fick se sin pappa, mamma eller sina släktingar ute på gården. Längtan var stor, efter att vi hade varit åtskilda i flera veckor.

Föräldragruppen visades runt i skolan och i området av en skolperson av lite högre rang som pekade och talade högt. Alla följde snällt med i tåget som sakta rörde sig fram mellan husen på nomadskolan i Lannavaara. Så småningom satt alla i matsalen, den enda samlingslokalen, där pratet fortsatte. Föräldrarna fick kaffe och bullar och senare bjöds de på en middag med mycket kött och annat vid sidan om. Efterrätten som de fick kunde vi barn bara drömma om, smaskigt söt och sliskig med karamell- och vaniljsås. Det var som om de färggrant klädda till varje pris skulle hållas på gott humör utan störande barn i närheten. Dagen led mot sitt slut och vi barn hade fortfarande knappt hunnit hälsa på de våra som vallades runt i skolan.

Konstig mat

Vi små hade utspisats som vanligt, fått vårt dagliga mål, under sträng kontroll av personalen. Allt skulle ätas upp och sväljas vare sig man ville eller inte. Kvarsittning efter maten var ett vanligt straff om någon stackare inte kunde eller ville äta den anrättning staten bjöd på. Det kunde bli många hungriga timmar på den hårda träbänken vid långbordet, med skålen full av märkligt luktande svampsoppa som inte ville åka ner i strupen. Det var plågsamt och tålamodsprövande enformigt, samtidigt som man kunde höra de andra busa och rusa omkring på skolgården. Så skulle vi lära oss andra matvanor av mer svensk natur. Bruna bönor och pölsa var ingens favorit men stod likväl på matlistan alltför ofta. I matsalen fick vi veta att det vi åt och det vårt folk levt på i hundratals år inte var bra nog. Vi fick en känsla av att våra matvanor var lika undermåliga som den samhällsklass vi tillhörde.

Lurade och besvikna

Till slut när vi hade fått på oss våra sovkläder och skickats till våra sovsalar inför kvällen fick vi träffa våra nära och kära. De flesta fick ett efterlängtat besök, men det fanns de som fick vänta förgäves. Ingen kom, ingen förklarade varför, inget sades. De satt hukande och hulkande och dolde sin sorg så gott det gick. De fanns med i gemenskapen men kände sig ändå utstötta, bortglömda och osynliga.

Jag höll min pappas hand så länge jag orkade, men till slut tog tröttheten över och jag somnade tryggt i den gröna sängen med djupa mönster inskurna i trägaveln.

Uppvaknandet var chockartat då jag och flera med mig insåg att besöket dagen innan bara var en tillfällighet. Familjerna hade bussats hem på kvällen, samma dag som de kom. Under kudden låg några slantar som min pappa hade lämnat som plåster på såren. Men det dövade inte känslan av att ha blivit lurad och kunde inte dämpa besvikelsen över att våra föräldrar inte längre var kvar där.

Kvarlämnade och utlämnade var vi. De utstötta behövde inte längre vara ensamma om att sitta hukande, hulkande och tårögda på sängkanten och längta hem. Bedrövelsen var stor.

Året var 1957

Sovjetunionen skickade upp världens första satellit från Baikonur den 4 oktober 1957, och det skapade stor uppståndelse i nästan hela världen. Det året hade jag fyllt sju år och hade just börjat skolan i Lannavaara och inlett min långa internatresa. Vi visste inget om kalla kriget och satelliter men väl att jag tillsammans med en mängd andra barn var inhyst på internatet i Lannavaara.

Nomadskoleutredningen hade precis påbörjat sitt arbete och kyrkans män i Härnösands och Luleå stift hade samtidigt mist den formella makten över nomadskolans ledning och tillsyn. Nomadskoleinspektören och sedermera professorn Israel Ruong började bli ett aktat namn i utbildningskretsar, och han satt med i den statliga utredningen tillsammans med renägarhustrun I. K. Åstot från Jåhkåmåhkke. Direktiven sa att det skulle ordnas en nioårig skola även för samebarn, jämbördig med övriga svenska barns, men med större inflytande för samerna själva över sina barns skola. Behovet av ett särskilt innehåll avpassat till samernas behov skulle tillgodoses.

Vi som hade placerats på internat hade inte någon nytta av utredarna och inte för den delen av deras goda ambitioner heller. Det skulle ta åtskilliga år innan resultatet skulle få så pass genomslag att det började märkas bland skolbänkarna.

Kung Karl den unge hjälte!

I skolsalen sjöng vi psalmer, lyssnade på högläsning ur Frans G Bengtssons mustiga vikingaäventyr *Röde Orm* och lärde oss ”allt” om de mäktiga svenska hjältekungarna som drog i krig och var oövervinnerliga.

Skalden och biskopen Esaias Tegnérs hyllningsdikt år 1818 till minne av Karl XII:s död hundra år tidigare var tydligen av väldigt stor vikt att lära sig. Jag skulle än i dag kunna ställa mig vid Karl XII:s staty, där han med dragen värja pekar mot öster, vid torget i södra delen av Kungsträdgården i centrala Stockholm och när som helst recitera dikten:

Kung Karl, den unge hjälte,
han stod i rök och damm.
Han drog sitt svärd från bälte
och bröt i striden fram.
»Hur svenska stålet biter,
kom, låt oss pröva på!
Ur vägen, moskoviter!
Friskt mod, i gossar blå!«

Till dikten hörde en tavla som visades upp med en kung sittande på en stegrande häst, mitt i stridens ”rök och damm”, med värjan högt dragen. Det var imponerande, och det var väl det som var meningen. Vi stavade oss igenom stormaktstidens Sverige som det stora riket som allt i världen kretsade kring.

Tyvärr har Sápmi aldrig kunnat ståta med kungar och kolonier, så det fanns förmodligen ingen anledning att berätta om något som aldrig existerat. Vi fick nöja oss med Sverige.

Apan Aa

De flesta av våra lärare var lika okunniga i samiska som vi var i det svenska språket. Resultatet blev därefter.

Det fanns förstås undantag. Lars H:son Simma försökte med konststycket att lära oss att skriva på samiska. Emelia Inga lärde oss apan Aa, boken Bb och cykeln Cc, och inte att förglömma Nn: ”Negern blir så ren och fin. Titta på hans glada min” som det hette i vissa läseböcker från den tiden. Johannes Marainen var där på lärarpraktik under en tid. Från syd- och lulesamiskt håll kom det också samiska lärare, vilket var intressant och kul. Under rätt många år var Karin och Olle Andersson från Kalmartrakten kvar i Lannavaara som lärare. Jag tror aldrig att de lärde sig samiska, trots många år i bygden. Lärarbyten var vanliga.

”Mitt modersmål”

Jag var urdålig i ”modersmålet svenska” och betyget B knappt godkänt, i den sjugradiga skalan, följde med mig under hela småskoletiden.

Jag kämpade väl inte riktigt helhjärtat för att lära mig ”modersmålet” utanför skoltid, det kan erkännas nu, utan tanke på eventuella negativa konsekvenser. Svenska var för oss ett främmande språk, för det fanns knappt en själ som kunde, än mindre pratade det språket, om det inte var tvunget när någon herreman behagade visa sig.

Finska blev mitt andraspråk för det hade jag nytta av. Det var nödvändigt eftersom alla som sålde godis i byarna kommunicerade på det vackra finska språket.

På så vis kom ”modersmålet” att bli mitt tredje språk under mina första år i skolan. Det var skolspråket, och den enda tid då vi använde det var i skolan, trots skolans idoga försök att övertyga oss om vikten av att lära sig svenska.

Nomadskolan misslyckades. Min svenska var allt annat än god när jag lämnade Lannavaara. Jag hade visserligen lämnat B-stadiet, men det var nog mest för att snälla lärare höjde betyget ett snäpp.

I jämförelse med sydsamernas snabbt flödande och klart klingande svenska lät vår svenska lika segt ansträngande som ett stånkande tåg i motbacke med för mycket gods på släp.

Från majoritet till minoritet

När jag som sjuåring satte mig på skolbänken kom jag från en totalt samiskspråkig miljö i Sárevuopmi (Saarivuoma sameby). Jag var uppvuxen i ett område med fullständig samisk dominans och all informationsöverföring i min närmiljö var på samiska.

Min världsbild var att samiska var ett oomstritt majoritetsspråk och att alla icke samisktalande hörde till någon sorts minoritet som inte var mycket att bry sig om. Jag var en del av majoritets-

befolkningen och kunde inte förstå vad det var för experiment vi utsattes för när vi mötte skolans värld.

Det här stör mig fortfarande när jag möts av inställningen att jag tillhör något annat än en majoritetskultur med en självbild som är klar och med en orubblig identitet som fast grund. Att klassas som minoritet när man hör till en majoritet blir en aning problematiskt. När vi väl höjer rösten så tystas vi av den ”nya majoriteten” med att det inte hjälper att vara aggressiv.

Den fria människan

Att leva i det gamla renskötarsamhället var inte alltid guld och gröna skogar och ett liv utan bekymmer. Men där var man van att bli hörd och vara synlig och kunna höja sin stämma i sammanhang som kunde påverka vars och ens vardag och framtid.

Naturens skoningslösa lagar påverkade allt liv och var alltid närvarande, och hela familjer kunde slås ut av rovdjursangrepp mot renhjorden och bli utblottade på en enda svart vinternatt. Om det gick riktigt illa väntade armod och ett ovärdigt liv utan hopp om att åter kunna leva ett normalt liv.

Även där fanns förstås ”hög och låg”, och saker och ting gick inte alltid rätt till. Men detta till trots fanns där en stolthet och en medvetenhet om ens eget värde, och den respekt det förde med sig att vara en fri människa med möjlighet till egna val, goda som dåliga. Jag var en del av denna värld.

Varför inte byskolan i Soppero?

När jag som barn rycktes ifrån min invanda trygga miljö hade jag ingen beredskap inför det system jag skulle möta. Det var helt främmande, och den totala isolering som väntade fanns det ingen bot mot, för det handlade om månader i sträck utan kontakt med hemmet.

Så här efteråt har jag svårt att förstå att vi tvingades att bo bara 15 kilometer från vårt hem i Badje Sohppar/ Övre Soppero. Där, inom synhåll, bara några hundra meter från vårt hus fanns en stor vitgul skola, på höjden mitt i byn, till ingen nytta för oss. Andra fick gå där – men inte vi.

Det fanns tydligen en möjlighet att låta sina barn gå i ”vanlig” folkskola men det var få av samerna som valde det. De som trots allt valde att sätta sina barn i byskolan sågs som annorlunda och betraktades med viss skepsis, som om de inte visste sina barns bästa. Av den anledningen fylldes Lannavaara nomadskola till bristningsgränsen av internatbarn från byarna i trakten.

Ett ingenmansland

För övrigt fanns det en byskola i Lannavaara också, avsett för småbrukarbarn och andra som

inte klassades som renskötare. Det här förde med sig att vissa barn hamnade i fel skola. Samer som inte uppfyllde den statliga kvoten för samiskhet med fler renar än kor blev klassade som svenska småbrukare.

Det var upplagt för förföljelser och mobbning. Det gick så långt att man efter någon månad tvingades flytta de samiska småbrukarbarnen till nomadskolan, för deras situation blev ohållbar. Där väntade nästa prövning, för de var inte helt självklart att de var välkomna dit heller. De hamnade i ett ingenmansland.

Hela systemet var inhumant uppbyggt från början till slut. Denna diskriminerande, kränkande och särskiljande ordning som delade upp oss i olika folkslag har på sina håll lett till djupa, näst intill oläkbara spår och konflikter.

Vårt främmande samiska språk

Jag måste få nämna ett par ord om det samiska skriftspråket. När vi väl fick börja lära oss samiska språket var det som att möta ytterligare ett främmande språk. Bokstäverna stod inte att känna igen. Apan Adamsson hade fått en kusin med en klick på skallen – Á, cykeln C blev ett Č och Nicke Nyfiken hade fått ett häng så det blev Ŋ. T blev Ŧ, Z blev Ž, D blev ett Đ för att inte tala om S som hastigt och lustigt hade blivit ett Š.

Vi hade precis fattat vad de svenska bokstäverna stod för, och hur de hängde samman, och nu ville samma lärare att vi skulle ägna vår tid åt helt andra bokstäver och ett vilt ”främmande” språk. När vi ljudade lät det som samiska, men bokstävernas sammansatta innebörd var och förblev en hemlighet under lång tid.

Israel Ruong skapade skriftspråk

Nomadskoleinspektören Israel Ruong var en av skaparna av det som kom att kallas för Bergsland-Ruong-ortografin. En sorts skrivsätt skapat för folk som inte kunde språket riktigt, så att de kunde uttala fraserna någorlunda rätt.

För gemene man saknar begreppet ortografi betydelse. Få vet vad det står för, än färre använder det i dagligt tal. Inte ens akademiker är riktigt säkra. Vi däremot fick med oss ortografin med nomadskolemjölken.

Här kan jag avslöja att det helt enkelt handlar om att skriva språket rätt, det vill säga rättskrivning. Det skrivna samiska språket blev i det här fallet en sorts fonetisk skrift, där bokstävernas utformning talade om hur det talade språket skulle låta. För oss som kunde språket blev det en pedagogisk barriär av oförståelse, för vi hade ju lärt oss svenska med ”svenska bokstäver”. Nu uttalades Z inte ”zäta” utan det hette plötsligt ”ätj”, C var inte ”ce” utan ”tje” eller ”tse”. Skulle cykel uttalas ”tjykel”?

Ortografi gav kometkarriär

När jag väl hade kommit så långt att jag kunde läsa och skriva på mitt eget modersmål, ja då kom nästa överraskning. Ortografin, det vill säga skrivsättet ändrades helt och hållet i slutet på 1970-talet. De äldre som lärt sig ”Friis-ortografin”, föregångaren till ”Bergsland-Ruong”, och hade ”bibelsamiskan” fortfarande i minne blev helt akterseglade och kunde aldrig hämta sig efter det. Vi i nordsamiskt område lever fortfarande med slaviska bokstäver, och det har inte blivit lättare att lära sig att skriva och kommunicera på samiska i en global angliserad digitaliserad värld, där engelskan pressar på allt mer.

Språkpoliser som hot och hinder

Det som är utmärkande för samiska är att det finns ett antal olika ortografier allt efter område och dialekt. ”Språkpoliserna” som driver gränsdragningsfrågorna har ägnat mycket tid åt att hitta skillnader, hinder och hot mot ett gemensamt sätt att skriva på samiska i stället för att finna gemensamma nämnare.

Samiskan har blivit en sorts gräddfil och expressväg för språkvetare och forskare av olika slag som vill göra kometkarriär och bli aktade välbetalda namn i dessa kretsar.

Vi samer får betala det höga priset. De flesta av oss kan varken läsa eller skriva på samiska. Även vi som är utbildade är ändå analfabeter. Jag kan nämligen inte läsa eller skriva på syd- och lulesamiska och det är oerhört frustrerande och samtidigt väldigt sorgligt.

Motstånd att skriva på samiska

För oss dagliga brukare av språket, i vår yrkesutövning och i andra sammanhang, är det ett verkligt bekymmer att vi som redan är få ska behöva skalas av i än färre och mindre bitar.

Jag skriver dagligen på samiska i mitt yrke, och det handlar om skönlitterära verk såväl som byråkratiska alster, och jag är utbildad författare samt tolk mellan nordsamiska och svenska. Jag har haft samiska som verktyg i min yrkesutövning i närmare fyrtio år. Det är inte helt lätt, för jag har fått lära om och börja om på nytt flera gånger. Det är alltjämt kämpigt att skriva på samiska.

För mig handlar det inte enbart om att kunna uttrycka mig på mitt eget språk, utan det är mer ett inneboende motstånd mot tvånget att behöva skriva på ett sätt som fortfarande känns främmande.

Jag är tämligen övertygad om att den inslagna vägen med dialektisering med påföljande marginalisering av vårt gemensamma språk är den väg som till slut avgör kampen till vår nackdel. Måtte det inte få hända.

Nomadskolan har påverkat många

Det är verkligen ett under att vi tog oss vidare på utbildningstrappan med den grund vi fick på nomadskolan. Skolan slog sönder våra möjligheter att utveckla våra förmågor på vårt eget språk och tvingade in oss i en svenspråkig fålla utan återvändo. Nomadskolan skulle, enligt utredningsdirektivet 1957, se till att *behovet av särskilt innehåll avpassat till samernas behov tillgodosågs*. Av detta blev det inte mer än intetsägande ord på papper.

Nomadskolan har självfallet påverkat flera generationer på olika sätt. Det finns de som anser att skolan var bra och att det inte finns något att klaga på. Jag har all respekt för att de tycker så. Det kan vara så att nomadskolan med dess internatverksamhet har betytt att vissa barn fick bättre omsorg där än i en icke fungerande hemmiljö. Nomadskolan var, trots sina stora brister, en någorlunda fungerande social och pedagogisk miljö.

Att barnen på något vis kom ut helskinnade beror nog till en del också på att barnkollektivet tog vara på och hjälpte varandra när det var svårt. Det var naturligt att äldre syskon och släktingar såg till att de yngre inte for illa utan hade ett litet skyddsnät ändå. Enkelt uttryckt så fick de äldre ta stryk för att de mindre och yngre barnen skulle få lite trygghet. Jag hade två äldre systrar som höll ett öga på mig, och när en av mina yngre bröder hamnade på nomadskolan var en del av ansvaret mitt.

Föräldrarna klagade till ingen nytta

På själva skolan var det över lag ordning och reda, och lärarna hade den otacksamma uppgiften att lappa ihop både trasiga själar, rivsår och skrapade knän. Det förekom våld, men det var ovanligt att lärare tog till det.

Internatet var skollokalernas motsats och motpol, och de flesta jag känner har inte mycket till övers för hur det sköttes. Det fanns klagomål från föräldrarnas sida på att internatledningen misskötte sin uppgift. De visste ju hur det var.

Jag vet att min far och mor återkommande klagade på skol- och internatledningens minst sagt inhumana hållning mot barnen och deras bestraffningsmetoder mot värnlösa barn. Det var flera som klagade, men det passerade tämligen ohört. Klagomålen tystades ner, och allt var till synes frid och fröjd när nomadskoleinspektören med följe kom på besök.

Det statligt utlovade ökade inflytande som samerna skulle få över sina barns skolgång var under mina första år på nomadskolan i Lannavaara inte nämnvärt. Någon insyn kan man inte tala om.

Övergrepp

I Lannavaara fanns under en tid väldigt många barn på internatet. Rummen var överfulla och det var ständigt liv och rörelse. Det säger sig självt att det inte gick att hålla koll på allt som sked-

de i tysthet och mörker. Översitteri var utbrett bland barnen och kanhända var det välkänt hos ledningen, men de brydde sig inte. För internatledningen använde sig själva av systematiska övergrepp som maktmedel mot upproriska, och vissa gånger även mot förståndshandikappade barn. Här ska dock nämnas att det bland personalen på golvet också fanns riktiga humanister som i smyg och med stor risk för egen del gav allt för att minska utsattheten så gott det gick.

Mobbing – 25 öre slaget

En händelse som inte vill lämna mig är från en skum källarkorridor en kväll. En tätt sammanpackad grupp står och trycker och pressar på mot något. En röst bjuder ut till var en och att slå mot en utsatt pojke för 25 öre per slag. Pojken som tar emot knytnävsslagen på hakan har svag syn och kan inte försvara sig. Plågoanden styr och ställer med att ta betalt och hetsa alla att passa på att slå ”för han gillar det” och samtidigt vänder han sig mot den nästan blinda pojken och säger hotfullt ”visst är det så att du gillar det?” Pojken kan inget annat än nicka till svar innan han får ett nytt knytnävsslag i ansiktet. Flera inser att det har gått för långt och protesterar lamt, men det är redan för sent. Ingen av oss mindre vågar sätta oss upp mot översittarna, av rädsla för att själva få stryk. Det fortsätter tills den utsatta pojken inte orkar mer utan segnar ner och blir sittande på knä, medan den gruffande gruppen skrattar högt och rått. Den mobbade pojken hade kanske fått behålla mer av sin syn om han inte hade utsatts för den fula behandlingen under sin tid på nomadskolan.

Avskyvärt system

Vi tappade många år i jämförelse med dem som kunde svenska när de började skolan. Undervisning i mitt riktiga modersmål, samiska, kom in väldigt sent, och skedde på sin höjd ett par timmar i veckan.

Alla barn i skolan kunde flytande samiska, men vi tvingades att traggla på obegriplig svenska, medan samiskan behandlades som om det inte ens var ett eget språk. Vår egen historia, vår kultur och våra näringar fanns inte på agendan utan ersattes konsekvent med kolonialmaktens egenhändigt upprättade berättelser – på svenska.

I dag kan jag se det känslokallt hopfogade handlingsmönstrets mål, medel och resultat framträda på ett tydligt sätt. Jag försöker att med alla medel bortse från hur den cyniska skolpolitiken påverkat mig, men jag kan inte komma ifrån att jag för alltid kommer att vara förbunden med just det system som jag av hela mitt inre avskyr.

Andra men lika tider

Tiderna har visserligen ändrats och förhållanden har rent materiellt förbättrats på skolorna från tiden för min skolstart 1957, men man kan ju fråga sig om det i realiteten är så stor skillnad. Samiska språket tillåts tyna bort, och dagens sameskola riktar sig fortfarande i huvudsak till de renskötande barnfamiljerna i de nordligaste länen. Detta trots att allt fler samer bosätter sig i folktäta centrum med större utbud av jobb, goda möjligheter till utbildning och bra service.

Vi miste den värdefullaste tiden

En av mina vänner utbrast en dag att vi borde gå ihop och stämma den svenska staten för att de med nomadskolan stulit hela vår barndom, tagit vårt språk och ersatt våra traditioner med ytligheter och konstiga matvanor. Han menar att vi har gått miste om vår viktigaste lärdoms- och insiktstid om natur, djur och kultur, tillsammans med våra föräldrar och andra närstående. Nomadskolan med sina internat har bidragit till att klippa av ett tidlöst flöde av traditionell kunskap som följt samerna i generationer och varit grunden för livet och förståelsen för naturens ordning.

Det är sant som min vän säger. Vi har mist den mest värdefulla tiden i våra liv, och det går inte att återställa eller ersätta. Den rådande ordningen dog till stor del där på internatet.

Bara på besök hemma

Under nomadskoletiden levde jag ett liv där jag enbart var på besök i mitt hem. Den blekta linnepåsen, med initialerna NS (Nils Sikku), var en ständig och gruvsam påminnelse om att jag snart skulle iväg igen.

Vi som bodde stadigvarande på internatet fick inte skapa våra rutiner själva. Inte var de skapade av våra föräldrar, inte av våra släktingar eller vänner heller, utan rutinerna skapades av för oss okända människor.

Vad var hemma och vad var borta?

Den infekterade taggen i hjärtat och medvetandets onda svärta kan inte dövas av meningslösa ursäkter, inte heller av ännu fler innehållslösa löften om att bot och bättring är att vänta i nästa tid och liv.

Som vuxen och pappa med familj har jag absolut ingen förståelse för att små barn systematiskt och under väldigt lång tid tilläts utsättas för denna plåga.

Hur var det för Nils-Henrik Sikku, 7 år?

När våra barn närmade sig skolåldern slog det mig en dag att jag i den åldern packade mina klädesplagg för första gången i en linnepåse med snörning för en lång resa mot det okända. Jag var tvungen att stanna upp och tänka efter.

Minns jag? Hur var det för Nils-Henrik

Sikku, knappt fyllda sju år, att ställas inför att skickas hemifrån på hösten och inte veta när han skulle få se sin far och mor igen och få sova i sin egen säng? Förstod han vad de pratade om när de berättade att han skulle få komma hem under jullovet? Anade han att hans språk, hans bakgrund och hans tankesätt inte dög, utan det var andra värden som var vägledande och normbildande? Visste Nils-Henrik Sikku att hans bild av omvärlden till varje pris skulle omformas, att hans minnesbank skulle anpassas och hela hans person skulle stöpas om till en hjältedyrkande andraklassens diktläsande välkammad svenskspråkig liten pojke?

Att han skulle fås att glömma sitt förflutna.

Om överheten ställde krav på oss i dag att vi skulle skicka iväg våra barn under lång tid, skulle min kära hustru och jag utan minsta tvekan sätta oss på tvären och vägra i sten. Den tanken fanns säkert även då.

Men hade mina föräldrar ett reellt val? Jag är inte så säker.

Jag vet inte heller med säkerhet vilka spår den svåra perioden på nomadskolan har lämnat efter sig hos mig och mina medkamrater. Det jag vet är att vi inte pratar så mycket om arvet från tiden på internatet i Lannavaara.

Vi försöker hitta de rätta orden.

Men vi vill inte minnas.

Författaren

Nils-Henrik Sikku delar sin arbetstid mellan författarskap, tolkuppdrag, projektledning och uppdrag i medievärlden. Han äger och driver bokförlaget Kula-Cultura Publishing – Sámi Girjelágádus. Han har mångårig erfarenhet av arbete inom mediebranschen. Han har fått sin författarutbildning på Luleå universitet, Dramatiska institutet, Gotlands högskola, Film i Västerbotten och Samernas utbildningscentrum. Han skriver noveller, manus till teater och film, faktatexter, översätter, tolkar och arbetar ibland som programledare. Nil-Henrik Sikku bor i Jåhkåmåhkke.

Čálli Nils-Henrik Sikku

Nomádaskuvla rievui mu friddjavuođa

LEAI OKTA BEAIVI čakčamánus. Albma čáppa čakčageassebe5aivi beivviin, lieggasiin ja fiskadeame lastat duos dás. Eanemus rávesolbmot ledje čiŋadan gávttiiguin ja dál ledje čoahkkanan smávva joavkkuide sáddošilljus. Bohkosat gullojedje duollet dálle seaguhuvvon vuollegis muljardemiiguin. Guhkes olmmái guhkes čáhppes biktasiin ja vilges krágain spiehkastii joavkkus. Son doalai sálbmagirjji gilgga vuostá. Šattai doallat sealvan ollu olbmuid.

Mii áŋgirit várdaheimme váhnemiiddis, leai dieđihuvvon ahte galge boahtit dalle. Soames siva dihte mii leimme sáddejuvvon internáhtii. Eat mii diehtán manin visot ledje doppe dan beaivvi, muhto áimmus leai vuordámuš. Deddojuvvon lásiid vuostá gullojedje smávva lihkkočuorvumat go okta ain áicái iežas áhči, eatni dehe soga šilljus. Áibbašedje sakka, go mii leimme earránan máŋggaid vahkuid.

Ivdnás

Skuvlabargit veaháš alibut dásis cuigo ja sárdno jitnosit go vuosehedje skuvlla ja birrasa váhnenjovkui. Visot jegolaččat čuvvo ráiddu mii hihtásii lihkai dáluid gaskkas Láttevári sámeskuvllas. Veaháš botta geažis visot čohkkájedje boradanlanjas mii leai áidna čoahkkananlatnja – ja gos ságastallamat jotke. Váhnemat ožžo gáfe ja bullá ja maŋŋil bovdehuvvui eahkesmális ollu biergguin ja iežáin. Herskko man ožžo mii mánát dušše sáhtiimet niegadit, njálgga sohkar ja javzái karamell- ja vaniljasovssain. Orui dego dat ivdnás olbmot juohke láhkái galge dollojuvvot buori

mielas vuorji mánáid haga. Beaivi manai lohppii ja mii mánát eat lean bálljo beassan buorástahttit min olbmuid geat láidejuvvojedje miehtá skuvlla.

Imaš biebmu

Mii smávit ledje ožžon dábálaš biepmu, beaivválaš borramuša, dan botta bargit garrasit vákšo. Leai bággu borrat ja njiellat. Báhcit čohkkát maŋŋil biepmu leai dábálaš ráŋggáštus jus soames riehpu ii sáhttán dehe háliidan borrat dan ráhkadusa man stáhta fálai. Sáhtii gártat máŋga nealge-diimmu dan garra muorrabeaŋkkas guhkesbeavddis, bollu dievva imaš hájas guopparjuvccain mii ii háliidan čoddagii. Givssideaddji ja gierdevašvuođageahččaleaddji ovttageardán, seammás go gulai iežá mánáid stoahkat ja viehkat skuvlašilljus. Ja de galggaimet oahppat iežá borranvieruid eanet ruoŧa luondduin. Ruškes báhpuid ja pölsa ii oktage liikon muhto leai goitge biebmolisttus ila dávjá. Biebmolanjas mii oaččuimet gullat ahte dan man mii boraime ja dan maid min álbmot leai borran čuohtenár jagiid ii lean doarvái buorre. Mii dovddaimet ahte min biebmovierru leai seammá fuotni go servodatdássi gosa mii gulaimet.

Fillejuvvon ja behttojuvvon

Viimmat go mii leimme coggan idjabiktasiid ja sáddejuvvon nohkkanlanjaide idjii mii beasaimet oaidnit min veaga. Eanemusat ožžo gussiid geaid ledje áibbašan, muhto ledje maid dat geat šadde vuordit duššin. Ii oktage boahtán, ii oktage čilgen manin, ii mihkkege dadjon. Sii náđđo ja hiŋku ja čihke iežas morraša nu ollu go sáhtte. Sii ledje mielde oktavuođas muhto dovde dan dihte olgguštuvvon, vájalduvvon ja oaidnemeahttun. Mon čárvun mu áhči gieđa nu guhká go nagodin, muhto viimmat nahkárat jokse ja mon nohkken dorvvolaččat dan ruoná seaŋggas čiekŋalis hearvvaiguin seaŋgaravddas. Suorganan morihin go mon ja iežát ipmirdeimme ahte guossástallan ikte dušše leai gaskaboddasaš. Veahka leai sáddejuvvon ruoktut eahkes, seammá beaivvi go bohte. Bolstara vuolde ledje moadde ruvnna maid mu áhčči leai guođđán jeđđehussan. Muhto ii dat buoridan fillema dovddu ja ii geahpidan beahttima go min váhnemat eai šat lean das. Mii leimme báhcán ja leimme suoji haga. Dat olgguštuvvon eat šat dárbbahan okto náđđut, hiŋkut ja ganjalčalmmiiguin čohkkát seaŋgaravddas áibbašeame ruoktut. Leimme oalle šlundon.

Jahki leai 1957

Sovjet-uniovdna sáddii máilmmi vuosttaš satellihta Baikonuras albmái golggotmánu 4 beaivvi 1957, ja leai issoras beroštupmi das goasii olles máilmmis. Dan jagi mon ledjen deavdán gieža jagi ja ledjen jur álgán skuvlii Látteváris ja álggahan mu guhkes internáhtamátkki. Mii eat diehtán maidege galbma soađi ja satellihtaid birra muhto diđiimet dan ahte mii ovttas máŋggaid iežá mánáiguin leimme bidjon internáhtii Láttevárrái.

Nomádaskuvlaguorahallan leai jur álgga-

han iežas barggu ja girkoolbmát Hïernesaande ja Julevu bismaguovllus ledje seammá áiggi massán formálalaš fámu nomádaskuvllaid jođiheamis ja bearráigeahčus. Nomádaskuvlabearráigeahččči ja áiggi mielde professor Israel Ruong šaddagođii árvvusadnon namma oahpahusbirrasiin ja son leai mielde dan stáhtalaš guorahallamis ovttas boazobargiemmiin I.K. Åstotiin Jåhkåmåhkes. Njuolggadusat lohke ahte galggai ásahuvvot ovcci jahkásaš skuvla sámemánáide maid, dássásaš iežá ruoŧa mánáid skuvllain, muhto eanet váikkuhanvejolašvuođain sámiide ja sin mánáide skuvllas. Dárbu erenoamáš sisdoaluin heivehuvvon sámiid dárbbuide galggai doahttaluvvot. Mii geat ledje bidjon internáhtaide mis ii lean ávki guorahalliin ja iige su buori áigumušain. Galggai ádjánit moanat jagiid ovdal boađus oaččui nu buori fámu ahte oidnogođii skuvlabeaŋkkain.

Gonagas Karl nuorra sáŋgár!

Skuvlalanjas mii lávlluimet sálmmaid, guldaleimme Frans G Bengtssona hearváš vikiŋgamáidnasiid Röde Orm ja oahpaimet "visot" dan fámolaš ruoŧa sáŋgárgonagasaid birra mat vulge sođiide ja eai goassige vuoittahallan. Bárdu ja bismá Esaias Tegnéra ávvudandikta jagi 1818 Karl XII:a jápmima muitui čuohti jagi ovdal leai vissa oalle dehálaš oahppat. Mon livččen ain otnábeaivvi sáhttán čuoččahit Karl XII:a bácci báldii, gos son cuigo lulás loktejuvvon vearjjuin, márkanis oarjeoasis Kungsträdgårdenis Stockhoalmma guovddážis ja váikko goas siteret divtta:

Kung Karl, den unge hjälte,
han stod i rök och damm.
Han drog sitt svärd från bälte
och bröt i striden fram.
"Hur svenska stålet biter,
kom, låt oss pröva på!
Ur vägen, moskoviter!
Friskt mod, I gossar blå!"

Diktii gullui távval mii govvehii gonagasa čohkkáme heastta nalde mii čuoččui maŋŋejulggiid nalde, gasku soađi "suova ja domuid siste", loktejuvvon vearjjuin. Leai fámolaš, ja nu árvidan nu leai ge áigumuš. Mii stáviime stuorrafámoáiggi Ruoŧa čađa dego dat stuorra riika man birra olles máilbmi jođii. Dađi bahábut Sápmi ii lean goassige sáhttán čájehallat gonagasaid ja koloniijaid, danin ii dáidán gávdnot sivva muitalit juoga birra mii ii goassige lea gávdnon. Mii šattaimet duhtadit Ruoŧain.

Ápá Aa

Eanemus oahpaheaddjit ledje seammá čuorbbit sámigielas go mii leimme ruoŧagielas. Boađus šattai dan mielde. Gávdnojedje dieđusge spiehkas-

tagat. Lars H:son Simma geahččalii erenoamáš dáidduin oahpahit min čállit sámigillii. Emelia Inga oahpahii min ápá Aa, boken Bb ja Cykeln Cc, ja ii gal vajálduhttit Nn – ” Negern blir så ren och fin. Titta på hans glada min” nu go čuoččui muhtin lohkangirjjiin dan áiggis. Johannes Marainen dagai oahpaheaddjehárjehallama das ovtta gaskka. Oarján- ja julevsámeguovllus bohte maid sámigieloahpaheaddjit, ja leai miellagiddevaš ja somá. Karin ja Olle Andersson Kalmarguovllus leaigga oahpaheaddjit Látteváris máŋggaid jagiid. Mon in jáhke soai goassige oahpaiga sámigiela, váikko oruiga máŋggaid jagiid gilis. Oahpaheaddjemolsumat ledje dábálaččat.

”Mu eatnigiella”

Ledjen oalle čuorbi ”eatnigielas ruoŧagielas” ja árvosátni B illá dohkkehuvvon – dan giežaceahki skálás – čuovui mu olles smávvaskuvlaáiggi. Mon in soaitte beroštan rahčat ila sakka oahppat ”eatnigiela” olggobeal skuvlaáiggi, dan dovddastan dál – vejolaš heajus bohtosiid in jurddašan dalle. Minsiidda ruoŧagiella leai amas giella, ii bálljo oktage máhttán, vel hárve ságastedje dan giela, jus ii lean bággu go soames hearrá boðii guossin. Suomagiella šattai mu nubbegiellan danin go das mus leai ávki. Dat leai dehálaš danin go visot geat vuvde njálgáid giliin gulahalle dan čáppa suomagillii. Nu ládje mu ”eatnigiella” šattai mu goalmmát giella mu vuosttaš jagiin skuvllas. Leai skuvlagiella, ja geavaheimme dan dušše skuvllas, váikko skuvla geahččalii jáhkihit min man dehálaš leai oahppat ruoŧagiela. Nomádaskuvla ii lihkustuvvan, mu bealis ruoŧagiella lea visot ieží go buorre go mon guđđen Látteváris. Mon gal ledjen guođđán B-dási, muhto eanet dan dihte go siivu oahpaheaddjit loktejedje árvosáni ovttain lávkkiin. Go buohtastahtii oarjánsámiid joðánis ja čielga ruoŧagiela de min giella leai seammá hiđis lossat go geassi toga vuston ila loses noðiin.

Eanetlogus unnitlohkui

Go mon giežajahkásažžan čohkkehin skuvlabeŋkii mon bohten ollát sámigielat birrasis Sárevuomis. Mon ledje šaddán bajás guovllus gos leai ollát sámi eanetlohku ja visot diehtojuohkinsirdin mu lagasguovllus leai sámigillii. Mu máilmmegovva leai ahte sámigiella leai diehttelas eanetlohkugiella ja visot geat eai sámástan gullojedje soames lágan unnitlohkui geaiguin ii dárbbahan beroštit. Mon ledjen oassin eanetlogus ja in sáhttán ipmirdit makkár geahččaleami mii giláime go deaivvadeimme skuvlamáilmmiin. Dát ain otná beaivvi givssida mu go gulan oaivila ahte gullon juoga ieží go eanetlogukultuvrii iešgovain mii lea čielggas ja stáđis identitehtain nanu vuođđun. Go bidjo unnitlohkui go gullo

eanetlohkui šaddá veaháš váttis. Go mii loktejit jiena mii jaskkoduvvot dan ”ođđa eanetlogus” dainna ahte ii dohkkehuvvo leat suhtus.

Friddja olmmoš Den fria människan

Eallit dan boares boazodoalloservodagas ii lean álo nu hirbmat buorre ja eallin váttuid haga. Muhto doppe leai hárjánan gullot ja oidnot ja sáhttit jienádit oktavuođain mat sáhtte váikkuhit juohke ovtta árgabeaivvi ja boahtteáiggi. Luonddu garra lágat leat váikkuhan buot eallima ja leai álo das, ja olles veagat sáhtte jávkat meahcceeallefallehemiin ja geaffut dušše ovtta sevdnjes dálveijas. Jus geavai hui heajut de geafivuohta ja eallin árvvu haga vurddii ja ii lean šat doaivu beassat eallit dábálaš eallima. Maid doppe gávdnui sihke ”alla ja vuollegis”, ja áššit eai álot gieđahallon nu go galge. Muhto dan dihte leai čeavláivuohta ja dihtomielalašvuohta iežas árvvus, ja dat gudni dat mielddisbuvttii leahkit friddja olmmoš vejolašvuođain iežas válljemii, buori nugo heajus. Mon ledjen oassi dán máilmmis.

Manin ii giliskuvla Sohpparis?

Go mon mánnán váldojuvvon eret mu hárjánan dorvvolaš birrasis mon in lean gearggus deaivat dan ođđa vuogádaga. Leai ollát amas, ja dan ollislaš erren mii vurddii dasa ii gávdnon dálkkas, danin go leai sáhka máŋggaid mánuin oktavuođa haga ruovttuin. Ná maŋŋil mus lea váttis ipmirdit manin mii bággejuvvuimet orrut dušše 15 gilomehtera min ruovttus Badje Sohpparis. Dies, oaidnimis, dušše moadde čuohti mehtera min dálus lea stuorra vilgesfiskes skuvla, allodagas gasku gili, ii makkárge ávkái minsiidda. Ieżát besse vázzit das – muhto eat min. Gávdnui vissa vejolašvuohta diktit iežas mánáid vázzit ”dábálaš” álbmotskuvllas muhto hárve sámit válljejedje dan. Sii geat dan dihte válljejedje bidjat iežas máná giliskuvlii oaivvilduvvojedje ieżáláganat ja veaháš ipmašat, dego sii eat háliidan buoremusa iežas mánáide. Dan siva geažil Láttevári nomádaskuvla dievai issorasat internáhtamánáiguin guovllu giliin.

Ii gullo gosage

Gávdnui giliskuvla Látteváris maid, dállodoallománáide ja ieżáide geat eai rehkenaston boazobargin. Dát dagahii ahte muhtin mánát šadde boasttu skuvlii. Sámit geat eai čeavžán dan stáhtalaš meari sámivuhtii eanet bohccuiguin go gusaiguin rehkenastojedje dego ”ruoŧa” dállodoallit. Dat leai dego dahkkon čuovvulemiide ja givssidemiide. Manai nu guhkás ahte moadde mánu geažis bággejuvvojedje sirdit daid sámi ”dállodolliid” nomádaskuvlii, danin sin dilli leai veadjemeahttun. De nubbi geahččaleapmi vurddii,

ii lean diehttelas ahte sii ledje buresboahtimat dohko ge. Sii eat gullon gosage. Olles vuogádat leai eahpeolmmošlaččat huksehuvvon álggus lohppii. Dát vealaheaddji, loavkašuhtti ja sirren ortnet mii jugii min iešguđet "olmmoščearddaide" lea muhtin guovlluide dagahan čiekŋalis, meastui savvonmeahttun mearkkaid ja riidduid.

Min vieris sámigiella

Mon ferten beassat namuhit moadde sáni sámi čállingiela birra. Go mii viimmat beasaime oahppat sámigiela de leai dego gávnnahit vieris gielain. Ii dovdan bustávaid. Ápá Adamsson leai ožžon belá dielkkuin oaivvi nalde – Á, cykel C šattai Č ja Nicke Nyfiken lea ožžon seaibbi nu šattai ŋ. T šattai Ŧ, Z šattai Ž, D šattai Đ ja de vel S mii fáhkka lea šaddan Š.

Mii jur leimme ipmirdan maid bustáva mákse, ja got gullojedje oktii, ja dál seamme oahpaheaddji háliidii ahte mii galggaimet bidjat áiggi ollát iežá bustávaide ja ollát "vieris" gillii. Go mii jietnadeimme đe gullui dego sámigiella, muhto bustávaid sisdoallu oktiibuot leai ja šattai čiegusvuohta guhkes áiggi.

Israel Ruong ráhkadii cállingiela

Nomádaskuvlabearráigeahčči Israel Ruong lea okta ráhkadeddjiin dasa mii gohččoduvvo Bergsland-Ruong-ortografiija. Okta lágan čállinvuohki olbmuide geat eai máhttán giela albmáláhkái, vai sáhtte lohkat frásaid veaháge riekta. Dábálaš olbmuide doahpagis ortografiija ii leat mearkkašupmi. Máŋgasat eai dieđe maid máksá, hárvenat geavahit dan beaivválaš ságas. II bálljo akademihkkarat leat sihkkarat. Mii nuppe dáfus oaččuime ortografiija nomádaskuvlamilkkiin. Dás sáhtán dovddahit ahte duođas lea sáhka čállit giela riekta, nammalassii riektačállin. Dat čállon sámi giella sámigiella šattai dás okta lágan ovttalágán fonehtalaš čállin, gos bustávaid hápmi muitalii got sárdnojuvvon giella galggai gullot. Minsiidda čállon sámi giella sámigiella šattai pedagogalaš eastá ipmirmeahttumiin, danin mii leimme oahppan ruoŧagiela "ruoŧa bustávaiguin". Dál ii lohkan Z "zäta" muhto leai fáhkka "ätj", C ii lean "ce" muhto "tje". Galggai go cykel dadjot "tjykel"?

Ortografiija attii komehtakarrieara

Go mon ledjen beassan nu guhkás ahte mon máhtten lohkat ja čállit mu eatnigillii, de boahtte ođas bođii. Ortografiija, nammalassii čállinvuohki rievdaduvvui ollásit 1970-logu loahpageažis. Boarrásat geat ledje oahppan "Friis-ortografiija" – dan ovdal "Bergsland-ruong" – ja ain anii "biibbalsámigiela" muittus báhce ollát ja vuollánedje. Mii davvisámigiela guovllus ellet ain

slávalaš bustávaiguin, ja ii leat šaddan álkibut oahppat čállit ja gulahallat sámigielain globálalaš angliserejuvvon digitaliserejuvvon máilmmis, gos eaŋgalasgiella bahkke eanet ja eanet.

Giellapoliissat uhkádussan ja eastan

Dat mii lea erenoamáš sámigielain lea ahte gávdnojit moanat iešguđet ortografiijat guovlluid ja suopmaniid mielde. "Giellapoliissat" geat jođihit rádjegeassináššiid leat bidjan ollu áiggi gávdnat erohusaid, eastagiid ja uhkádusaid oktasaš čállinvuohkái sámigillii go dan sajis gávdnat sulalašvuođaid. Sámigiella lea šaddan soames lágan ovdamunni ja jođánisgeaidnu iešguhtege gielladuhttiide ja dutkiide geat háliidit jođánis karrieara ja šaddat gudnejahtton ja dovddus namat dain oktavuođain. Mii sámit šaddat máksit dan alla hatti. Eanetlohku mis eat máhte čállit iige lohkat sámigillii. Maĭd mii geat lea oahppan leat dan dihte analfabehtat. Nammalassii mon in máhte lohkat dehe čállit oarján- ja julevsámigillii ja lea ain oalle duššástupmi ja seammás oalle ahkit.

Vuosteháhku cállit sámigillii

Minsiidda geat geavahit giela juohke beaivi, min barggus ja iežá oktavuođain, de lea duohta váttisvuohta ahte mii geat juo lea leat unnán galgat binnot vel eanet ja juhkkojuvvot unnit osiide. Mon beaivválaččat čálán sámigilli mu ámmáhis, ja dat leat sihke čáppagirjjálaš ja vel byråkrahtalaš teavsttat, mon lean oahppan čállit ja maid dulkot davvisámigiela ja ruoŧagiela gaskka. Mus lea leamaš sámigiella bargoreaidun mu ámmáhis lagabut njealljelogi jagi. Ii leat álkit, mon lean šaddan ođđasit oahppat ja ođđasit álgit máŋgii. Lea ain váttis čállit sámigillii. Munnje ii leat dušše dan ahte galggat máhttit báhkkodit mu iežas gillii, muhto lea eanet siskkáldas vuosteháhku bággui čállit ovtta vuogi mielde mii ain dovdu amas.

Mus lea nanu jáhkku ahte geainnu mielde suopmaniid juohkit dáinna marginaliseremiin mii čuvvo min oktasaš gielas lea dat geaidnu mii loahpalaččat mearrida rahčamuša hehttehussan minsiidda. Sávvamis ii dáhpahuva.

Nomádaskuvla lea váikkuhan

Lea duohta hirpmástus go mii beasaimet mannat oahpahusráhpás dáinna vuođuin man mis leai nomádaskuvllas. Skuvla billistii min vejolašvuođa ovddidit min návccaid min iežamet gillii ja bággii min ruoŧagielat vuopmanii jorgaleami haga. Nomádaskuvla galggai, guorahallannjuolggadusa 1957 jelgii, bearráigeahččat ahte *dárbu erenoamáš sisdollui heivehuvvon sámiid dárbbuide vuhtii váldui*. Dás ii šaddan eanet go dušši sánit báhpiris.

Nomádaskuvla lea dieđusge váikkuhan máŋggaid buolvvaid iešguđet láhkái. Gávdnojit sii geat oaivvildit ahte skuvla leai buorre ja ii gávdnon mihkkege váidalit. Mon gudnejahtán ahte sii lohket ja oaivvildit dan. Sáhttá leat nu ahte nomádaskuvla iežas internáhtadoaimmain lea mearkkašan ahte muhtin mánát ožžo buoret fuola das go ruovttobirrasis mii ii doaibman. Nomádaskuvla leai, váikko ledje váilevašvuođat, dan dihte obba doaibmi sosiála ja pedagogalaš biras. Go mánát soames ládje besset doppe vahágiid haga de leai gal muhtin muddui danin go mánájoavku ieš válddii várá ja veahkehedje guhte guoimmi go leai lossat. Lea lunddolaš ahte boarrásit oappát ja sogat bearráigehčče vai dat nuorabut eai gillán muhto ahte sis leai fierpmádat mii suddjii sin. Álkit čilgehuvvon de leai nu ahte boarrásit šadde gillát vai dat unnit ja nuorat mánát galge oažžut dorvvu. Mus ledje guokte boarrásit oappát geat dolle mu čalmmis, ja go okta mu nuorat vieljain bođii nomádaskuvlii de oassi ovddasvástádusas leai mu.

Váhnemiid váidaleapmi ii ábuhan

Ieš skuvllas lea obbalaččat čorgat, ja oahpaheddjiin lea bargun dikšut sihke loavkašuvvon sieluid, háviid ja bávččaguvvon buolvvaid. Leai veahkaválddálašvuohta, muhto ii lean dábálaš ahte oahpaheaddji geavahedje dan.

Internáhta lea luohkkálanja vuostebealli, ja eanemusaid gean mon dovddan eai veahášge liiko got dat fuolahuvvui. Váhnemat váidaledje go internáhtajođiheapmi fuolahii iežas gohččosa. Sii gal dihte got dat leai. Mon dieđán ahte mu eadni ja áhčči dávjá váidaledje skuvla- ja internáhtajođiheami unnimusat dadjon eahpeolmmošlaš oainnu mánáid vuostá ja sin ráŋggáštusvugiid suddjekeahtes mánáid vuostá. Máŋga iežá váidaleami, eai vuhtiiváldon. Váidaleamit jaskkodahttojuvvojedje, ja visot orui ráfálaš go nomádaskuvlabearráigeahčči joavkkuin bođii guossin. Stáhta bealis lobidedje lassánan váikkuhanvejolašvuođa sámiide beassat mearridit iežas mánáid skuvlavázzima badjel. Muhto mu vuosttaš jagiid nomádaskuvllas Látteváris ii lean namuhanveara. Makkár ge geahčadeamis ii lean sáhka.

Illasteapmi

Ovtta gaska ledje oalle ollu mánát internáhtas Látteváris. Lanjat ledje dievva ja leai álo eallin ja lihkkan. Dieđusge ii lean vejolaš doallat čalmmis visot mii dáhpáhuvai jaskatvuođas ja seavdnjadis. Givssideapmi leai dábálaš mánáid gaskkas ja soaitá vel nu ahte jođiheapmi dovddai dan, muhto eai beroštan. Danin go internáhtajođiheapmi ieš geavahii systemáhtalaš illasteami fápmooapmin jeagihis, ja muhtimiin maid eastálas mánáid vuostá. Dás galgá goitge namuhit ahte

muhtin bargit ledje albma humanisttat geat suoli ja stuorra várain allasii dahke buot maid sáhtte njeaidit hearkkesvuođa nu ollu go sáhtte.

Givssideapmi – 25 evrre cábmimis

Okta dáhpáhus mii ii hálit guođđit mu lea okta unohis geallirvázzáhat ovtta eahkeda. Joavku nannosit čoahkis čužžot ja deddet juoga vuostá. Jietna bovde visuid cábmit bárdneriebu jus mákse 25 evre cábmimis. Bártni gean cábme čorpmaiguin gáibbi vuostá leai heajus oaidnu ja ii sáhttán várjalit iežat. Givssideaddji stivre ja váldá mávssu ja bivdá visuid váldit vejolašvuođa cábmit ”danin go son liiko dasa” ja seammás jorgala dan goassi čalmmehis bárdnái ja áittardeaddji jienain lohká ”ii go lea nu ahte liikot dasa?”. Bárdni ii dieđe iežá go nivkalit vástádussan ovdal go fas ožžo čorpma ámadadjui. Máŋgasat leat dovdan ahte lea mannan ila guhkás ja vuosttildit láivi muhto leai juo ila maŋŋit. Ii oktage min nuorain duostan vuosttildit givssideddjiid, go balai ieš cápmahallat. Joatká gitta bárdneriehpu ii nagot šat ja gahččá ja čohkká dies buolvvaid nalde, ja dat givssideaddji joavku boagusta jitnosit ja roavvásit. Givssiduvvon bártnáš soaitá livččii ožžon atnit eanet oainnu áimmus jus son ii livčče gillán dan fasttes gieđahallama iežas áiggis nomádaskuvllas.

Issoras vuogádat

Mii masiimet ollu jagiid go buohtastahttá daiguin geat máhtte ruoŧagiela go álge skuvlii. Oahpahus mu duohta eatnigielas, sámigielas, bođii oalle maŋŋit, ja leai eanemusat moadde diimmu vahkkui. Visot mánát skuvllas sámástedje, muhto mii bággehuvvuimet millet ipmirmeahttun sámigiela, dan botta go sámigiella gieđahallui dego dat ii bálljo lean iežas giella. Min iežamet historjjá, min kultuvra ja min ealáhusat eai gávdnon áigetávvalis muhto dan sajis leai álo kolonialašfámu iežas ráhkaduvvon muitalusat – ruoŧagillii. Otne sáhtán oaidnit dan dovdduid dáfus galbma ráhkaduvvon gieđahallanminstara ulbmil, gaskaoapmi ja boađus čielgasit boahtit ovdan. Mon geahččalan juohke ládje badjelgeahččat got dat goavvi skuvlapolitihkka váikkuhii mu, muhto in beasa eret das go mon álot boađán leat čadnon juste dan vuogádahkii man olles mu siskkildas vašuha.

Iežá muhto sullásaš áiggit Andra men lika tider

Áiggit gal leat rievdan ja dilit leat ávdnasiid dáfus buorránan skuvllain dan áiggis mu skuvlaálgimii 1957, muhto sáhttá gal jearrat jus duohtavuođas lea nu stuorra earru. Diktet sámigiela siivánit jávkat, ja otná sámiskuvla lea ain stuorra muddui daid boazobargi mánnáveagaide daid davimus leanain. Dát váikko

sámit orrut olbmovalljis guovddážiin eanet bargofálaldagaiguin, buori vejolašvuođaiguin oahpahussi ja buori bálvalusain.

Árvvoleamos áiggi mii masiimet

Okta mu ustibiin láhttestii muhtin beaivvi ahte mii galggaleimme mannat oktii ja stevdnet ruoŧa stáhta danin go olles min mánnávuohta suoláduvvui nomádaskuvllain, válde gielaimet ja buhtadedje min árbevieruid geahppasiiguin ja imaš biebmodábiiguin. Son oaivvilda ahte mii leat massán min deháleamos oahppan- ja ipmárdusáiggi luonddu, ealibiid ja kultuvrra birra, min váhnemiiguin ja ieží oapmahaččaiguin. Nomádaskuvla ieží internáhtain lea leamaš oassin botket áiggehis rávnnji árbevirolaš máhtuin mii lea buolvvas bulvii čuvvon sápmelaččaid ja leamaš vuođđu eallimii ja luonddu ortnega ipmárdussii.

Mu ustibis lea riekta. Mon, son ja máŋga ieží leat massán dan mávssolaš áiggi min eallimis, ja dan ii leat vejolaš máhcahit dehe buhtadit. Ortnet mii leai fámus jávkkai stuorra muddui dies internáhtas.

Dušše ruovttus guossin

Nomádaskuvlaáiggi mon ellen eallima gos mon dušše ledjen guossin mu ruovttus. Dat guvggodan beallemasgođusseahkka, bustávaiguin NS (Nils Sikku), leai jámma ja ráfehuhtti muittuhus ahte mon fargga galgen vuolgit fas. Mii geat bistevaččat orrut internáhtas eat ožžon ráhkadit min vieruid ieš. Ii lean ráhkaduvvon min váhnemiin, ii min sogain iige ustibiin ge, muhto vierut ráhkaduvvojedje minsidda amas olbmuin.

Mii leai ruoktu ja mii ii lean?

Dat vuolšesoađis váimmus ja dihtomiela bahás čáhpodat ii lean vejolaš jeđđehit dušši šállošemiiguin, iige vel eanet guorus lohpádusaiguin dearvvašmahttimii ja buorráneapmái lea vuordit boahtte áiggis ja eallimis.

Rávesolmmožin ja áhččin veagain mus ii leat makkárge ipmárdus ahte smávva mánát systemáhtalaččat ja oalle guhkes áiggi šadde gillát dán váivvi.

Got leai 7 jahkásaš Nils-Heaika Sikkui?

Go mu mánát lahkonedje skuvlaagi de muiten ahte dan agis mon borden mu biktasiid beallelašgođussehkkii báttiin vuosttaš gearddi ovdal guhkes mátki vierisvuhtii. Mus leai bággu bisánit ja jurddašit.

Muittán go?

Got dat leai Nils-Heaika Sikkui, jur deavdán gieža jagi, diehtit ahte son galggai sáddejuvvot ruovttus čakčat ja ii diehtit goas son galggai beassat oaidnit ieží áhči ja eatni fas ja oađđit ieží seaŋggas? Ipmirdii son man birra ságastedje

go muitaledje ahte son galggai boahtit ruoktut juovlalobis? Vigui go son ahte su giella, su duogáš ja su jurddašanvuohki ii dohkkehuvvon, muhto ledje iežá árvvut mat ledje láidesteaddji ja ráhkadedje norpmaid? Diđii go Nils-Heaika Sikku ahte su govva máilmmis eandalii galggai hábmejuvvot ođđasit, ja su muitovuorká galggai heivehuvvot ja olles su persovdna galggai hábmejuvvot sáŋgárbálvaleaddji nuppi luohkálaš diktalohkki čábbát cohkkojuvvon bártnážii?

Ahte galge oažžut su vajálduhttit iežas vássán áiggi.

Jus mearrideaddjit otne gáibidedje ahte mii galggaimet sáddet eret mánáideamet guhkes áigái, de mu ráhkis eamit ja mon eahpitkeahttá livččiimet vuostálastán ja garrasit gieldán. Dat jurdda gávdnui vissásit dalle maid.

Muhto leai go mu váhnemiin duohta válljemuš? Mon in leat nu vissis.

Ja mon in vissásit dieđe makkár mearkkaid dat váttis áigi nomádaskuvllas lea guođđán munnje ja mu ustibiidda. Mon dieđán ahte mii eat ságas nu ollu árbbi birra dan internáhtaáiggis Látteváris.

Mii geahččalit gávdnat rivttes sániid.

Muhto mii eat hálit muitit.

Språkgranskningen av nordsamiskan är gjord av Kjell Marainen.

Författaren

Nils-Henrik Sikku eallá dán áiggi ollát girječálliimiin, dulkomiin, jorgalemiin, prošeakta-jođihemiin ja friddja mediábargguigu. Son eaiggáda ja jođiha KulaCultura Publishing – Sámi girjelágádus fitnodaga. Son lea máŋga nuppelogi jagi bargan mediamáilmmis. Son lea girječálli oahpu váldán Luvllája universiteahtas, Dramatiska instituhtaš Stockholmmas, Gotlándda allaskuvllas, Film i Västerbotten ja Sámij Åhpdusguovásjis. Son čállá noveallaid, giehtačállosiid fáktáčállosiid, jorgala ja tulko ja lea muhtun áiggi prográmmajođiheaddji. N-H Sikku orro Jåhkåmåhkes.

Skuvlaahki lahkanii
eadni goarui máná nama
biktasiidda

guhkás
guhkes áigái
skuvlaláhka bággii
sámemánáid
amas báikái

morašmielain
guđđet váhnemat
mánáideaset
vierrásiid háldui

earráneapmi
hávvi
agibeaivái

mánáin suoláduvvui
mánnávuođa lagašvuohta
eadnái ja áhččái

Ruovttus
eadni váillaha mánás

ráhkisvuođain bordá
ruovttu dovddu boastapáhkkái

vuodjaláibbiid ja goikebierggu
mánnái herskkostallat
jeđđehussan

Skolåldern närmar sig
mor syr in barnets namn
i kläderna

långt bort
för lång tid
skollagen tvingar
samernas barn
till främmande platser

med sorg i sinnet
måste föräldrarna
lämna barnen
i främlingars vård

avskedet blir
ett sår
för hela livet

barnen blir bestulna
på barndomens närhet
till mor och far

Hemma
saknar mor sitt barn

packar i kärlek
hemkänslan i ett postpaket

mjuka brödkakor med smör
torkat rökt renkött
att gotta sig med
tröst åt barnet

204 "När jag var åtta år lämnade jag mitt hem och jag har ännu inte kommit tillbaka"

Av Leena Huss och Patricia Fjellgren

Kalhyggen, språk och bananträd

– ett brevsamtal om arvet från nomadskolan

17 april någonstans
mellan Hotagen och Föllinge

HEJ LEENA!

I dag har jag kört genom Åarjelsaepmie[1], långa sträckor. Jag körde till Hotagen och där hade jag ett möte med en äldre samisk kvinna. Vi satt och drack en kopp kaffe och pratade på sydsamiska och jag förstod allt och fick lära mig en massa nya ord. Det var fint. Det var egentligen inte så mycket mer än att vi samtalade över en kopp kaffe. När jag åkte därifrån så började jag gråta. Jag började gråta över att det är så få modersmålstalare kvar och att det är så obeskrivligt vackert att höra språket. Och så blev parallellen tydlig för mig. Parallellen mellan det söndertrasade landet. Hur det är uppsplittrat av exploatering och också hur våra språk är som undantryckta till små hörn, till enstaka personer. De är som små fyrar, små fyrar i utkanten, som står där och lyser och som vi kan finna ibland när vi med våra skepp styr vidare.

Och jag tänker att det skulle vara så enkelt. Bara satsa lite mer pengar på språket så skulle fler människor få träffa de här fantastiska människorna och få höra språket användas, och så skulle det här fyrljuset tändas i dem också, och plötsligt har vi ett landskap fullt av ljus. Men jag vet inte. Jag känner mig maktlös, för jag vet inte om det går. Vad tänker du om det?

Patricia

Hemma i Uppsala 22 april

HEJ PATRICIA,

Jag förstår din glädje och din sorg, för båda finns ju där samtidigt. Du gläds åt det vackra som fortfarande finns kvar, de fantastiska enskilda människorna som bär på så mycket kunskap och som är fyrarna som visar vägen. Och du sörjer över att de är så få och bor så långt borta från varandra och från oss. Du beskriver hur du lär dig nya ord och förstår allt mer när du har träffat en sådan person. Men att det är så svårt att ordna att många fler skulle kunna få samma upplevelse.

När jag läser vad du skriver tänkte jag på Nancy Steele från karukfolket i Kalifornien som var i Uppsala för några veckor sedan. Hon berättade att hon själv hade läst karuk på universitetet och försökt lära sig språket på andra sätt men kände att hon inte kunde tillräckligt, och att de som talade språket flytande var så väldigt få. Men hon sa att det inte gjorde något om hon aldrig skulle bli så bra på karuk eftersom hon ville vara en ”stepping-stone” för de andra som skulle komma efter henne. Hon försökte ge andra det som hon hade att ge, inte mer och inte mindre, och de andra skulle kunna gå vidare och nå högre höjder. Hon visste att det redan fanns sådana som kunde mycket mer än hon själv men att hon hade kunnat hjälpa till på vägen. Det fanns en glädje i det hon sa, en hoppfullhet trots framtida utmaningar som annars känns så överväldigande. Och jag kände att också jag, på mitt sätt, vill vara en stepping-stone. Man kan alltid ge något, om det så bara är ett litet, litet bidrag av något slag. Det känns trösterikt och hoppfullt.

Leena

Mittådalen i köket den 2 maj

HEJ LEENA,

Det var väldigt skönt att läsa ditt förra mejl om ”stepping stones”. Det är lätt att glömma bort de små stegen när man står där i det söndertrasade språklandskapet i en känsla av uppgivenhet.

I går var jag och hälsade på en släkting och då kom den tillbaka till mig, den där välbekanta känslan av tomhet och saknad. Vi såg på gamla bilder – bilder på skolkåtor, bilder på en by som tvångsförflyttades, och då slog det mig: det här är större än bara språket. Den här sorgen och saknaden som sitter i min kropp finns där trots att jag tagit tillbaka språket. Det handlar också om att vår historia och våra minnen har någon försökt sudda ut. Det finns inte riktigt plats för min verklighet här. Det är väl det som är sorgen, att min kultur och mitt språk plötsligt förbjöds att växa och utvecklas och leva. Språket är en viktig del för att det hörs, syns och är en viktig identitetsmarkör, ja visst. Men vad händer när landskapet, både det inre och det yttre, håller på att utplånas?

Det är inte bara ett språk. Det är något mycket större och kanske därför kan sorgen och saknaden kännas så stark.

Senare samma dag:
I bilen på väg till Östersund hade jag fått sällskap av Irene, en släkting. Jag berättade för henne hur det känns i mig, och hon sa att det känns som att vårt språk har blivit hämmat. Och jag håller med, språket är hämmat, och när jag tänker på ordet hämmat så är det ett så märkligt ord och märkligt att det ska förknippas med mitt liv. Hämmat. Men det är ju precis vad jag ser omkring mig. Språket som finns men aldrig riktigt får de rätta förutsättningarna för att växa, utan det är hänvisat till 45 minuters modersmålsundervisning i veckan i en skrubb i skolans källare.

Ett experiment? Att döda ett språk? Att döda ett folk?

Och inte kräver alla heller en förändring. Skulle du ställa dig upp och börja kräva ditt språk och din plats om du under dina första år i livet har tuktats hårt i en nomadskola och tvingats in i en pepparkaksform som inte är du men som sakta på något sätt blivit en del av dig? Ställer du dig då på barrikaderna och börjar kräva tillbaka ditt språk?

Jag tror en del gör det. Men en del har krossats av nomadskolans grova kränkningar. För det är en grov kränkning om den du är och det språk du talar inte sägs ha något värde. Vi står alla mer eller mindre i ett hav av sorg, och en av grunderna till den är nomadskolan och den kränkning som dessa barn och deras föräldrar fick utstå. En del klarade sig bra men en del krossades.

Och det är en sorg. Att veta att vackra, starka människor blev krossade. Och sen all den kunskap som gått förlorad när barnen togs från sina föräldrar och inte fick lära sig det som de skulle ha lärt sig, utan istället sjöng svenska psalmer.

Och i slutändan är vi alla bara människor med olika gåvor och krafter. En del orkar kämpa och en del har inte samma kraft. Det är en del i att vara människa att vara en del av den mångfalden.

Språket är hämmat på så många sätt. Visst, vi kan lära oss samiska på universitetet eller på andra sätt. Men finns utrymmet för att få till *saemien vuekie*[2] som finns i språket? Finns det förutsättningar för det? Och sen tänker jag på allt som är outtalat. Meningar som aldrig fullföljs. Tankar som tänks men aldrig uttalas. Till exempel sorgen som delar dem som stannade kvar och behöll språket och kulturen och de som drog. Lämnade allt och bytte namn och blev ”svenskar”. Går det att förlåta dem? De som drog och som nu börjar återvända? Nu när allt är lättare? Nu när det är ”coolt” att vara same?

Hemma i Uppsala den 15 maj 2015

HEJ PATRICIA!

Det var ett tungt brev, med mycket sorg och mörka tankar, som du skickade mig den här gången. Tomhet och saknad. Jag funderade på det som du skriver om ett hämmat språk, hämmade människor. Att det är något som fattas, att man inte är hel, inte ens när man har tagit tillbaka språket.

Jag slås av allt det mörka. Glädjen av att

ha tillgång till språket hämmas av att så mycket har gått förlorat. Den hemska tanken att de som tidigare lämnade skeppet, som du säger, och som ändå vill vara med på revitaliseringen kanske inte har rätt till det?

Jag känner att jag genast måste säga emot. Vad hade de för val? Vad kunde de sätta emot när auktoriteterna sa att man skulle tänka på sina barns bästa? Att man skulle anpassa sig och bli svensk eftersom det var det enda rätta? Att det inte fanns en annan väg, att det gamla ändå skulle bort. Kan man skuldbelägga människor som fattade sina beslut i den världen?

När jag läser intervjuer från vårt gemensamma projekt, läser jag hela tiden om både sorg och glädje, både saknad och hoppfullhet. Samma människor som berättar om hur de blivit frångtagna sitt arv beskriver också glädjen av att nu ha tillgång till det som var borta, de säger att samiskan är som en godisskål att ta för sig ur, eller som en superkraft. Och så är det ju – vem skulle orka med att ta tillbaka språket och kulturen om det bara var tungt, sorgligt, vemodigt? Motsatsen måste ju också finnas där eftersom så många nu vill vara med. Eller vad tycker du?

Hemma i Östersund 19 maj 2015

HEJ IGEN LEENA,

Jag skämdes när jag såg vad jag hade skickat iväg till dig. Första tanken var att jag borde ha censurerat brevet. Det där jag skrev om dem som lämnade det samiska och blev svenskar och de som stannade. Min tanke var att det där är något som jag inte borde skrivit för att det är så skamfullt och politiskt inkorrekt. Men samtidigt så är det något som är outtalat och finns där i bakgrunden. Och jag håller ju med dig att alla ska få plats och att vi behöver ett samhälle utan tak, där plats finns för vinden och förändringen. Självklart kan jag inte skuldbelägga folk för besluten som fattades. Men sen tänkte jag att det var bra att skriva om det. Det var bra därför att det är en sådan karta som nomadskolan och koloniseringen har lämnat efter sig. En karta av okommunicerad sorg och saknad. Tänk dig alla de barn som fick lämna sina föräldrar och sitt språk. Barn som var tvungna att sluta kommunicera på sitt första språk. Det språk som man var trygg med. Människor som första året i skolan var i chock. Min mamma har sagt till mig att hon minns ingenting från det första året. Hon tror hon var i chock.

Vad jag menar är att konflikterna och det outtalade behöver lyftas fram även om det är skamfyllt och politiskt inkorrekt. För det är ju hela den svenska samepolitiken i slutändan – skamfull och politiskt inkorrekt, och det verkar inte upphöra. Klart man inte kan skuldbelägga människor för deras val. Men jag tror att det är viktigt att lyfta

fram konflikten som finns och som aldrig nämns, men som jag tror att många känner av i sina kroppar – och omedvetet. Den svenska koloniala politiken har flyttat in i kroppen och vi ska inte ha den där. Vi ska kunna leva våra liv fria utan ett kolonialt arv boende i våra kroppar.

Jag vet att det är tungt och sorgligt det jag skriver. Det är fantastiskt med språket och den enorma kraft och skönhet som det öppnar upp både i människors inre och yttre världar. Jag är just nu fascinerad av kartan över Sápmi och språket. Som jag skrev tidigare är modersmålstalarna i Sápmi som fyrar … fast nu när jag tänkt efter så skulle jag säga att de är som träd som blivit skonade på ett stort kalhygge. Det är bilden både språkligt och på riktigt.

Jag tror att när vi vågar se hela bilden med både det mörka och det ljusa så kan vi mötas igen och då gemensamt börja plantera nya språkfrön och hjälpa varandra att se till att alla plantor får det de behöver.

HEJ LEENA,

Förra veckan så reflekterade jag över att mitt brev var så tungt. Jag reflekterade över hur det går att kombinera *samien vuekie* som är något du får till dig genom att leva det i kombination med det här moderna samhället. Jag var uppgiven och det var sorgligt.

Men nu har jag klivit ut i ljuset igen. Jag ser möjligheterna och nu ser jag de andra fyrarna eller träden på kalhygget. Vi har modersmålstalarna och sen har vi de som håller på att ta tillbaka sitt språk och förstås de kommande modersmålstalarna. De är små plantor som håller på att växa och tillsammans med modersmålstalarna så kommer de att fylla upp kalhyggena. De är otroliga krafter, de människor som själva väljer att ta sig igenom sorgen över ett förlorat språk och vänder det till nya krafter.

Jag såg plötsligt att den söndrade kartan eller kalhygget i just detta nu håller på att växa igen eller fyllas upp. Och vad som saknas just nu i det är nätverket, broarna och stigarna mellan modersmålstalarna och de som håller på att ta tillbaka sina språk. Det är där vi ska jobba och fokusera och satsa på att få igång en språklig nervbana i Sápmi igen. Den kommer att vara annorlunda, och det ska den vara, för så är livet.

En vän berättade en gång en berättelse för mig om kärlek.

En äldre man öppnade sitt bröst och tog fram och visade sitt hjärta för en yngre man. Den gamla mannens hjärta var täckt av gamla ärr och vanställt. Den yngre tyckte att det inte var vackert. Men då började den äldre mannen att förklara att bakom varje ärr fanns en berättelse och en upplevelse, och när den äldre mannen berättade så ändrade den yngre mannen uppfattning och såg skönheten i det vanställda ärrade hjärtat.

Ungefär så har våra språk det.

En annan sak som jag tänker på är att revitalisering av språk också handlar mycket om att

bygga ett hållbart samhälle, ett hållbart språksamhälle. Jag tror att revitalisering kan vinna på att inspireras av omställningsrörelsen som vill skapa ett hållbart samhälle och leva mindre av olja och mer ekologiskt. Jag tror att för att våra språk ska få plats så behöver vi ändra vårt samhälle och de strukturer som vi rör oss i. Vi behöver hitta nya stigar att gå efter och förhoppningsvis ger de stigarna oss mer tid. För den upplevelse av tidsbrist som finns är ett av de största hoten.

HEJ PATRICIA,

Jag känner så väl igen det där som du skriver – ibland ser man bara kalhygget och känner sorg och maktlöshet: Är det kört nu? Har tåget gått? Finns det hopp? – och sen kan man plötsligt se de små plantorna igen, allt det fina nya och starka som håller på att växa. Det är som någon sa i våra intervjuer – det går som i vågor. Och så är det ju i allt i livet, men ibland kan det kännas så tungt att man nästan tappar hoppet.

Men hur ska vi se till att de små plantorna får tillräckligt med stöd och näring? Jag tror också att det handlar mycket om olika slags nätverk, och om direkt kommunikation. Tekniken är bra och program som Skype kan åstadkomma mycket, men vi behöver också den mänskliga kontakten mellan gamla och unga, mellan vuxna och barn, mellan vuxna och vuxna. Jag tror att det behövs för att överföra *vuekie* inte minst. Men det betyder ju inte att man måste bo nära varandra – nej, man kan vara en modern nomad, på resa mellan stad och land, mellan hembygden och storstaden om man så vill. Men det är viktigt att behålla kontakten, och kunna komma tillbaka, och se till att bandet finns mellan barnen och de äldre generationerna. Så att kalhygget kan fyllas med alla slags plantor, några större och några alldeles små.

Jag tänkte också på det du skriver om den hållbara utvecklingen när det gäller språket och kulturen. Det hänger ju samman helt klart, och exploateringen hotar kulturen och revitaliseringen på ett alldeles speciellt och förödande sätt. Det gör att man känner sig utsatt och maktlös, och att de unga förlorar sin framtidstro. Nu finns det motkrafter och folk som kämpar, men det är svårt och tungt. Eller är det så att man ändå får styrka av att ha något att kämpa för? Om det inte känns alldeles övermäktigt?

HEJ LEENA,

Ja visst, man ser små plantor som kommer upp och det ger hopp.

Absolut är nätverken viktiga, kanske det viktigaste. Att känna att jag är en del av något större. Att jag inte är ensam. Att vi är flera som delar det här. Vi behöver inspireras och vi behöver också få vara i vår sorg. Dela vår sorg över språket som vi inte fått, över de sår som nomadskolan gett oss, över språket vi har men som i dag inte får den näring det behöver. Över all exploatering som sker i dag i Sápmi.

Skönt att du lyfter fram den mänskliga kontakten. Det handlar om att vi ska se varandra och använda våra språk. Kanske är det en av skadorna nomadskolan gjorde. Den tog inte bara ifrån oss våra språk utan också vilka vi är. Jag tänker att om du inte får tala ditt språk och vara den du är utan måste försöka vara någon annan – hur kan du då möta en annan människa helt och fullt? Vad händer med dig om den du är inte har något värde och ska utplånas? Om det dina föräldrar lärt dig och det du är inte har något värde? Det har skett och vi bär det inom oss oavsett om vi har gått i nomadskolan eller inte. Jag tror att språket är en medicin vi kan använda oss av. För i och med att vi talar och använder samiska så visar vi att nomadskolan inte lyckades att utplåna oss. Dessutom är språket en direkt länk till våra förfäder och en dörr till den kunskap som finns i språket.

Jag tycker också om bilden jag får när jag läste att kalhygget kan fyllas med alla slags plantor. Då såg jag bananträd, apelsinträd bland björkarna och tallarna. Och egentligen är det väl så världen ser ut i dag. Och är alla dessa träd sammanlänkande så är ju även bananträden länkade till den traditionella kunskapen och språket. Bara med extra perspektiv, ett bananträds perspektiv, eller?

27 maj (7 dagar sedan)

HEJ IGEN PATRICIA,

Jag kom att tänka på något annat som jag tycker är viktigt och det handlar just om dina bananträd! Att vi faktiskt inte längre behöver välja mellan språk och identiteter som i gamla tider, utan vi kan välja båda två, alla tre eller fler om vi vill ha det så. Nomadskolan ville göra alla svensktalande, men den lyckades riktigt bra först i generationen efter nomadskolebarnen. De som hade gått i nomadskolan hade fått lida och skämmas för sitt språk. Den erfarenheten ville man inte ge sina egna barn, och många aktade sig för att tala samiska med dem. Och nu frågar barnen och barnbarnen: ”Varför fick vi inte lära oss samiska?”

Just därför är revitaliseringen ibland så svår, man måste börja från noll. De unga har inte de tunga erfarenheterna men de har inte heller språket. Och det är ju också svårt för de lite äldre som har den tunga ryggsäcken, fast allt borde vara så mycket lättare nu. Det finns många som vill ta tillbaka språket men det är något som tar emot. Det här med språkspärren är på riktigt: man vill komma över tröskeln och börja tala, men det går bara inte. Man vet att man borde kunna, man kanske talade språket som liten och man har hört språket omkring sig, och ändå känns det så oöverkomligt.

Jag läste en gång en artikel om ett urfolk i Alaska som talade tlingit. Det var en man som hade tillbringat många år på ett skolinternat där man inte fick tala annat än engelska. Han sa:

”Varje gång jag ska säga något på tlingit känner jag tvålsmaken i min mun.” För honom hade språket för alltid förknippats med svåra minnen. Hur påverkar det människan att det som var hemmets, föräldrarnas, hela släktens språk plötsligt var fult och helt fel och skulle bort?

Sådana fysiska och psykiska övergrepp behöver ju inte våra barn erfara. Vi har lärt oss att det som nomadskolegrundarna trodde på var helt fel, de gjorde barnen fattigare på kunskap. Den påtvingade enspråkigheten begränsade och tryckte ner i stället för att ge barnen en god start i livet. I dag vet vi att modersmålet är viktigt och att flerspråkighet gynnar alla barn. Så bananträden är viktiga! Vi behöver alla perspektiv och alla språkkunskaper, och i hela den här mångfalden har samiskan sin plats. Eller har jag förstått rätt hur du tänkte? Eller tänkte du på något annat?

HEJ LEENA!

Du har förstått precis rätt. Att den ena inte utesluter den andra utan kan inspirera den andra.

HEJ IGEN, PATRICIA,

Jag vill fortsätta lite med bananträden. Det är ju så nu att det nästan inte finns någon skogsdunge eller något kalhygge utan bananträd, kokospalmer bland björkarna och tallarna! Och att det inte behöver hota de små plantorna som vi värnar om och är rädda för att mista. Du sa någon gång att mångfalden ju fanns på den gamla tiden, man pratade flera olika språk och det var det som var normalt och fint! Och så var det ju, det var viktigt att kunna förstå olika samiska språk och många kunde klara sig på både svenska och norska och kanske finska när det behövdes. Sen kom en tid då bara svenskan räknades. Det är det som vi måste ta tillbaka, detta med att språkmångfalden är viktig och önskvärd. Att den inte är ett problem. Det är bra och stärkande att ha den mångfalden eftersom vi får nya exempel på hur människor, språk och kulturer faktiskt redan nu lever sida vid sida och berikar varandra. Att vi inte behöver se språken och kulturerna som varandras konkurrenter och att vi inte behöver skydda våra barn från andra kunskaper och intryck än våra egna. Jag menar verkligen att de små samiska plantorna kan må bra i den mångfaldiga skogen och att de ändå kan ha en alldeles speciell plats i vår värld och i våra hjärtan.

Noter

1 Det sydsamiska området.
2 Samiskt förhållningssätt till livet på många plan.

Författarna

Patricia Fjellgren har Stockholm, Mihte och Lainiovuoma pulserande i blodet. I vuxen ålder tog hon tillbaka nord- och sydsamiskan, hennes moders- och fadersmål. En resa som öppnade upp nya världar både i hennes inre och yttre värld. Båda hennes föräldrar har gått i nomadskola. Patricia Fjellgren har samarbetat tillsammans med Leena Huss i forskningsprojektet *Revitalisering mot alla odds? Sydsamiska i Sverige* (2009–2013).

Hon jobbar på Samiskt språkcentrum i Staare/Östersund som språkkonsulent.

Leena Huss är född i Sverige men uppvuxen i Finland. Hon flyttade tillbaka till Sverige 1973 då hon gifte sig med en svensk man. Under alla år har familjen varit tvåspråkig, med finska som språket mellan henne och hennes barn, och numera barnbarn. Hon är professor emerita i finska och f.d. forskningsledare vid Hugo Valentin-centrum, Uppsala universitet. Under 2009–2013 ledde hon forskningsprojektet *Revitalisering mot alla odds? Sydsamiska i Sverige*, där Patricia Fjellgren var hennes samarbetspartner.

Av Ylva Jannok Nutti

En betraktelse över samisk skolutveckling

I EN TIDIGARE kvalitetsgranskning av Skolverket (2002) påtalades att sameskolan ska fortsätta utveckla en lärmiljö som utgår från ett samiskt perspektiv på kunskap och lärande. Än i dag är denna uppmaning högst relevant och i i den här artikeln ska jag reflektera kring samisk skolutveckling. Detta ska jag dels göra utifrån min utgångspunkt som samisk skolforskare med erfarenheter av samiska skolutvecklings- och aktionsforskningsprojekt, dels utifrån personliga erfarenheter som tidigare lärare och förälder vid sameskolan. Skolutvecklings- och aktionsforskningsprojekten har utgått från ett urfolksperspektiv med dekolonisering som centralt begrepp. I den här artikeln ska jag diskutera samisk skolutveckling och dekolonisering närmare. Först en liten berättelse.

En äldre samisk kvinna låg inne på sjukhuset. Hennes familj besökte henne, och alla visste de att hennes tid snart var till ända. Familjen försökte förtränga det allvarliga, nämligen att snart skulle en kär mor och farmor inte längre finnas ibland dem. De satt vid hennes sjukbädd och småpratade om vardagliga händelser, om vädret, om kalvmärkningen som nyss hade varit, och om barnens olika aktiviteter. Ett av barnbarnen, en tolvårig flicka, hade nyligen varit på ett samiskt läger där de hade haft en jojkkurs. Flickan berättade om lägret och farmodern frågade direkt: ”Vem lärde er jojka?”. Flickan sa namnet på personen som hållit i kursen. Farmodern svarade direkt: ”Jag lärde mig jojka av hans pappa … ”. Efter besöket var alla mycket gripna, för inte visste de att hon kunde jojka. Där i sjuksängen, på dödsbädden, framträdde okända glimtar av hennes liv. Familjen fick ta del av okända delar av

hennes livhistoria, delar som där och då inte kunde undersökas närmare. Efteråt frågade de sig: Varför visste vi inte att hon kunde jojka? Hade hon en egen jojk? Hur gick den?

Frågorna i berättelsen besvarades aldrig, utan kvinnan gick bort kort därefter. Det finns naturligtvis många berättelser som aldrig förmedlas, men ibland finns det historier som kanske borde ha delgetts andra, för frågan är: Hur många samiska livsberättelser har aldrig blivit förmedlade för att den samiska kunskapen inte har värderats i samhället? Det fanns, som Krister Stoor (2007) skriver: ”… *en tid då det var opassande att jojka. Det uppfattades till och med som syndigt bland många samer eller fult* …” (Stoor, 2007:13). I dag har uppfattningen om jojk förändrats, jojktraditionen lever vidare och nya berättelser knutna till jojk skapas än.

Samisk berättartradition och samiska berättelser är starkt förankrade till lokala platser, och berättelserna präglas av nära sociala relationer (Nergård, 2006). Det finns berättelser som kanske inte berättas så ofta eftersom vi inte längre vistas på samma platser. För ett tag sedan reste jag med min dotter, och när vi passerade en speciell plats berättade jag en berättelse. Min dotter frågade mig efteråt: ”Varför berättar du så sällan sådana berättelser?” Jag funderade ett tag och svarade sedan: ”Jag vet inte, men berättelserna känns ofta så långt borta, jag tänker inte ens så ofta på dem, ganska konstigt, för när jag var barn var berättelserna en del av min värld.” Då min dotter fick ta del av en berättelse när vi passerade en särskild plats, kom berättelsen helt naturligt. I aktionsforskningsprojektet ”*Gal dat oahppa*” som hade målsättningen att samifiera undervisningen i sameskolan (Balto & Johansson, 2009) arbetade några lärare med samiska berättelser som tema. Efter temat berättade en pappa att han en kväll hade berättat massor av gamla berättelser för sina barn. Detta efter det att dottern kommit hem och berättat om arbetet i skolan. För mig fungerade den specifika platsen som en påminnelse, och för föräldern fungerade skolans arbete som en indikator för berättandet och kunskapsförmedlingen mellan generationer. Hur hade det kunnat vara om den äldre kvinnans barnbarn tidigare kommit till sin farmor och berättat om jojkkursen, hade familjen fått fler av sina frågor besvarade? En lärmiljö som utgår från ett samiskt perspektiv på kunskap och lärande kan ge legitimitet åt den samiska kulturen och samiska kunskaper. Inledningsvis ska jag kortfattat presentera samisk undervisning och sameskolans bakgrund.

Samisk undervisning. Från nomadskola till sameskola

År 1913 skapades ett skolsystem för de nomadiserande fjällsamernas barn, medan barn till skogssamer eller till de bofasta samerna inte berördes av detta skolsystem, utan de gick istället i allmänna folkskolor. Vid samernas första landsmöte år 1918 riktades det kritik mot kvaliteten och omfatt-

ningen av undervisningen för de nomadiserande renskötande samerna. År 1919 inrättades nomadskolfullmäktige. På 1930-talet drevs frågor om förbättringar av nomadskolorna allt intensivare, och år 1939 tog riksdagen beslut om medel till samtliga nomadskolor så att de fick ändamålsenliga skollokaler och elevhem. Under 1940- och 1950-talet skedde förbättringar vid nomadskolorna för att undervisningen skulle bli likvärdig undervisningen för övriga barn. På 1950-talet förlängdes skolgången med ett sjunde skolår, och en del av skolåret anordnades i form av vandrande fältstudiekurser i fjällområdena (Roung, 1982; Svonni, 2007; Utsi Gaup, 2006). År 1962 beslutade riksdagen att den allmänna skolplikten skulle utökas till nio år. Nomadskolan blev då i princip identisk med den allmänna skolan, eftersom samma läromedel användes och undervisningsspråket var svenska. Nomadskolan blev öppen för alla samer och namnet nomadskolan ändrades till sameskola. Samiska som ämne infördes i samtliga skolor i en omfattning av en till två veckotimmar. Bristen på läromedel och lärare medförde dock att undervisningen i samiska endast skedde i mycket liten omfattning. Dessutom visade sig läroplanens mål om åldersanpassad orientering om samernas kultur, historia och religion vara svår att genomföra av samma skäl. Skolan lyckades inte heller locka de avsedda grupperna av samer, och elevantalet sjönk istället under de decennier som följde.

Under 1970-talet stärktes undervisningen i samiska genom utvecklingen av samiska läromedel, och fler lärare började studera samiska.

Under 1970-talet stärktes undervisningen i samiska genom utvecklingen av samiska läromedel, och fler lärare började studera samiska (Svonni, 2007). Sameskolan är en statlig skolform underordnad Utbildningsdepartmentet. År 1980 tillsatte regeringen en särskild sameskolstyrelse som fick i uppdrag att leda verksamheten vid sameskolorna. Efter inrättandet av Sameskolstyrelsen har undervisningen vid sameskolorna i högre grad utvecklat det samiska innehållet, och från början av 1990-talet kom det även att omfatta undervisning på samiska. I dag tillsätter Sametinget ledamöter till Sameskolstyrelsen. Sameskolan omfattas av årskurserna 1–6 och efter avtal med kommunerna kan det även omfatta förskoleklass, förskole- och fritidsverksamhet. Det finns i dag fem sameskolor i Sverige: i Karesuando, Kiruna, Gällivare, Jokkmokk och Tärnaby. Vid sameskolor sker undervisning i och på nord-, lule- och/eller sydsamiska. Under skolåret 2013/2014 gick sammanlagt 195 elever från förskoleklass till och med skolår 6 vid sameskolor. Till Sameskolstyrelsen är knutet ett kansli som leds av en skolchef. Skolchefen utses av Sametinget på förslag av Sameskolstyrelsen.

Skolchefen ska biträda styrelsen i dess verksamhet och närmast under den leda sameskolorna. Varje skolenhet leds av en rektor som är pedagogisk ledare och har det övergripande ansvaret för verksamheten.

I dag är sameskolan en skolform som är likvärdig grundskolan, med undantaget att den ska tillgodose samiska behov. Verksamheten ska arbeta för att alla barn till samer får tillgång till en utbildning med samiska undervisningsinslag av god kvalitet i en trygg miljö (Utbildningsdepartementet, 2010). Utbildningen ska ge eleverna de kunskaper och värderingar de behöver för att kunna göra aktiva livsval och gå vidare till fortsatt utbildning, och då samerna är en nationell minoritet och Sveriges enda urfolk framhålls det att det är av yttersta vikt att bevara den särart som samerna och det samiska språket utgör. Sameskolan får därför fortsättningsvis i uppdrag att bidra till att tillhandahålla en utbildning som bevarar och utvecklar det samiska språket och den samiska kulturen (Utbildningsdepartementet, 2009). Nomadskolsystemets vägledande princip var att skolgången skulle vara anpassad så att de nomadiserande fjällsamernas barn inte skulle avlägsnas från nomadlivet, eftersom rennäringen räknades som samhällsekonomiskt viktig. Detta assimileringsmotverkande tankemönster medförde att undervisningen för denna grupp särskiljdes från allmän undervisning och hölls på en jämförelsevis låg nivå. Däremot fick barnen till skogssamerna och de bofasta samerna istället en undervisning som syftade till assimilation i storsamhället, då de fick gå i vanliga folkskolor (Svonni, 2007). Nomadskolan var en internatskola, men i dag har inte sameskolorna kvar sina internat. Det finns många berättelser från tiden i internat, men jag ska här i artikeln istället fokusera på undervisningen utifrån ett antal målsättningar i sameskolans läroplan och diskutera realiseringen av dessa målsättningar.

Från målsättningar i läroplan till undervisning

De samiska språkens roll i undervisningen varierade i nomadskolan, och språket användes alltid till att främja förmedlingen av det svenska språket, dess religion och kultur (Svonni, 2007). Johannes Marainen (2007) berättar om sina erfarenheter från nomadskolan:

Kulturellt och språkligt blev skolan en chockartad upplevelse för mig. Modersmålet var det helt dominerande ämnet i skolan de första skolåren, men jag förstod först långt senare att modersmål betyder mammas språk (s. 23).

Trots detta verkade nomadskolorna ändå språkbevarande, enligt professor Mikael Svonni (2007), eftersom barnen kunde tala samiska med varand-

ra, och i områden där nomadskolor inte fanns tog istället finskan och svenskan över. Däremot stöttade inte undervisningen barnens samiska språkutveckling trots att barnen kunde tala samiska med varandra på nomadskolorna. De samiska barnen har således fått bristande stöd i sin modersmålsutveckling. Asta Balto (2007) skriver: ”Siden vi alltid skulle snakke norsk i timene, så utvikla ikke skolan morsmålsferdighetene våre.” (s. 430). Undervisningen för samiska barn har inte varit främjande för det samiska språket, utan det samiska språket har använts som instrument för att främja förmedlingen av det svenska språket, dess religion och kultur. Hur ser det då ut i dag?

I dag har det samiska språkets roll i undervisningen stärkts, och i kursplanen för det samiska språket (Skolverket, 2011) framhålls att:

Samerna är vårt lands enda urfolk och samiskan är officiellt språk i Sverige, Norge och Finland. Det samiska språket är en viktig kulturbärare som uttrycker gemensamma erfarenheter, värden och kunskaper och förenar samerna tvärs över gränserna i Sápmi/Sábme/Saepmie. Kunskaper i samiska och svenska och kunskaper om den samiska kulturen stärker den egna identiteten och möjliggör deltagande i både det samiska och det svenska samhället.

Undervisningen i ämnet samiska ska syfta till att eleverna utvecklar kunskaper i och om det samiska språket samt kunskaper om den samiska kulturen. Genom undervisningen ska eleverna ges möjlighet att utveckla en funktionell tvåspråkighet, sin förståelse av omvärlden och sin identitet. (Skolverket, 2011)

Den samiska kursplanen lyfter samiska språkkunskaper och funktionell tvåspråkighet, men även kunskaper om samisk kultur. Språk- och kulturkunskaper framhålls verka stärkande för den enskildes identitet och ligger till grund för deltagande i både det samiska och det svenska samhället. Den samiska kursplanens övergripande målformulering är mycket omfattande, så omfattande målformuleringar kräver mer undervisningstid än enbart samiska lektionstimmar, och kursplanen kan därmed tolkas gälla fler skolämnen än enbart ämnet samiska.

I en fungerande urfolksundervisning ska läroplanen och kursplaner stötta undervisningen så att urfolks kultur, kunskap och språk står i centrum (se bland annat Keskitalo & Määttä, 2011), men en läroplan ska realiseras och denna realisering kan tolkas utifrån olika nivåer. Goodlad, Klein och Tye (1979) delade in läroplanen i fem olika nivåer. Den första nivån omfattar den ideologiska läroplanen som består av samhällets dominerande uppfattningar. Den andra är den formella läroplanen med läroplan, kursplaner, samt de lagar och avtal som styr skolan. Den

I en fungerande urfolksundervisning ska läroplanen och kursplaner stötta undervisningen så att urfolks kultur, kunskap och språk står i centrum.

tredje är den tolkningsmässiga läroplanen, medan den fjärde är den genomförda läroplanen som är synlig i skolans praxis och i lärarnas arbete i klassrummet. Den femte utgör den prövade läroplanen och visar elevernas upplevelse av läroplanen. I Norge infördes samiska kursplaner i ett flertal ämnen redan år 1987, den första samiska läroplanen infördes år 1997 och år 2006 utkom den nu gällande samiska läroplanen (Udir, 2007). Vuokko Hirvonen och Jan-Henry Keskitalo (2004) tolkade den första samiska läroplanen som ofulländad och då en fullt ut realiserad läroplan kräver realisering från ideologisk nivå till elevupplevelsenivå är den ofulländade realiseringen inte så oväntad. Dessutom, då de samiska språkens möjlighet att överleva som levande språk i Sverige är mycket hotad (Teilius, 2007), blir Sameskolstyrelsens (2013) uttalande inte så överaskande: ”I realiteten innebär det i dag att sameskolans uttryckta mål om funktionell tvåspråkighet snarare är en vision istället för en reell målsättning.” Att målsättningen ”funktionell tvåspråkighet” i praktiken inte alltid realiseras överensstämmer med mina egna erfarenheter som förälder till ett barn vid en sameskola i dag. I dag går min yngsta dotter på en av sameskolorna och hon har undervisning i samiska under fyra veckotimmar. Omfattningen av den samiska undervisningen är otillräcklig, och målsättningen att utveckla funktionell tvåspråkighet blir därmed endast en vision och inte en reell målsättning.

Däremot kan skolan vara ett effektivt redskap för att vitalisera ett språk (Todal, 2004), vilket jag som förälder tidigare kunde erfara när min äldsta dotter gick vid sameskolan (mellan åren 1999 och 2006). Undervisningen under de första skolåren utgick från en språkbadstanke med samiska som språkbadsspråk. Språkbad innebär att språket i skolan utgår från två språk, men vikten läggs på språkbadsspråket, och för att lyckas vitalisera ett minoritetsspråk krävs att undervisningen i hög grad sker på minoritetsspråket. Under språkbadstiden hade min äldsta dotter merparten av undervisningen på och i samiska, förutom svenska och engelska (se Jannok Nutti, 2008). Sameskolstyrelsen (2013) framhåller lärares bristande samiska språkkunskaper som en central faktor som försvårar realiserandet av målet med funktionell tvåspråkighet. Professor Jon Todal (2004) betonar även vikten av att lärarna både behärskar språket väl och har stora kunskaper i språkpedagogik om skolan ska fungera som effektivt redskap för samisk språkvitalisering. Minskade personella resurser eller

för få lärare, upplevdes av lärarna som ett stort hinder för att klara av att realisera en samisk undervisning (Jannok Nutti, 2010) Som förälder kan jag se att skolan hade fler lärare tidigare än de har i dag. Det är tidskrävande för lärare att genomföra undervisning på samiska utifrån ett samiskt perspektiv på kunskap och lärande, då den enskilde läraren först själv måste tillägna sig de erforderliga samiska språkliga och kulturella kunskaperna och därefter omformulera dessa kunskaper till ett passande undervisningsupplägg inom de olika skolämnena (Jannok Nutti, 2010). Bristande kunskaper i samiskt språk och samisk kultur poängterades även av Hirvonen (2004), och hon efterlyste strategiska fortbildningsinsatser för att lyfta kompetensen i skolorna.

Vidare betonade Sameskolstyrelsen även att: ”… *alla elever s*om utbildats i sameskolan skall behärska det samiska språket …” (Sameskolstyrelsen, 2013). Sameskolstyrelsen markerar ’alla elever’ genom en kursivering, det vill säga alla elever oavsett språkbakgrund ska genom undervisning ges möjlighet att utveckla funktionell tvåspråkighet. Sameskolstyrelsen måste därmed för att klara av att realisera målet med funktionell tvåspråkighet för samtliga elever göra omfattande insatser om målsättningen inte endast ska förbli en vision. Det krävs ett systematiskt strategiskt skolutvecklingsarbete utifrån en reflektion över dagens situation vid skolorna, lärarna måste ges förutsättningar att realisera målsättningen. I dag huserar flertalet av de fem sameskolorna i lokaler som de tagit över efter nomadskolan. Påverkar detta undervisningen vid skolorna? Jag ska reflektera kring ett antal faktorer som påverkar samisk skolutveckling, men först ska jag ge en kort beskrivning av det urfolksperspektiv som influerar och motiverar den samiska skolutvecklingsdiskursen.

Samisk skolutveckling utifrån ett urfolksperspektiv med dekolonisering

En utbildningsmiljö påverkar våra medvetanden genom sina rutiner, språkliga kategorier och aktiviteter (Säljö, 2005), och det är därför viktigt att skapa en utbildningsmiljö där de äldre generationernas kunskap görs tillgänglig, annars riskerar dessa insikter att gå förlorade. Den svenska pedagogikprofessorn Roger Säljö (2000) framhåller att samhället organiserar sina kunskaper genom att institutionalisera dem, och alla samhällen har ett behov av att försäkra sig om att de genom generationer utvecklade kunskaperna kan bevaras och föras vidare till kommande generationer. Tom Tiller och Rita Tiller (2003) påpekade att dagens skola har blivit alltmer teoretiserad med få anknytningar till den lokala praktiska kunskapen. De anknyter till en tid i Norge där många barn gick i skolan

Urfolksperspektiv är ett mångfacetterat perspektiv, men urfolk världen över delar gemensamma erfarenheter av att befinna sig i en relation till en nationalstat.

varannan dag, medan de den andra dagen deltog i sina föräldrars vardagssysslor. De erövrade på så sätt ”handens kunskap” med de vuxna som läromästare. Det är därför viktigt att skapa en utbildningsmiljö där kunskaper som dessa görs tillgängliga, och skolutveckling ska kontinuerligt relateras till frågan om vad vi önskar för våra barn här och nu, och i framtiden. Smith (2000) menade att vi måste flytta fokus från individualism till ett återskapande av gemensamma värden såsom kollektiv solidaritet. Ett annat centralt värde är enligt Kuokkanen (2007; 2008), den nära relationen till naturmiljön.

Urfolksperspektiv är ett mångfacetterat perspektiv, men urfolk världen över delar gemensamma erfarenheter av att befinna sig i en relation till en nationalstat. Enligt ILO:s konvention nr 169 är urfolk ett folk som härrör från en befolkning som levde i området då det erövrades eller koloniserades eller när den moderna stat bildades som nu förvaltar området (ILO 1996/2011). Enligt professor Rauna Kuokkanen (2000; 2007; 2008) måste det ske en kritisk rannsakan av den historiska bakgrund som har lett till kolonisering och diskriminering av urfolk. Skolan har spelat en central roll genom att den kunskap som urfolk besitter, kunskap som har överförts från generation till generation, i mycket liten grad blivit införlivad i utbildningsinstitutionerna inom urfolkssamhällena (Keskitalo; 1993; Jernsletten, 1997). Det skulle kunna generera ett avståndstagande från koloniseringen, en dekolonisering. Dekolonisation betraktades tidigare som en formell process för överlämnande och övertagande av den institutionella makten, men det är en långvarig process som innebär en dekonstruktion av konsekvenserna av koloniseringen. En process som enligt professor Linda Tuhiwai Smith syftar till att ”… *återkräva, återformulera och återuppbygga urfolks kultur och språk* …” (Smith, 2004:142). Professor Graham Smith framhåller att urfolk bör ta ansvar för att genomföra förändringar utifrån egna önskemål, att ”… *fastställa våra egna kurser med avseende på att förverkliga våra drömmar och strävanden* …” (Smith, 2000:211) och ”… *återkräva våra egna liv för att kunna ta vårt öde i våra egna händer.*” (Smith, 2000:211). Det har bland annat lett till framgång för utbildningsinitiativ på Nya Zeeland, där det finns utbildningar som genomförs så att de ger legitimitet åt den maoriska kulturen och dess kunskaper, samt det maoriska språket.

Samiska kulturella kunskaper och samiskt språk i sameskolan

Samiska kunskaper ” … *har gått i arv från generation till generation både muntligen och genom arbete och praktiska erfarenheter*” (Porsanger & Guttorm, 2011, s. 18). Kunskapen överfördes genom det konkreta arbetet tillsammans med någon äldre som besatt kunskapen (Jernsletten, 1997). Tidigare forskning (Balto, 1997; Jannok Nutti, 2007; Nergård, 2005) redogör för ett lärande som utgår från delaktighet, där barnens gjordes delaktiga i aktiviteter och sociala kontexter genom det praktiska arbetet, genom att se de vuxna utföra arbetet samt genom att själv pröva på att göra eller utföra olika arbetsuppgifter. Det finns än i dag levnadssätt och näringar som nyttjar dessa kunskaper, men den kunskapen är delvis försvunnen eller riskerar att försvinna (Sara, 2004). Det finns dock behov av att bevara kunskaperna, för samiska kunskaper kan bidra till att: ” … *utstyre ungdom med en nödvändig horisont av mening, et vist grunnlag å forme individualitet og personlige prosjekt og livsløp på.*” (Bergstrøm, 2001:127). Samiska kunskaper i skolan kan medföra att eleverna upplever att deras egen kultur blir synliggjord (Hirvonen, 2004; Jannok Nutti, 2007; 2010). Kuokkanen (2007) betonade vikten av att ta ansvar för att själv agera som individ och även som institution. Hon menar att den enskilde och institutionen har ansvar för att urfolkskulturer ska synliggöras och bli del av utbildningen. Att skapa en positiv inställning till den egna förmågan avsågs resultera i huvudmålet att utifrån den samiska kulturen skapa ”*bra möjligheter” (2008:53) i förskolan och skolan. Balto menade att ”många av oss tvivlar på våra kunskaper, eftersom man får höra att sameskolorna saknar kvalitet, och därför är det bättre att låta barnen gå i icke-samiska skolor. / … / Det behövs en tro på sig själv, att man kan, vågar, att man är lika bra som andra …*” (Balto, 2008:28).

Samiska lärare betraktade samiskt lärande som ett lärande genom praktiskt utförande, vilket bäst sker genom att teoretisk kunskap baseras på praktiskt genomförande. Lärarna hävdade att samiska barn och ungdomar bäst lär sig genom praktiskt arbete utanför skolbyggnaden genom en ”uteskola” (Hirvonen, 2004). Centrala faktorer för ett samiskt lärande ansågs vara frihet, självständighet, närhet till naturen och berättande. Att ta hänsyn till kunskaperna i lokalsamhället och de olika faktorerna för lärandet kan innebära förändrade undervisningsmetoder. Den förändrade synen på undervisningen kan dels synliggöra den samiska kulturen bättre och dels bättre stötta de samiska elevernas lärande. Kunskapen i lokalsamhället, de äldre generationernas, släktingarnas och lokalbefolkningens kunskap bör tas tillvara Utsi Gaup (2006) har belyst nomadskolan utifrån

Utedagarna stimulerade användningen av det samiska språket. Lärarna observerade att elever som inte talar samiska i skolan kan göra det i skogen.

ett utomhuspedagogiskt perspektiv. Utsi Gaup visar hur det naturpräglade landskapet nyttjades för lärandet. Likartade arbetssätt vid sameskolan i Jokkmokk (Jannok Nutti, 2008), där försök att vitalisera det samiska språket skedde genom ett arbete baserat på den samiska kulturen. Lärare skapade informella språkmiljöer genom att införa särskilda utedagar med målsättningen att stärka det samiska språket. Resultatet visade att utedagarna stimulerade användningen av det samiska språket. Lärarna observerade att elever som inte talar samiska i skolan kan göra det i skogen. Dessutom bestod utedagarna av ett lärande som omfattade både samisk traditionell kunskap, traditionella skolämneskunskaper och andra inslag såsom värderingar, självständighet, kamratskap och motorik.

I sameskolan bearbetas samisk kulturell kunskap vanligtvis som ett lärande om praktiska kunskaper, tillrättalagt som tema- eller projektarbete (Sara, 2004). Detta skedde under utedagarna, men det praktiska görandet under utedagarna utgjorde även utgångspunkt för värdegrundssamtal:

En gång när de var ute i skogen mötte de andra elever från en annan skola. Eleverna från den andra skolan skrek och väsnades i skogen. Efteråt sa en av eleverna: Vad de skriker, så där gör inte vi i skogen! Lärarna säger att de tillsammans med eleverna brukar prata och berätta om hur man ska vara i skogen, till exempel inte skrika, slå och förstöra träd och växter …
(Jannok Nutti, 2008)

Lärarna förmedlade en respekt för naturen och ett förhållningssätt till den som är central inom den samiska kulturen (Jannok Nutti, 2007). Lärarna lyckades även att sammanlänka utedagarna med den samiska synen på lärande, då eleverna tillsammans med varandra lär sig att hitta fram i naturen.

Utedagen handlar både om att vara självständig och också om att hjälpas åt. Självständigheten kan innebära att klara av att göra eld eller hitta fram till lägerplatsen utan en vuxen. Under en lång period under det senaste året har de gått till samma plats i skogen. De första gångerna gick lärarna först och visade barnen vägen dit, men efter ett tag fick eleverna gå iväg på egen hand. I början kände lärarna en viss rädsla för att låta dem gå ensam i förväg, för tänk om något barn går vilse … Trots sin rädsla lät de eleverna gå på egen hand utan någon lärare. Det eftersom de hade bestämt att arbeta med elevernas självständighet. Nu är eleverna mycket duktiga på att tillsammans hjälpas åt att hitta fram till platsen. (Jannok Nutti, 2008)

Samiska barn fick lära sig att hitta ute i naturen och att lära sig vara trygga i skogen (Jannok Nutti, 2007). Berättelser och beskrivningar om den omgivande naturen ges kontinuerligt och vid upprepande tillfällen till barnen, som en del av kunskapsförmedlandet från en generation till en annan (Jannok Nutti, 2007). Det samiska lärandet handlar dels om att på egen hand lära sig klara av saker, men barn lär sig även av vuxna eller andra barn (Balto, 1997; Hirvonen, 2004; Jannok Nutti, 2007).

I ett sydsamiskt språkvitaliseringsprojekt (Todal, 2007) utgjorde samiska kulturella aktiviteter utgångspunkten för arbetet i projektet genom aktiviteter som till exempel lassokastning, blåbärsplockning, lavinsamling och köttkokning, samt studier av snön eller av harspår, lära om väder och om kåtaplatser. I skolan var fokus på aktiv kommunikation utifrån välbekanta situationer, bland annat utifrån det tidigare arbetet i förskolan, renskötselåret, samt kontakt med andra sydsamer. Språkmotiveringsprojektet strukturerades därför upp både i förskolan och i skolan, konkret främst med tyngdpunkten på samiska kulturella aktiviteter. Dessa projekt visar på försök att skapa en samiskspråkig lärmiljö utifrån samiskt perspektiv på kunskap och lärande. I tidigare skolutvecklings- och aktionsforskning (Jannok Nutti, 2010) iscensatte lärare undervisningsaktiviteter där eleverna dels fick arbeta med samiska kulturella aktiviteter med målsättningen att lära sig samiska kulturella kunskaper och dels genomfördes skolaktiviteter där samiska kulturella teman nyttjades som utgångpunkt för undervisningen i skolämnen. Vikten av att reflektera över valet av undervisningsaktiviteter betonades av Säljö (2005) eftersom en utbildningsmiljö infiltrerar individens medvetande genom sina aktiviteter.

Vägen mot en dekoloniserad samisk undervisning

Utbildningen för den samiska befolkningen under tiden mellan år 1913 och år 1962 handlade om att forma elevernas tankesätt (Sjögren, 2010). Detta har sin bakgrund i koloniseringen. Koloniseringen är en av de yttre faktorerna som starkt påverkat undervisningen i sameskolan (Keskitalo & Määttä, 2011). Samiska barn, som andra urfolksbarn, genomgick ofta sin utbildning vid internatskolor och hindrades därmed delvis från att ta till sig den egna kulturens kunskaper (Kuokkanen, 2000). Skolan påverkar oss genom sitt val av kunskapsinnehåll och sitt sätt att undervisa (Säljö, 2005). Hirvonen (2004) menade att skolornas praxiskultur var ett hinder för realiserandet av en samisk skola. Det fordras ett tillrättaläggande av läromiljön så att alla parter, elever, föräldrar, lärare, samhälle och administration på skolnivå och kommunal nivå kan samarbeta om realiserandet.

Resursbristen möttes med en utökad läromedelsproduktion och fler lärare studerade samiska. Som ett resultat av dessa insatser förbättrades undervisningen i samiska.

Utbildningsdepartementet (2009) gav sameskolan uppdraget att även fortsättningsvis tillhandahålla en undervisning som bevarar och utvecklar det samiska språket och den samiska kulturen. För att klara av att uppfylla detta uppdrag krävs stora insatser då målet i kursplanen i dagsläget endast är en vision snarare än en reell målsättning. Dessa insatser för att realisera mål i kursplanen måste initieras omgående, för kursplanen framhåller att kunskaper i svenska och samiska och kunskaper om den samiska kulturen stärker elevernas identitet och ger dem möjlighet att aktivt delta i både det samiska och det svenska samhället.

Den största begränsande faktorn för realiserandet av samisk undervisning anses ofta vara resursbrist, både läromedelsbrist och brist på lärare som kan samiska (se bland annat Jannok Nutti, 2010; Sameskolstyrelsen, 2013). Det är dock möjligt att förbättra situationen. Under 1970-talet möttes enligt Svonni (2007) resursbristen med en utökad läromedelsproduktion och fler lärare studerade samiska. Som ett resultat av dessa insatser förbättrades undervisningen i samiska. Liknande satsningar bör ske i dag, men i dag krävs det mer omfattande insatser för att ge lärarna adekvat utbildning för att undervisa i sameskolan. En annan central begränsande faktor för samisk undervisning är nationella prov, då det finns en rädsla för att en samisskspråklig och kulturellt baserad undervisning skulle kunna äventyra elevernas möjligheter att prestera ”bra” på nationella prov. De nationella läroböckerna på svenska ses utifrån detta som den säkraste vägen för att eleverna ska få möjlighet att prestera bra (Jannok Nutti, 2010). Det finns därför ett behov av att utforma samiska nationella prov, som första steg nationella prov för ämnet samiska och sedan även för de andra ämnena på samiska och anpassade till sameskolans styrdokument.

Författaren

Ylva Jannok Nutti, Fil. dr. i pedagogik, 1. amanuensis, Sámi Allaskuvla

Jag tog min doktorsexamen i utbildning i januari 2001 vid Luleå tekniska universitet och därefter har jag genomfört ett forskningsprojekt vid Universitetet i Tromsö. Mina forskningsprojekt fokuserade på realisering av samisk flerkulturell undervisning i samisk förskola och sameskola. Särskilt fokus har varit inriktat mot utformandet av en samisk matematikundervisning. I forskningsprojekten har samarbete med lärare, rektor, elever och barn samt föräldrar och övrig familj varit centralt. Jag undervisar, på förskollärar- och lärarutbildningen vid Sámi allaskuvla, förskollärar- och lärarstudenter i pedagogik och tidigare vid Luleå tekniska universitet. Teman som jag särskilt har fokuserat på är samisk pedagogik, urfolkskunskap med revitalisering eller dekolonisering, flerkulturell undervisning, aktionsforskning, skolutveckling, kvalitetssäkring samt pedagogiskt ledarskap. Mitt utbildningsintresse tangerar min forskning.

I grunden är jag grundskolelärare för skolår 1–7 med inriktning mot svenska och samhällsorienterande ämnen. Jag har arbetat som grundskollärare vid sameskolan där jag undervisade elever i skolår 1–6. Privat har jag tre barn som alla har gått eller går i sameskolan.

Referenser

Balto, Asta (1997). *Sámisk barneoppdragelse i endring*. Oslo: Ad Notam Gyldendal AS.

Balto, Asta (2007). Min lojalitet var hos det samiske samfunnet. I: *Samisk skolehistorie 2*. Karasjok: Davvi Girji.

Balto, Asta Mitkijá (2008). Sámi oahpaheaddjit sirdet árbevirolaš kultuvrra boahttevaš buolvvaide – Dekoloniserema akšuvdnadutkamuš Ruoťa beale Sámis. *Diehut* 4/2008. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.

Balto, Asta & Johansson, Gunilla (2007). *"Gal dat oahppá go stuorrula": Hvordan styrke det samiske perspektivet i skolen? Et skoleinitiert forskningsprosjekt ved to skoler/førskolor/fritidshem i svensk Sápmi*. Arbetsrapport 17.09.07. Kautokeino: Samisk högskola & Luleå: Luleå tekniska universitet.

Bergstrøm, Grete Gunn (2001). *Tradisjonell kunnskap og samisk modernitet: en studie av villkår for tilegnelse av tradisjonell kunnskap i en moderne samisk samfunnskontekst*. Tromsö: Universitet i Tromsö, Institutt for pedagogikk.

Goodlad, John I., Klein, Frances M., & Tye, Kenneth A. (1979). The domains of curriculum and their study. I: T.H. Quinn & M. Hennelly (red.). *Curriculum inquiry: the study of curriculum practice*, s. 43–76. New York: McGraw-Hill.

Hirvonen, Vuokko (2004). *Sámi Culture and the School. Reflections by Sámi Teachers and the Realization of the Sámi School. An Evaluation Study of Reform 97*. Karasjok: Cálliid Lágádus.

Hirvonen, Vuokko & Keskitalo, Jan Henry (2004). Samisk skola – en ufullendet symfoni? I: K-J. Solstad & T. O. Engen (red.). *En likeverdig skole for alle? Om enhet og mangfold i grunnskolen*. Oslo: Unversitetsforlaget AS.

ILO (1996/2011). Convention No. 169. International Labour Organization.

Jannok Nutti, Ylva (2007). *Matematiskt tankesätt inom den samiska kulturen – Utifrån samiska slöjdares och renskötares berättelser*. Luleå: Luleå tekniska universitet.

Jannok Nutti, Ylva. (2008). Utedagar som ett pedagogiskt verktyg. I: A. Ahonen, E. Alerby, O. M. Johansen, I. Ryzhkova, E. Sohlman & H. Villanen (red.). *Arctic Children. Barns trivsel i nord – aktiviteter for psykososial trivsel fra skoler i Barentsregionen*, s. 189–198. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.

Jannok Nutti, Ylva (2010). *Ripsteg mot samisk spetskunskap i matematik – Lärares perspektiv på transformeringsaktiviteter i samisk förskola och sameskola*. Luleå: Luleå tekniska universitet.

Jernsletten, Nils (1997). Sami Traditional Terminology: Professional Terms Concerning Salmon, Reindeer and Snow. I: H. Gaski (red.). *Sami Culture in a New Era: The Norwegian Sami Experience*. Karasjok: Davvi Girji OS.

Keskitalo, Jan Henry (1993). Education and cultural policies. I: *Majority – Minority Relations. The case of the Sami in Scandinavia*. Diđut 1/94. Kautokeino: Nordisk samisk institut.

Kuokkanen, Rauna (2000). Towards an "Indigenous Paradigm" from a Sami Perspective. I: *The Canadian Journal of Native Studies*. Vol. 20, No 2, s. 411–436.

Kuokkanen, Rauna (2007). Reshaping the university. Responsibility, Indigenous Epistemes and the logic of the gift. Vancouver, Toronto: UBC Press.

Kuokkanen, Rauna (2008). *Boaris dego eana – Eamiálbmogiid diehtu, filosofijat ja dutkan*. Karasjok: Čálliid Lágádus – Authors´ Publisher.

Keskitalo & Määttä (2011). *Grunderna i samisk pedagogik*. Rovaniemi: Lapin University Press.

Marainen, Johannes (2007). Jag – en same i det svenska samhället. I: E. Westerberg & H. Åhl (red.). *Mer än ett språk – En antologi om flerspråkighet i norra Sverige*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.

Nergård, Jens-Ivar (2006). *Den levande erfaring. En studie i samisk kunnskapstradisjon*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.

Porsanger, Jelena & Guttorm, Guttorm (2011). Building up the Field of Study and Research on Sami Traditional Knowledge (árbediehtu). I: J. Porsanger & G. Guttorm, *Diđut*, *Working with Traditional Knowledge: Communities, Institutions, Information Systems, Law and Ethics*, s.13–57. Kautokeino: Sámi University College.

Ruong, Israel (1982). *Samerna i historien och nutiden*. (4:e rev. uppl.). Stockholm: Bonnier Fakta.

Sameskolstyrelsen (2013). *Årsredovisning*.

Sara, Mikkel Nils (2004). Samisk kunnskap i undervisning og laeremidler. I: V. Hirvonen (red.). *Samisk skole i plan og praksis. Hvordan møte utfordringene i O97S? Evaluering av Reform 97*. Karasjok: Cálliid Lágádus.

Sjögren, David (2010). *Den säkra zonen. Motiv, åtgärdsförslag och verksamhet i den särskiljande utbildningspolitiken för inhemska minoriteter 1913–1962*. Umeå: Umeå Universitet.

Skolverket (2002). *Nationell kvalitetsgranskning av skola och barnomsorg 2001/2002. Sameskolan i Jokkmokk*.

Skolverket (2011). *Läroplan för sameskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*.

Smith, Graham (2000). Protecting and Respecting Indigenous Knowledge. I: M. Battiste (red.). *Reclaiming Indigenous Voice and Vision*. Vancouver, Toronto: UBC.

Smith, Linda Tuhiwai (2004). *Decolonizing Methodologies. Research and indigenous peoples*. Dunedin: University of Otago Press.

Stoor, Krister (2007). *Juiganmuitalisat - Jojkberättelser. En studie av jojkens narrativa egenskaper*. Umeå: Umeå Universitet, Sámi dutkan/Samiska studier.

Svonni, Mikael (2007). Det tveeggade skolsystemet. I: E. Westerberg & H. Åhl (red.). *Mer än ett språk – En antologi om flerspråkighet i norra Sverige*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.

Säljö, Roger (2000). Lärande i praktiken – Ett sociokulturellt perspektiv. Lund: Studentlitteratur.

Säljö, Roger (2005). *Lärande & kulturella redskap. Om lärprocesser och det kollektiva minnet*. Norstedts Akademiska Förlag.

Teilus, Michael (2007). Bilaga 79/07. I: *Sameskolstyrelsen Sammanträdesprotokoll 2007-08-15-17*.

Tiller, Tom & Tiller, Rita (2003). *Den andra dagen*. Solna: Liber.

Todal, Jon (2007). *Samisk Språk i Svahken Sijte – Sörsamisk vitalisering gjennom barnehage og skule*. Diđut nr. 1/2007. Guovdageaidnu: Sámi Instihtta, Nordisk Samiskt Institutt.

Udir, the Norwegian Directorate for Education and Training (2007). *Prinsipper for opplæringen i Kunnskapsløftet, samisk*.

Utsi Gaup, Elisabeth (2006). *Landskapets språk – Nomadskolan i utomhuspedagogiskt perspektiv*. Linköping: Linköpings universitet, Estetiska Institutionen, Centrum för Miljö- och utomhuspedagogik.

Utbildningsdepartementet (2009). *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet* (Prop. 2009/10:165).

Utbildningsdepartmenetet (2010). Skollag (2010:800).

Av Per Jonas Partapuoli

Arvet från det förflutna

– kampen fortsätter

DET HÖR INTE TILL historien att vårt folk, samerna, har ansetts som mindre värda. Vi lever än i dag i ett koloniserat Sápmi. Det är fortfarande så att vårt folks rättigheter inskränks, att värdet av vår röst undermineras och att vår kunskap är mindre värd än den västerländska. De fyra nationalstaterna, Sverige, Finland, Norge och Ryssland, har effektivt arbetat för att segregera och kolonisera vårt folk. Med olika metoder arbetar man ytterligare för att härska både i nutid och dåtid. Nomadskolan är bara ett exempel på ”goda framsteg” i att kolonisera. Det är en historia som på många sätt satt sina spår i dagens samhälle och där det förflutna fortfarande spelar in. Trots hårt tryck har assimilationen inte förgjort oss. Vi är ett levande bevis på överlevnad och motstånd – för vi har kämpat och kommer fortsätta att kämpa!

Berättelserna om nomadskolan har präglat min vardag. Jag har under min uppväxt hört historier om hur mina släktingar blev jagade av de svenska finsktalande bybarnen från Konsum efter att ha köpt godsaker, och om hur deras hår frös fast i väggen på kåtan under nätterna. Jag har även hört talas om hur ett barn drunknade i skolans vattenbrunn. Båda mina morföräldrar och farfar har gått i nomadskolan i Jukkasjärvi under vinterhalvåret och under somrarna vid respektive sommarviste. Betydelsen av nomadskolan för dem har alltid varit uppenbar för mig. Det är tydligt att det gjort ett starkt avtryck på deras uppväxt. Det har funnits positiva delar där samiska barn levt och lekt tillsammans, för att sedan utveckla livslång vänskap. Det har även funnits negativa upplevelser med längtan och sorg över att inte ha sina föräldrar närvarande under en lång period av sin uppväxt. Jag har haft förmånen att få ta del av berättelser om nomadskolelivet från min egen släkt, men även

från andra samer som fått sin skolgång på denna institution. Trots det har jag fortfarande svårt att få en samlad bild av nomadskolan, för att det finns olika upplevelser av samma händelser. Vissa berättar om hur hemskt det var, medan andra berättar om hur roligt det var. Det kanske är dessa individers sätt att bearbeta, och till viss del acceptera, sina upplevelser som gör att berättelserna är så olika. Vissa bearbetar det de gått igenom genom att glömma allt det dåliga och lyfta fram de positiva sidorna, medan andra bearbetar genom att betona de jobbiga minnena.

Det man kan konstatera är att nomadskolesystemet har påverkat och färgat vårt samiska samhälle än till denna dag. I och med att Svenska kyrkan startade detta projekt kom det en hel del kritik, speciellt från en del av dem som varit elever, och även från anhöriga till dessa före detta elever, som upplevt nomadskolan. Kritiken byggde främst på att man inte ska gräva i det förflutna, för det kan vara tungt och göra ont. Ibland vill man glömma det som gjort ont, även om det i många fall är väldigt viktigt och nödvändigt att det kommer upp i ljuset. Det är när man erkänner historien som den blir verklig, och först då kan man ta tag i de problem som den har orsakat.

Som jag skrev tidigare har jag fått ta del av häpnadsväckande berättelser från nomadskoletiden, både från min egen släkt och från andra som gått i respektive skolor över hela norra Sverige. En del berättelser har man verkligen fått skratta åt men andra har berört en illa. Även om jag hade velat återberätta dessa kränkande övergrepp, där till exempel sexuellt utnyttjande av barn förekommit på nomadskolan, så kommer jag inte att göra det. Dels på grund av hänsyn till berörda individer och närstående till dessa, men främst för att det inte är mina berättelser. Jag äger dem inte och ska då heller inte gå djupare in på ämnet. Dock vill jag betona den osäkerhet som många kände på nomadskolan, där en del elever aldrig fick känna trygghet och där föräldrar hade en mycket liten möjlighet att vara närvarande. Det gör mig ledsen. Det är omöjligt för mig att sätta mig in i den situationen, men vad jag tror är att det som dessa genomled är en av de största prövningarna i deras liv.

Nomadskolan som kolonisering

Det är tydligt att den statliga samepolitiken och strukturerna – för att kontrollera ett folk – ännu inte är övergivna från statsmaktens sida. Under nomadskoletiden bedrevs den tydligt i kyrkans goda namn och med prästers hjälp. I dag konstaterar jag att vi fortfarande står på samma ruta med samma typ av politik. Strukturen må ha ändrats till ett annat format och man använder en annan retorik, men med samma ändamål som under mina förfäders uppväxt.

I Norden har man inte använt våld som metod att kolonisera. Metoderna har varit mer osynliga, mer sofistikerade, men med samma konsekvenser som hos urfolken i USA, Kanada och i Australien.

Koloniseringen – ett begrepp som man oftast kopplar ihop med de stora europeiska imperierna som erövrade territorier, språk och kulturer. Där man köpslog om människor och där de svarta ansågs vara kreatur och togs som slavar. Detta betecknas som massmord och övergrepp och drevs av ekonomiska intressen till där vi är i dag. Det är världens gemensamma historia som ännu på många platser inte är bara historia. Vad många missar är dock att även de nordiska länderna och Ryssland har koloniserat vårt folk, som är ett av alla urfolk i världen. Det är ett faktum att man har använt olika metoder för att kolonisera folk, land, vatten och resurser. Vissa metoder har varit mer framgångsrika än andra, och här i Norden har man inte använt våld som metod att kolonisera. Metoderna har varit mer osynliga, mer sofistikerade, men med samma konsekvenser som hos urfolken i USA, Kanada och i Australien. I och med detta har man heller aldrig behövt stå till svars för dessa övergrepp.

Jag tycker det är viktigt att betona att Sápmi är koloniserat. Detta kan ingen förneka. Den som förnekar det känner troligen inte till den mörka delen av vår gemensamma historia. Det är viktigt att betona det för att kolonisatörerna inte ska kunna gå fria och försöka dölja sin historiska agenda. Samerna var i överhetens ögon oförmögna till egna beslut. Därför ansågs det heller inte vara mer än rätt att storsvensken skulle ingripa och visa den ”rätta vägen”. Ett konkret exempel är hämtat från statsvetaren Ulf Mörkenstams avhandling *Om ”lappernes privilegier”* från 1999 där han beskriver de föreställningar som fanns av samiskhet i svenskens samepolitik från slutet av 1800-talet till slutet av 1900-talet. I avhandlingen citeras en högt uppsatt statsman vid namn von Sydow. Året är 1917 och svensken sade: *”[…] man ska ha klart för sig också, att lappen i mångt och mycket är ett barn. Han har inte så lätt att skaffa sig den vida framtidsvyn, han ser ofta nog till dagens bekvämlighet. Men därför skola väl vi, som kanske anse oss vara något förståndigare och ha sett, hur utvecklingen gått, […] fatta ett klokt och förnuftigt beslut [angående samernas angelägenheter].”*

Det är uppenbart att nomadskolan var ett exempel på att ta kontroll över ett folk och det enklaste och mest effektiva sättet är naturligtvis att angripa barnen när föräldrarna inte finns närvarande. Det är heller inte konstigt att många även delvis föll för det tryck som man utsattes för. Många har förlorat språket – det är ett faktum. Nomadskolesystemet var troligen en bidragande

faktor till att eleverna själva valde att inte föra språket vidare. Då man antagligen ville att de egna barnen skulle få en bättre uppväxt och inte behöva vara lika utsatta som man själv varit.

Hur mycket har det egentligen förändrats från vad Herr von Sydow sade för ungefär hundra år sedan?

Slutsatsen är den att vi fortfarande kämpar för samma ändamål som för hundra år sedan. Man kan jämföra det första samiska landsmötet som ägde rum år 1917 i Trondheim för nästa hundra år sedan med dagens viktiga frågor. Där ser man att det knappt skett någon utveckling. I maktens täta korridorer blundar man både för den koloniala historien och för den fortsatta koloniseringen. Det är väldigt få från denna elit som vill erkänna det faktum att Sápmi fortsatt koloniseras. Denna elit med makt, tillika stat, som omnämns är vida känd internationellt för att ligga i framkant när det gäller mänskliga rättigheter, vilket i mångt och mycket är skrattretande. Trots detta så fortsätter förtrycket genom att vi förnekas det självstyre som vi bör ha. Men framför allt genom att förneka det i uttryck av att inskränka vår rätt till vårt land och vatten. Jag själv är en produkt av detta förtryck, som många andra. En ”avkomma” som oftast blir sedd som ett lättkränkt offer. En sådan som många menar tycker om att dra på sig offerkoftan och ”gnälla”. ”Avkomman” som tillhör ett folk som inte tål något, som inte kämpat för det egna landet och som varken kan skilja på den rätta eller den felaktiga historien och världsbilden.

Dagens motstånd och kamp

Alla dessa förutfattade meningar, fördomar, förvrängningar, felaktigheter och all okunskap om samer gör mig frustrerad, trött och förbannad. Samtidigt säger mig mitt inre att det inte blir bättre av att vara förbannad. Visst är detta psykiskt påfrestande, att hela tiden vara på spänn och alltid vara beredd att försvara och förklara vad det är att vara same med en historia och ett urfolk med rättigheter i Sverige. Trots det kommer inte jag sluta brinna och kämpa för de här frågorna. Det är min, mina vänners och framtida generationers framtid det handlar om. Jag är stolt och känner mig stark över detta. Jag är även stolt över våra förfäders gärningar, de som kämpade hårt under lappfogdeväsendets makt. Dessutom växer min stolthet med vetskapen om alla dessa unga samer som verkligen kämpar i det dagliga livet och i vår gemensamma kamp. Det gör kampen värd att hålla vid liv, för vi är många som vill utveckla vårt gemensamma samhälle. Vi vet vad som har skett, vi vet vår historia och vi accepterar den, men vi accepterar inte att det fortsätter!

Det verkar helt omöjligt i dag i Sverige år 2015 att gå de politiska vägarna för att nå en lös-

Det är konstigt och sorgligt, men främst skrämmande, och det signalerar att staten inte lyssnar till vår röst eller tar våra rättigheter på allvar.

ning gällande till exempel frågan om samisk rätt till mark och vatten. Det är konstigt och sorgligt, men främst skrämmande, och det signalerar att staten inte lyssnar till vår röst eller tar våra rättigheter på allvar. Istället måste man gå via domstolar för att påvisa vilka rättigheter vi har. Det har skett i till exempel Nordmalingsmålet och nu senast i det pågående Girjasmålet. Att stämma staten verkar vara det enda sättet att kunna arbeta vidare med frågorna och att påvisa vår existens. Det är i dessa rättegångssammanhang det även klargörs tydligt vilken statens ståndpunkt är. Det blev väldigt tydligt när statens advokat vid Girjasmålet, Hans Forsell, redogjorde för statens inställning: ”*Statens inställning är också att samebyns påstående om att samerna är ett ursprungsfolk saknar betydelse i målet. Sverige har inga internationella förpliktelser att erkänna särskilda rättigheter för samerna, vare sig dessa anses vara ett urfolk eller inte.*” Det är lika skrämmande att samma advokat konsekvent kallar mig och mitt folk för ”lappar”, en nedvärderande benämning för samer – lika illa som att bli kallad för ”neger”. Är det trots allt fortfarande bara det vi är i statens ögon: ”lappar”? Inget har egentligen i sak förändrats sedan von Sydows tid. Det smärtar i bröstet att höra detta. Samtidigt ger det en kämpaglöd och en förnyad styrka. För det är när någon försöker splittra oss som vi känner ännu mera samhörighet, och det är även då gruppen blir ännu mer hopsvetsad. En enad kraft är en starkare kraft.

Det är uppenbart att strukturerna finns kvar av den svenska statens koloniseringspolitik. Dessa strukturer som i århundraden försvagat den samiska kulturen och näringarna samt utsatt det samiska folket för såväl strukturella som handgripliga övergrepp. Vi är fortfarande pressade till gränsen av vad vi klarar av, i ett underläge från vilket vi knappast har möjlighet att påverka vår egen framtid. Denna framtid som är så viktig att få drömma om, för att vi unga ska våga tro på en enklare vardag där vi slipper förklara och försvara oss hela tiden. Något som är uppenbart är att små justeringar inte rättar till stora fel. Eleganta signaturer på internationella dokument, deklarationer och avtal som sedan inte följs och som man varken läst eller har för avsikt att följa är heller inte ett alternativ.

Hopp om framtiden

Trots alla dessa felsteg, steg bakåt och framförallt icke-existerande steg tror jag att framtiden är ljus – det finns inget annat alternativ än att tro

och hoppas på en ljusare framtid. Även om det kommer mörka perioder så finns det ljusare stunder som väger upp det mörka. För min del är det gemenskapen som jag känner med andra samer och rennäringens kraft som gör att jag orkar resa mig igen när jag känner att tilltron till samhället helt har brustit. Naturligtvis är det viktigt att vara realistiskt men man kan inte sluta drömma. Drömmer man tillräckligt starkt och inte ger upp sina visioner så kan de bli verklighet. Jag känner också ett ansvar för kommande generationer att inte sluta hoppas och tro på ett tryggat samiskt samhälle där våra rättigheter erkänns av statsmakten. Jag tror på att en framtid där vi samer tar och får ta den rätta platsen i samhället ska bli verklig. Det finns en del obestridliga fakta som gör det lättare att drömma. Bland annat erkände Sveriges riksdag redan 1977 att vi *är* ett urfolk, och samiska folkets intressen står i dag under grundlagsskydd i regeringsformens första kapitel. Sverige har även anslutit sig till FN:s urfolksdeklaration år 2007, samer skyddas också av FN:s kulturella, sociala och medborgerliga rättigheter. Sverige har kritiserats hårt vid upprepade tillfällen av både nationella och internationella organ som har påtalat den svenska statens misslyckande att leva upp till sina urfolksrättsliga åtaganden. Det är med detta stöd som min dröm om en framtid där samisk närvaro erkänns av svenska staten lever vidare.

Kunskap är allt och ju fler svenskar som blir upplysta om och berörda av den samiska erfarenheten och kampen, desto bättre.

Det sker trots allt en positiv utveckling där samiskheten, med små steg, blir en mer accepterad del av majoritetssamhället. Förutom rättighetsfrågorna är det viktigt att få med sig allierade att stötta de samiska frågorna som i grunden är mänskliga rättigheter. Ett konkret exempel där samiska rättigheter och naturvärdet med biologisk mångfald gick ihop är protesterna i Gállok. Det medförde att de samiska land- och vattenrättigheterna och miljöfrågorna sattes på agendan och började diskuteras mer i majoritetssamhället. En annan viktig framgång är när samiska artister, som nu aktuella Jon-Henrik Fjellgren, sjöng sig in i folks vardagsrum och hjärtan i *Talang Sverige* och dessutom kom på andra plats i Melodifestivalen. Kunskap är allt och ju fler svenskar som blir upplysta om och berörda av den samiska erfarenheten och kampen, desto bättre.

Under Indiens frihetskamp mot det engelska imperiet sade Mahatma Gandhi: ”*A democracy is to be judged by the manner in which it treats*

its minorities" (En demokrati ska dömas efter hur den behandlar sina minoriteter). Hans ord fungerar fortfarande i dag på samma sätt, och även om man ibland kan tvivla på om demokratin verkligen innesluter alla i ett samhälle så är den grunden för att våra frågor hålls aktuella. Att väcka opinion och verka för att de vackra dokumenten ska bli realitet är ett hårt och motigt arbete. Men ack så motiverande när det går åt rätt håll. Nog har vi gjort många vändor ner till botten i detta arbete, men vi har inte tid att gråta över detta. Vi kan inte vara passiva och vänta på att något gott ska inträffa. Det är med små men säkra steg som vi klättrar framåt. Precis så som man gjorde under tidigare generationer. Även om jag inte har upplevt nomadskolan och, för vissa, det traumat, så har det skett andra handgripliga övergrepp gentemot min generation. Det stoppar ändå inte oss. I dag kan vi tala med samma språk som överheten. Vi har duktiga hjältar med både praktisk och teoretisk erfarenhet från respektive näringar som kan tala för oss. Dessutom ser jag ett brinnande intresse överlag från den samiska befolkningen. Tillsammans tar vi steg framåt och med nog många steg finns det en möjlighet att nå slutdestinationen. Den stig som vi går efter har våra förfäder röjt fram. Därför bör oddsen vara med oss. Min förhoppning är att vi kommer nå fram en dag, men vi måste göra det tillsammans.

Författaren

Per Jonas Partapuoli är född 1993 och uppvuxen i Laevas sameby där han och hans familj bedriver rennäring. Sedan 2009 har Partapuoli suttit med i Sáminuorras förbundsstyrelse, där han de två senaste åren varit förbundsordförande innan han avslutade sitt uppdrag sommaren 2015. Partapuoli sitter även med i styrelsen för International Centre for Reindeer Husbandry – vilket är ett gränsöverskridande organ under den norska staten som tillgodoser rennäringens intressen. Partapuolis båda morföräldrar och farfar har gått på nomadskolan i Jukkasjärvi. Med deras berättelser samt andra samers berättelser från denna tid skriver han en artikel med fokus på nomadskolans konsekvenser samt svenska statens koloniseringspolitik – som vi än i dag lever i.

Åeniedimmie

”När jag var åtta år lämnade jag mitt hem och har ännu inte kommit tillbaka” – Minnesbilder från samernas skoltid gärja lea mij säjhta vuesiehtidh guktie staate jïh gärhkoe kolonijaale ööhpehtimmiepolitihkem ektesne utnin aalkoealmetjasse saemide Sveerjesne. Gärja soptseste guktie byjjesfaamoeh meehtin dan saemien åålmegen ööhpehtimmiem vaaksjodh jïh stuvredh strukturelle daltesisnie gusnie eah saemieh jïjtsh nuepiem åadtjoejin meatan årrodh nännoestidh. Sjïere dennie boelhkesne jaepien 1913 raajeste 1940 raajan gosse nomadeskuvlereformese tjuvtjiedin. Aalkovistie dah rasbiologijske åssjelh tsevtsin magkeres ööhpehtimmiepolitihke edtji saemide nuhtjesovvedh. Dah sveerjen byjjesfaamoeh jeehtin gie lin saemieh jïh gie eah lin saemieh jïh dåehkieh, fuelhkieh jïh almetjh mårhkanin. Destie konsekvensh joe daan bäjjan.

Naakenh soptsesh soptsestieh saemiej vuastalimmien bïjre mij nomadeskuvlese jïh guktie saemieh sïjhtin bååstede vaeltedh dah mah gaarvanamme: gïele jïh gaskesh maadtojne. Gärja aaj nuepide vuesehte maam akth jïjtse tseegkedh: saemien ovkolonijisereeme ööhpehtimmie mij saemiej jïjtsh tsiehkijste bïegkesovveme.

Gärjan sisvege luhkie soptsesh mejgujmie saemieh åadtjoeh dej jïjtsh mojhtesh jïh dååjrehts soptsestidh gåetieskuvlijste, guktie lij internaatesne årrodh jïh barkoegåetiej bïjre. Dejtie mejtie dah dååjrehtamme, ussjedamme jïh damteme ij leah histovrije. Dah soptsesh daan biejjien jielieminie.

Översättning till sydsamiska av Sara Mariana Åström.

Čoahkkáigeassu

”När jag var åtta år lämnade jag mitt hem och har ännu inte kommit tillbaka” – Minnesbilder från samernas skoltid lea girji mii čilge got stáhtafápmu ovttas girkuin jođihii kolonialaš oahpahuspolitihkka eamiálbmogiid sámiid vuostá Ruoŧas. Girji muitala fámuhisvuođa birra struktuvrralaš dásis gos eiseválddit, sáhtte kontrolleret ja stivret sámi álbmoga oahpahusa. Erenoamážit jagiid 1913–1940 nomádaskuvlareforpma ásahemiin čalmmustahtto erenoamážit. Álggus čeardabiologalaš jurdagat alibut ja vuolibut čearddain leai neavvun go hábmii oahpahuspolitihka sámiide. Ruoŧa eiseválddit dohkkehedje, olgguštedje ja biđgejedje joavkkuid, veagaid ja olbmuid. Ja dat váikkuha ain otná beaivvi.

Muhtimat muitalit sámi vuosttildeami nomádaskuvlla vuostá ja váldit ruovttoluotta juoga maid leat massán: eatnigiela ja botken máddagiiguin. Girji vuoseha maid vejolašvuođa hukset juoga iežat: ii šat koloniserejuvvon, sámi oahpahus huksehuvvon iežas eavttuid vuođul.

Girji sisdoallá logi muitalusa gos sámit iežat besset muitalit muittuid ja vásáhusaid skuvlagođiin, internáhtaeallimis nomádaskuvllain ja bargostobuin. Sin vásáhusat, jurdagat ja dovddut eai leat historjjá. Muitalusat ellet dálááiggis.

Översättning till nordsamiska av Milina Baer.

Tjoahkkájgäsos

Girjje *”Gávtsejagágin guodiv sijdav ja iv la ájn moaddum” – Mujttogåvå sámij skåvllåájges* giehttu gåk Svieriga stáhtafábmudahka aktan girkkujn jådedij kolonidjapolitijkav álggoálmmuga vuosstij. Girjje tsuojgot fámodisvuodav struktuvralasj låbdån gånnå fábmudagá máhttin gehtjadit ja stivrrit sámeálmmuga åhpadusáv. Sierraláhkáj gåvviduvvá 1913–1940-ájgge gå nomádskåvlåv ådåstuhttin. Álgon hábbmijin nállebiologak ussjolmisá åhpaduspolitijkav sámij vuosstij, alep ja vuolep nálij hárráj,. Svieriga fábmudagá merustallin, gártjedin ja hádjin juohkusijt, fuolkijt ja ulmutjijt. Dat la tjuovvum mijá ájggáj.

Muhtem subttsasa gåvvidi sámij vuossteHágov nomádskåvlå vuosstij, ja rahtjamijt ruoptus válldet iednegielav ja boarkkim ruohttsasijt majt ålos lidjin láhppám. Girjje vuoset aj máhttelisvuodav dahkat juojddá mij la ietjas: sáme åhpadibme sáme vuodo nanna.

Girjen li lågev subttsasa gånnå sáme ietja bårddu bágojt mujtojda ja dåbdojda skåvllågådijs ja nomádskåvlå ja kommuvna årruhijs. Sijá mujto, ájádusá ja dåbdo e histårjjåj gullu. Subttsasa vilá viessu.

Översättning till lulesamiska av Karin Tuolja.

Sammanfattning

Boken *”När jag var åtta år lämnade jag mitt hem och har ännu inte kommit tillbaka” – Minnesbilder från samernas skoltid* handlar om hur en statsmakt tillsammans med kyrkan förde en kolonial utbildningspolitik gentemot urfolket samerna i Sverige. Boken berättar om hur myndigheter kunde kontrollera och styra den samiska befolkningen genom utbildningsväsendet. Särskilt tidsperioden 1913–1940 med nomadskolereformens införande ges särskild uppmärksamhet. Till en början var de rasbiologiska idéerna om högre och lägre raser vägledande för utformningen av utbildningspolitiken mot samer. De svenska myndigheterna definierade, utdefinierade och splittrade grupper, familjer och människor. Det har haft konsekvenser ända in modern tid.

Några av bidragen berättar om det samiska motståndet mot nomadskolan och att ta tillbaka det som för en del gått förlorat: modersmål och identitet. Boken visar också på möjligheten att bygga något eget: en dekoloniserad, samisk utbildning byggd på egna premisser.

Kärnan i boken utgörs av tio berättelser, där samer själva sätter ord på minnen och erfarenheter från skolkåtor, internatliv i nomadskola och arbetsstuga. Deras upplevelser, tankar och känslor är inte historia. Berättelserna lever i nuet.

Av Kaisa Huuva.

Summary

The book, *När jag var åtta år lämnade jag mitt hem och har ännu inte kommit tillbaka – Minnesbilder från samernas skoltid* (When I was eight years old I left my home and have not yet returned – Memories from Sámi people's school days) is about how a state authority together with the Church pursued a colonial education policy in relation to the indigenous Sámi population in Sweden. The book describes a powerlessness at a structural level, where authorities were able to control and govern the education of the Sámi population. Particular attention is paid to the period of time from 1913 to 1940 with the introduction of the Nomadic school reform. Initially, the race biology ideas about higher and lower races were used as a guide for drawing up the education policy for the Sámi The Swedish authorities defined, differentiated (disassociated, defined by exclusion) and split up groups, families and individuals from each other. This led to consequences that have lasted right through to the present day.

Some of the contributions talk of the Sámi opposition to the Nomadic school and of reclaiming what many have lost: their native languages and severed roots. The book also illustrates the possibility of people building something of their own: a decolonised, Sámi education based on its own premisses.

The core of the book consists of the ten accounts given by Sami of their memories and experiences of school huts and life as boarders at Nomadic schools and their time in *arbetsstugor* (literally: work cabins, which were after-school centres for children where they learned handicrafts). Their experiences, thoughts and feelings are not history. These stories are alive today.

Översättning till engelska av Translator Scandinavia.

Register

Bilder

OMSLAG: Katarina Pirak Sikku. Fotot Čiegus luottat/Dolda spår ingår i utställningen Nammaláhpan som första gången visades på Bildmuseet i Umeå, år 2014.

I verksförteckningen för utställningen står beskrivet:

”1926 reste personal från Statens institut för rasbiologi upp längs Stora Lulevatten för att göra sina undersökningar. Utifrån arkivdokument och ett fotoalbum har jag lyckats identifiera några av platserna. Jag känner igen områden, om än inte alltid exakta platser, eftersom jag tidigare har vandrat i samma område.

En av platserna är jag nästan hundra procent säker på att jag har hittat. Det är bakgrunden på ett foto av en kvinna i ett album i Uppsala. Jag kände igen fjället och det beror på att jag har tecknat av det många gånger.

Fotot Čiegus luottat/Dolda spår ingår i serien Badjelántta luottat/Avtryck från Ovanlandet.”

SID. 17 Sylvia Sparrock.
SID. 21 Nils Thomasson/Jamtli.
SID. 26 Carl Johan Utsi.
SID. 28 ÁJTTE FJÄLL- OCH SAMEMUSEUM
SID. 32 Lena Stenberg.
SID. 36 Borg Mesch, Kiruna kommuns bildsamling.
SID. 44 Lena Stenberg.
SID. 50 Lena Stenberg.
SID. 60 Borg Mesch, Kiruna kommuns bildsamling.
SID. 70 Borg Mesch, Kiruna kommuns bildsamling.
SID. 77 Borg Mesch, Kiruna kommuns bildsamling.
SID. 84 T. Dahllöf.
SID. 87 Borg Mesch, Kiruna kommuns bildsamling.
SID. 92 E. Bergström. Vykort ”Nomadskola i Vilhelminafjällen”. I serien Sverigebilder. Svenska turistföreningen.
SID. 99 Borg Mesch, Kiruna kommuns bildsamling.
SID. 108 Gösta Andersson. Lars Thomassons privata ägo.
SID. 116 Gösta Andersson. Lars Thomassons privata ägo.
SID. 124 Katarina Pirak Sikku. Fotot på Elsa ingår i utställningen Nammaláhpan som första gången visades på Bildmuseet i Umeå, år 2014.
SID. 128 Katarina Pirak Sikku. Fotot Muitobálgát (Minnenas karta) är från utställningen Nammaláhpan (2014). Del av konstprojektet om rasbiologi (2014). I verksförteckningen för utställningen står beskrivet: ”På golv och vägg har jag tecknat min resa genom tid och rum där jag söker kunskap om rasbiologernas undersökningar i Sápmi. Resan börjar bland arkivmappar och fotoalbum i arkivet i Uppsala där många frågor väcktes hos mig och leder via informanters berättelser, i rasbiologernas spår till platser i norr som jag redan känner men som med denna historiska kunskap får nya betydelser för mig.”
SID. 135 Katarina Pirak Sikku.
SID. 140 E. Johansson/Ájtte fjäll- och samemuseum.

SID. 160 Fotograf okänd. Privat ägo.
SID. 180 Johannes Marainen. Privat ägo.
SID. 204 Patricia Fjellgren.

Böcker

Dikterna i boken kommer från antologin *Viidát divttat Sámis – Vidd dikter från Sapmi* (2006). Podium förlag, Stockholm.

1846
De flyttande kateketskolorna avskaffas. I lappskolorna vid kyrkplatserna i Gällivare, Jokkmokk och Arjeplog undervisas barnen på samiska. På Skytteanska skolan i Lycksele och övriga lappskolor får barnen undervisning i svenska. I Jukkasjärvi och Karesuando får barnen undervisning på finska.
Lappskolorna indelas i lägre och högre avdelningar. På den högre avdelningen lär sig barnen både svenska och samiska. Barnen måste vara minst tio år för att få börja på skolan.

1847
Lappskolan i Arjeplog öppnas igen.

1850

1864
Fem-öre föreningen bildas och samarbetar med Svenska Missionsällskapet. Föreningen bedriver 1883 tre skolor: Bäsksele inom Vilhelmina församling, Vittangi och Karesuando barnhem.

1867
Skytteanska skolan flyttas till Tärnaby.

1875–1934
Statens lapska seminarium i Murjek utbildar lärare som sedan undervisar samer.

1877
Kateketskolor återinförs inom samtliga lappmarker. Ecklesiastikverket beslutar att det svenska språket ska vara det enda undervisningsspråket inom lappskolorna. Beslut att även svenska barn ska få gå på lappskolorna.
Vid lappskolorna I Gällivare, Jokkmokk och Arjeplog undervisas barnen på samiska. På Skytteanska skolan och övriga lappskolor får barnen undervisning i svenska medan de i Jukkasjärvi och Karesuando får undervisning på finska.

Fridsberg barnhem etableras inom Ströms församling, EFS.

1880
Lapska Missions vänner (LMV) grundas av prinsessan Eugéne och hennes syförening. Från 1885 bedriver föreningen en skola för samebarn i Lannavara.

1900

1895
Vinterkurser på 10 veckor inrättas inom Karesuando församling. Undervisningen bedrivs vid folkskolor i Karesuando, Mertajärvi eller Kuttainen.

1896
Nytt reglemente antas av Ecklesiastiskverket där lappskolans skolstadga likställs med Sveriges folkskolestadga. ”Lappskola” ändras till ”lappfolkskola”. Lärotiden är fem år och läroplanen följer den allmänna folkskolan. Undervisningsspråket i både kateketskola och lappfolkskola ”såvidt ske kan, meddelas på svenska språket.”
Lappfolkskolorna finns i Tärna, Arjeplog, Jokkmokk, Gällivare och Jukkasjärvi.
Församlingarnas skolråd övertar förvaltningen av samernas undervisning.

Vid denna tid finns fem olika former av undervisning för samiska barn: lappfolkskolor, kateketskolor, vinterkurser, allmänna folkskolor och missionsskolor.

1904
Statens lapska seminarium startar också i Murjek.

1909
Biskop Olof Bergqvist utredning ”Förslag till omorganisation af lappskoleväsendet” läggs fram. Bergqvist skriver att Lappfolkskolorna med sin helårsläsning och femåriga kurs bidrar till att lapparnas barn bör lämna nomadlivet och renskötseln. Kateketskolorna användes i för liten utsträckning.
All undervisning ska ske på svenska.

1913
I och med 1913 års nomadskolereform införs fasta och vandrande nomadskolor. Barnen inackorderas hos familjer i byn eller hos skolans lärare. Nomadskolan lyder under församlingarnas skolråd.

1916
Nomadskoleinspektör inrättas och tar över skolrådens roll. 1913 och 1916 års nomadskolereform omfattade enbart de fjällrenskötande barnen. Det var en utpräglad särskiljande skolreform.

1916–1918
Mellan åren 1916 till 1918 undervisades blivande nomadskolelärare vid ett särskilt nomadskoleseminarium i Vittange.

Kärnan i boken *”När jag var åtta år lämnade jag mitt hem och har ännu inte kommit tillbaka” – Minnesbilder från samernas skoltid* utgörs av tio berättelser där äldre samer berättar om sina egna minnen och erfarenheter från nomadskolan och arbetsstuga i Sverige.

Boken ger även olika perspektiv på utbildningen av samer. Bland annat beskrivs hur statsmakt och kyrka genom utbildningsväsendet försökt assimilera och kolonisera den samiska befolkningen. Särskilt tidsperioden 1913–1940 ges uppmärksamhet. Det var en tid då rasbiologiska idéer var rådande och då den samiska befolkningen ansågs vara en lägre stående ras, och därför skulle behandlas annorlunda än andra barn i Sverige. Boken beskriver också de konsekvenser synsättet fick på dessa barn och behandlingen av samer i Sverige. Det är också ett barns berättelse om hur det kändes att skiljas från familjen i tidig ålder och hur det har påverkat resten av livet.

Sveerjen gärhkoe Ruota girku
Svieriga girkko Svenska kyrkan

9 789152 634844